על הספרות החב"דית

לקט סקירות על ספרי חב"ד



שנת חמשת אלפים שבע מאות עשרים ותשע לבריאה

על הספרות החב"דית

לקט סקירות על ספרי חב"ד

Digitized by Project Zikaron
Touro University-NY Libraries
www.zikaron.tourolib.org
2024

שנת חמשת אלפים שבע מאות עשרים ותשע לבריאה

תוכן העניינים

שולחן ערוך אדמו״ר / הרב רבי ש. י. זוין 9
ספר התניא / הרב טוביה בלוי 23
לקוטי תורה / הרב חנוך גליצנשטיין 28
סדור התפילה של אדמו״ר הזקן / הרב טוביה בלוי 31
הלכות תלמוד תורה / הרב חנוך גליצנשטיין 36
כתבי אדמו״ר ה„צמח צדק״ / הרב טוביה בלוי 39
אור התורה / הרב חנוך גליצנשטיין 42
תורת שמואל / הרב שמואל זלמנוב 44
ומעין מבית ה׳ / הרב רבי ש. י. זוין 47
קובץ מכתבים / הרב רבי ש. י. זוין 52
כתבי אדמו״ר מוהריי״צ / הרב טוביה בלוי 57
מאמרים / הרב רבי ש. י. זוין 62
ספר השיחות תש״ג / הרב חנוך גליצנשטיין 68
קונטרס ח״י אלול תש״ג / הרב רבי ש. י. זוין 72
כללי החנוך וההדרכה / הרב חנוך גליצנשטיין 78
רשימת המאסר / הרב טוביה בלוי 81
י׳ — י״ג שבט ה׳ תש״י / הרב טוביה בלוי 92
הגדה של פסח עם לקוטי מנהגים וטעמים / הרב טוביה בלוי . . . 96
ההגדה בספרות החב״דית / הרב רבי ש. י. זוין 100
זרקור המפיץ אור / הרב שמעון גליצנשטיין 110
תוכן ענינים בדא״ח — שיחות / הרב טוביה בלוי 116
ספר המפתחות / הרב טוביה בלוי 118
ספר המנהגים / הרב חנוך גליצנשטיין 120
התמים / הרב רבי ש. י. זוין 123
רבי ישראל בעש״ט / הרב טוביה בלוי 129
חג הגאולה י״ט כסלו / הרב טוביה בלוי 132
ספר התולדות — אדמו״ר הזקן / הרב טוביה בלוי 134
אור החסידות / הרב טוביה בלוי 136

ב״ה.

פתח דבר

לפנינו לקט של סקירות על ספרי חב״ד שהופיעו בזמנים שונים ובכתבי־עת שונים (במיוחד: „בטאון חב״ד״), מפרי עטם של סופרים שונים, ביניהם: הגאון רבי שלמה יוסף זוין, הרב חנוך גליצנשטיין, הרב טוביה בלוי, ועוד.

מרבית מאמריו של הרב רבי ש. י. זוין כבר כונסו בספרו „סופרים וספרים״ (הוצאת א. ציוני, תל־אביב).

בגלל היות החומר, כאמור, **לקט** — אין אחידות בכתיב ובפרטי עריכה שונים.

*

תקותנו ומשאלתנו שלקט זה יתרום להכרת מעט מזעיר מן הספרות החב״דית הרחבה — בין שדרות הצבור הרחב, במדה שהצבור יהיה מעונין להתקרב אל המעינות הגנוזים בספרות זו, וע״י הפצת מעינות החסידות נזכה, כמובטח, לקירוב הגאולה השלמה בב״א.

המו״ל

עמודי התווך של ספרות הפוסקים, שיצרו תקופות שלימות בשעתם ושהשפעתם עוד לא נסתיימה, — ואף לא תסתיים! —, הם הרמב"ם וה„שלחן ערוך". סידורם המופתי, סגנונם הנקי, הגדרותיהם המדוייקות, היקפם המלא, והסמכות העצומה של מחבריהם, כל אלה עשו אותם לקנינים נצחיים של הספרות ההלכותית — וגם של העם כולו. כקטן כגדול עוסקים בהם. היהודי מ„כל ימות השנה" לשם הדרך ילך בה והמעשה אשר יעשה בפסק הלכה, ואדירי התורה בשביל לתלות עליהם „שלטי הגבורים" של חידושיהם. מסביב להם נוצרו ספרים למאות. מהם שעוסקים בגילויי המקורות ומוצאי הדינים, מהם שמפרשים ומבארים את דבריהם וטעמיהם ומהם שמוצאים להם מקום ברמב"ם או בשלחן־ערוך להתגדר בחידושיהם ופלפוליהם.

ועד כמה שהשלחן־ערוך עומד במרכז ההוראה מאז יצירתו ועד הנה, לא סגר בכל זאת את הדרך לפוסקים אחרים שיתקבלו אף הם כבני סמך. מלבד נושאי־הכלים הרבים של השלחן־ערוך, שנחשבים גם לפוסקים, זכו כמה פוסקים עצמאיים להכרה מלאה. בעקבות השלחן־ערוך אמנם הולכים אף הם, אבל לא בתורת נושאי־כליו. כפוסק ממדרגה ראשונה נתפרסם ביותר שלחן־ערוך של אדמו"ר הזקן, רבנו בעל ה„תניא", או כפי שרגילים לקראו במקוצר: „שלחן ערוך הרב". לשונו המלוטשת והסברתו הנפלאה העמידו אותו על גובה מיוחד שאין דוגמתו. שלחן־ערוך אדמו"ר עומד בשורה הראשונה של ספרי הפוסקים.

אבל הלשון וההסברה כשהן לעצמן אינן מספיקות בשביל שהספר יקבל זכות קיום של ערך נצחי. בכלים הנאים משובצת תורה מפוארה. מה היתה המטרה שהציב לו רבנו בחיבור „שלחנו"? בעצם, לא הוא הציב את המטרה הוא, רבנו, קלע אל המטרה שהתווה לו מורו, „המגיד" הגדול ממיזריטש. „...ובעודו עומד לפני ד' שם (במיזיריטש) נתעורר רוח קדשו של מורו... ומפני שצרכי ישראל מרובים ובפרט בצוק העתים הללו שהיוקר יאמיר וטרדת הפרנסה מוטלת על כל אחד ואחד בנפשו יביא לחמו ועל כן דעתם קצרה לבוא בארוכה בעיון ים התלמוד והפוסקים לידע מוצא הדין בארוכה ומילתא בטעמא דווקא, וגם לגדולים אשר להם יד ושם בתלמוד תכבד עליהם העבודה להכריע בין הפוסקים לאסוקי שמעתתא אליבא דהלכתא על פי הסכמת האחרונים, כי ברוב המקומות יש דעות מחולקות... אשר על כן משמיא אסכימו על ידי הרב הקדוש הנ"ל

(„המגיד") לחפוש בחפש מחופש בתלמידיו למצוא איש אשר רוח אלקים בו להבין ולהורות הלכה ברורה... ולסדר כל פסקי דינים הבאים בשו"ע ובכל האחרונים בלשון צח מילתא בטעמא, ויבחר בכבוד אאמו"ר ז"ל („הרב") והפציר בו עד בוש ואמר לו אין נבון וחכם כמוך לירד לעומקה של הלכה לעשות מלאכה זו מלאכת הקודש להוציא לאור תמצית ופנימית טעמי ההלכות הנזכרים כל דברי הראשונים והאחרונים זקוקים שבעתיים כל דבר על אופניו בלי בלבול ותערובות ופסק ההלכה המתברר ויוצא מדברי כל הפוסקים עד חכמי זמננו..." (מהקדמת בני המחבר לשו"ע הרב). שלש נקודות יסודיות מהוות איפוא מטרת עריכת „שלחנו" — **הסידור** („בלי בלבול ותערובות"), **הנימוקים וההכרעה**.

*

הסידור מתבטא לא בלבד בסגנונו המדוייק ושפתו הברורה, אלא אף בבחינה העניינית. „דבר על אופניו". מהמוקדם אל המאוחר. ה„שלחן ערוך" הגדול, מכיון שאין תעודתו אלא ליתן פסקים **מעשיים** להנהגת האדם בפועל, אינו רואה צורך להקדים וליתן אף את עיקרי ההלכות המוקדמות **להוראה המעשית**. לא הוזכר, למשל, בשו"ע שיש מצות עשה של „תשביתו" בערב פסח ושלפני חצות ארבעה עשר מועיל מן התורה ביטול והפקר ושחכמים גזרו שלא יועיל הביטול והצריכו לבדוק וכו', שכל אלה הן ידיעות מוקדמות לאותו הסעיף המדבר על הבדיקה: „בתחילת ליל י"ד בניסן בודקים את החמץ לאור הנר בחורין ובסדקין בכל המקומות שדרך להכניס שם חמץ" (סימן תל"א, א'). מצד המעשי הרי זה מספיק. „בודקים...". אבל רבנו מסדר הדברים. עד שהגיע לגוף הדין של הבדיקה הוא מבאר כל הנחוץ לדעת לשם כך קודם לכן. וכמה ידיעות הוא נותן: איסור בל יראה מתחיל מליל ט"ו בניסן; מחצות י"ד ואילך עובר בכל רגע על תשביתו; מהי השבתה זו; ביטול לאחר חצות אינו מועיל; איסור הנאת חמץ מחצות ארבעה עשר; קודם לכן מועיל ביטול מן התורה ואינו מועיל מדרבנן; התקנה לבדוק את החמץ; הזמן של הבדיקה, וכיוצא — וכל אלה מנומקים בטעמיהם ובמקורותיהם. כך יצא אשר במקום שני הסעיפים שבסימן זה בשו"ע, לפנינו בשו"ע רבנו י"א סעיפים.

ולא בלבד באותן ההלכות המשמשות הקדמות להדינים המעשיים יש הבדל בין השו"ע הגדול לזה של רבנו, אלא אף בדינים המעשיים עצמם יש הבדל ביניהם מבחינה הסידורית. וההבדל טבעי והגיוני. הוא נובע משינויי המטרות. השו"ע מטרתו **מעשה** הדינים, ורבנו — **ידיעת** הדינים. אם למשל, לפנינו דין שלכתחילה צריכים לעשותו באופן זה ובדיעבד יוצאים אף באופן אחר, מה יש

להקדים בעריכת הדינים ומה לאחר? הדבר תלוי בכיוונו של המחבר. אם הוא מתכוון לצד המעשי, הרי שהלכתחילה קודם. הלכתחילה הרי הוא הסדר הקבוע והרצוי, והבדיעבד — המקרי והעראי ושלא מן המובחר. אבל אם ידיעת ההלכות העיקר, הרי הסדר להיפך. הדין העיקרי והיסודי לרוב זוא דוקא הבדיעבד, אלא שלכתחילה מחמירים לשם תוספת הידור או זהירות. והעיקר קודם להההידור והזהירות. דוגמא: „זמן תפלת השחר מצותה שיתחיל עם הנץ החמה כדכתיב ייראוך עם שמש, ואם התפלל משעלה עמוד השחר והאיר פני המזרח יצא" (שו"ע, סימן פ"ט, א'). הלכתחילה קודם להבדיעבד. אבל רבנו, מלבד מה שכדרכו הוא מתחיל קודם לכן מעיקר חיוב התפלה ואחר כך הוא בא לזמן התפלה, הרי את הזמן עצמו כך הוא מנסח: „וזמן התפלות הוא כזמן התמידין, שתמיד של שחר זמנו מתחיל משעלה עמוד השחר שהוא אור הנץ החמה אלא שהיו ממתינים עד שהאיר כל פני המזרח עד שבחברון לפי..., לפיכך, גם תפלת השחר זמנה מתחיל מעמוד השחר, אלא שלכתחילה מצוה להתחיל עם הנץ החמה דהיינו אחר יציאתה ולא קודם לכן, משום שנאמר ייראוך עם שמש..."

אנו רואים שאין רבנו מקמץ במלים. הוא מרחיב את הביאור. אבל עם כל אריכות לשונו אנו מתרשמים מדייקנותו הנמרצת. מלה בסלע. לא חסר ולא יתר. כל משפט, כל דיבור וכל תיבה יש להם משקל ומשמעות. עתרת המלים אינה באה למלא את מקומו של התוכן, אלא משמשת לו יד ומתהתכת עמו לגוף שלם. בניסוח שלו יש אשר אגב־אורחא הוא מלמדנו עיקרים ויסודות. דוגמא: אסור להכות את חברו אפילו הוא נותן לו רשות להכותו כי אין לאדם רשות על גופו כלל להכותו..." (שלחן־ערוך רבנו, ח"ה, הלכות נזקי גוף ונפש, סעיף ד'). שהאדם אסור לחבול בעצמו — מבואר במשנה וגמרא (בבא־קמא, צ' ב' וצ"א א'), ברמב"ם (חובל ומזיק, פ"ה, ה"א) ובטור ושלחן ערוך (חושן משפט סימן ת"כ, ל"א), אלא שבכל אותם המקורות כתוב ש„אינו רשאי", או ש„אסור", ורבנו ניסח הדברים באופן שיוצא לנו נקודה נפלאה: „אין לאדם רשות על גופו כלל"! כלומר: אין הגוף שלו ואין הוא הבעלים על גופו. יסוד עקרוני זה אנו מוצאים במקום אחר ברמב"ם: ומוזהרין בי"ד שלא ליקח כופר מן הרוצח, ואפילו נתן כל ממון שבעולם, ואפילו רצה גואל הדם לפוטרו, שאין נפשו של זה הנהרג קנין גואל הדם, אלא קנין הקב"ה" (רוצח, פ"א ה"ד). לא הסתפק הרמב"ם בזה שאין נפש הנהרג קנינו של גואל הדם, אלא הוסיף ביאור: „אלא קנין הקב"ה"! אנו מוצאים יסוד זה אף ברדב"ז על הרמב"ם לענין אחר: „ואפשר לתת קצת טעם (על שאין הורגין ואין מלקין אדם על פי

עצמו, ואין אומרים „הודאת בעל דין כמאה עדים״), לפי שאין נפשו של אדם קנינו אלא קנין הקב״ה, שנאמר הנפשות לי הנה (יחזקאל י״ח), הילכך לא תועיל הודאתו בדבר שאינו שלו, ומלקות פלגא דמיתה היא, אבל ממונו הוא שלו, ומשום הכי אמרינן הודאת בעל דין כמאה עדים דמי״ (סנהדרין, פי״ח ה״ו. וראה עוד כעין זה בשו״ת הר״י מיגאש, סימן קפ״ו). ומיסוד זה, שרבנו כאילו הבליעו דרך אגב, הוציא אף חידוש דין, שאפילו אם האדם נתן רשות לחברו להכותו אין זה מועיל להתיר לו ההכאה. הדבר עומד בניגוד לשנים מגדולי האחרונים. אחד מהם חי בזמן רבנו והוא בעל „שאגת אריה״ (ב„טורי אבן״ למגילה, כ״ז א׳), ואחד מהם באיחור זמן, והוא ה„מנחת חינוך״ (מצוה מ״ח). במקום אחר הוכיח כותב הטורים את צדקת דעתו של רבנו בזה (ראה „לאור ההלכה״, ירושלים תש״ו, מעמוד קפ״ח והלאה), אלא שכאן המדובר לא על הדין אלא על ההגדרה היסודית.

וחשובות לנו ההגדרות ההלכותיות לאו דוקא כשהן מפתיעות בחידושן, כשלילת הבעלות של האדם על גופו. אף בכל הלכה רגילה ההגדרה הנכונה מבהירה. ורבנו קובע תמיד את הגדר המתאים. „אסור לעשות אהל בשבת ויום טוב אפילו הוא עראי״ (שו״ע, סימן שט״ו, א׳). מה גדרו של אהל בכלל ומהו הנקרא אהל עראי? לא בשו״ע ולא בנושאי־כליו נתבארו הדברים. ורבנו מנסח: „אסור לעשות אהל דהיינו גג המאהיל עליו להגן מאיזה דבר כגון מן החמה או מן הגשמים או מאיזה דבר אחר, אפילו הוא עראי שאינו עשוי להתקיים...״ מנין לו זה? במקורות שבגליון צויין: „עירובין ק״ב״ לא כתוב שם מפורש שזהו גדרו של אהל, אבל כך יוצא שם מתוך אותו מעשה של האילים של רב הונא שהיו צריכים ביום לצל ובלילה לאויר (וראה רש״י שבת, קכ״ה ב׳, ד״ה שאין; רא״ש, ביצה, פ״ד, סימן י״א ו„קרבן נתנאל״ שם אות י׳; „מגן אברהם״, ש״א, ס״ק נ״א; שו״ת „נודע ביהודה״, תנינא, אורח חיים, סימן ל׳). בהגדרת אהל עראי לא צויין המקור, אבל כך מבואר ברש״י (ביצה, ל״ב ב׳, ד״ה בנין עראי. וראה „פרי מגדים״, שט״ו, „אשל״ ס״ק א׳ ו„משבצות״ ס״ק ח׳).

ב„אהל״ באה ההגדרה לבאר את מהותו של השם. ויש אשר בעצם הדין חסרה הגדרה מדוייקת. הרי דין אחד בשתי נוסחאות — בשלחן־ערוך ובשלחן־ערוך רבנו. „יהיה שלחנו ערוך מבעוד יום כדי לאכול מיד כשתחשך... שמצווה למהר לאכול בשביל התינוקות שלא יישנו״ (שו״ע, תע״ב, א׳); „יהיה שלחנו ערוך מבעוד יום כדי להתחיל הסדר מיד כשתחשך... שמצוה למהר להתחיל הסדר בשביל התינוקות...״ (שו״ע רבנו שם). עם עיון קל אנו מרגישים מיד

בדייקנותו של ניסוח רבנו. הרי שאלת התינוקות והמצוה של „והגדת לבנך" הן קודם האכילה, ואם כן אפוא הקפידא „שלא יישנו התינוקות" היא לא על האכילה אלא על ה„סדר": ה„שינויים" וההגדה וכו'. לכשתרצו, אף כאן ההבדל בין המטרה המעשית של השו"ע למטרת הידיעה של רבנו. מצד המעשי אין נפקא־מינה: מכיון שאוכלים מיד כשתחשך, ממילא אף הקידוש וההגדה וכו' הם בזמן הראוי, שהרי אין אוכלים מבלי שיקדשו ו„ישנו" ו„יגידו" מקודם, אבל לשם ידיעת הדין על בוריו יש להגדירו ולהעמידו על מקומו הנכון: „התחלת הסדר".

*

מה טיבם של הנימוקים בשלחן־ערוך רבנו? שתי צורות לפוסקי הלכות. יש ולהדינים מצורפים גם הטעמים והראיות, כדרך שנהגו ה„שאילתות" של רב אחאי, הרי"ף, ה„בית יוסף" ודומיהם. ויש שהפסקים נתונים לפנינו קצובים וחתוכים, בצורה של „הלכתא בלא טעמא", בחינת „חוקה חקקתי, גזירה גזרתי", דוגמת ה„שלחן ערוך". כאלה כן אלה אינם מרווים צמאונם של מרבית הוגי התורה. הראשונים — מחמת רוב טובה שלא הכל יכולים לקבלה. הדין בא משולב יחד עם השקלות־וטריות והקושיות והתירוצים. ודאי, הן הן גופי תורה ומפיהם אנו חיים. מהם פנה ומהם יתד. אבל מי האיש הרוצה לדעת הלכה סופית והוראה מעשית, יקשה לו לצלול במעמקי דבריהם עד שיוציא את נקודת הדין. השלחן־ערוך, להיפך, נותן לנו דברים ברורים למדי. הרי שלחן והרי סכין והרי בשר. אבל „יבשים" הפסקים יותר מדאי. מבלי נימוקים וטעמים. סמך „המחבר" על ספרו הגדול, „בית יוסף" שעל הטור, שבעצם אין השלחן ערוך מהווה אלא קיצור ממנו. וכבר קרא תגר המהרש"א בסוטה: „ובדורות הללו אותן שמורין הלכה מתוך השלחן ערוך והרי הם אינם יודעים טעם הענין של כל דבר... הרי הן בכלל מבלי עולם ויש לגעור בהם". ובעל ה„תוספות יום טוב" קובע, ש„הרב הגדול מהר"י קארו ז"ל לא נתכוון מעולם להורות מתוך ספרו, חלילה וחלילה מלחשוב עליו כזאת". מפרשי השלחן־ערוך נתכוונו למלא את החסרון ולבאר את טעמו ונימוקו של כל דבר. והם הם שהצליחו ליתן להשלחן ערוך את הכוח המלא של ההוראה. אבל עדיין מרגש חסרון חטיבה אחת שלימה. לפנינו — שני עולמות, המתפרש והמפרש. ואף זו: מאורי הדורות, כה„מגן אברהם", הט"ז ודומיהם, אינם מסתפקים בהנמקת דיני השלחן־ערוך בלבד, אלא מוסיפים לפלפל בגוף ההלכה, בין במקום שמודים ל„המחבר" וה„הגה" ובין כשחולקים עליהם — ושוב סובל הסדר הראוי. המשא־והמתן במלחמתה של

תורה בא יחד עם גופי הדינים וטעמיהם, בשילוב ובעירוב. עד שקם רבנו ובאמנות נפלאה השכיל להדגיש בכל מקום את עומק תמציתו של הדין על ידי הסברת הטעם וביאור הנימוק הפנימי שלו. „לא תעלה על דעתך לומר אשנה להם הפרק וההלכה וכו' ואיני מטריח עצמי להבינם טעמי הדבר ופירושו, לכך נאמר אשר תשים לפניהם כשלחן הערוך ומוכן לאוכל לפני האדם" (רש"י, משפטים). וכלל גדול הוא: „אם אינו יודע טעם ההלכות, אינו מבין גופי ההלכות לאשורן על בוריין" (שלחן־ערוך רבנו, הלכות תלמוד תורה, פ"ב, סעיף א').

ושני סוגי נימוקים הם — **טעמים ומקורות**. הטעמים לרוב שייכים לתקנות חכמים, לדינים שמדרבנן (ולכל הלכה של תורה מצורפים פרטים רבים של דרבנן), והמקורות להלכות של תורה. הרי דין „יבש", כמות שהוא, בלי נימוק בשו"ע: „חמץ של ישראל שעבר עליו הפסח אסור בהנאה, אפילו הנהו שוגג או אנוס" (סימן תמ"ח, ג'). ודין זה עצמו בשלחן־ערוך רבנו: „חמץ דגן גמור של ישראל שעבר עליו הפסח, בין שעבר עליו כל הפסח ובין שלא עבר עליו אלא מקצת הפסח, אפילו מקצת יו"ט האחרון של גליות, הרי הוא אסור בהנאה לכל אדם מישראל, לפי שקנסוהו חכמים לבעל החמץ על שעבר עליו בבל יראה ובל ימצא, ולא רצו חכמים לחלוק בגזירתם ואסרוהו על כל אדם. ולא עוד אלא אפילו היה בעל החמץ אנוס, שלא היה יכול לבערו, או שלא היה יודע ממנו כלל עד לאחר הפסח, אף על פי כן אסרוהו בהנאה, כדי שלא יניח כל אדם חמצו עד לאחר הפסח ויאמר אנוס הייתי". מלבד הבהירות והשלימות וההסברה הברורה ומלבד כמה דינים אגביים שכל מתבונן ימצא בניסוח נפלא זה, הרי לפנינו גם טעם הגמרא על עיקר האיסור של חמץ שעבר עליו הפסח וגם טעם הרמב"ם על הניחו באונס וגם טעם הר"ן על האיסור לכל אדם.

ואם הטעמים האמורים אינם מחודשים מרבנו, אלא מסודרים על ידו יפה יפה, הרי יש והטעם של דין ידוע לא נזכר ולא נתפרש כלל עד שהאחרונים תמהו על אותו דין מה טעמו, ורבנו אומרו: „עציץ אפילו אינו נקוב יש ליזהר מליטלו על גבי קרקע (בשבת) ולהניחו על גבי יתדות או איפכא, בין שהוא של עץ בין של חרס" (שלחן־ערוך, של"ו ח'). בשו"ת „דבר אברהם" להרב מקובנה, ז"ל (ח"א, סימן כ"ח), כתב שדברי השו"ע „תמוהים מאד", שהרי מקור הדין הוא בגמרא (שבת, פ"א ב'), ושם המדובר בעציץ נקוב (ראה ברש"י, ד"ה „קאי פרפיסא"), שנחשב כמחובר לקרקע, ומגין לו ל„המחבר" שאף בשאינו נקוב כן? האריך המחבר בתמיהה זו עד שלבסוף חידש, שבאמת אף השלחן־ערוך סובר שהאיסור הוא בנקוב בלבד, אלא לפי שנחלקו רש"י ורבנו תם (בגיטין ז'

ב׳) אם של חרס אין צריך נקיבה או של עץ אין צריך נקיבה, ומסתפק הלכה כמי, לכן כתב שיש ליזהר בין בשל עץ בין בשל חרס, כחומרי שניהם. ולא ראה המחבר שמה שהעלה הוא אחרי פלפול ודיון ומשא־ומתן כתב בשלחן־ערוך רבנו בפשיטות: „...וכל זה בעציץ נקוב, אבל בשאינו נקוב מותר. במה דברים אמורים בשל עץ, אבל של חרס אפילו שאינו נקוב הוא כנקוב, שאין החרס עומד בפני השרשים וכו׳ ויש אומרים בהיפך במה דברים אמורים בשל חרס, אבל של עץ הוא מתלחלח מהקרקע וכו׳, ויש לחוש לשתי הסברות וליזהר בין בשל עץ בין בשל חרס אף על פי שאינם נקובים״ (של״ו י״ב).

ויותר מזה: יש אשר בשלחן־ערוך רבנו מבואר טעם חדש לכאורה, שלא כהראשונים. לכאורה, שכן עם העיון אנו רואים שרבנו צודק. „...ומכל מקום אף על פי שאין מונין למועדות מיום זה (רוצה לומר: מיום שלשים של אלול, כשבאו עדים מן המנחה ולמעלה) וכחול הוא חשוב ויו״ט יהיה למחר, אף על פי כן לא היו מזלזלים בו והיו גומרים אותו באיסורו בקדושת יו״ט עד הלילה מדברי סופרים, כיון שמן הדין היה הוא ראוי להיות יו״ט מן התורה אלא שניתן רשות לבי״ד לדחות״ (שו״ע רבנו, סימן ת״ר. ד׳). טעם זה של רבנו נראה כחדש. לא כך כתב רש״י: „גומרים אותו בקדושה ואסור במלאכה דילמא אתי לזלזולי ביה לשנה הבאה ויעשו בו מלאכה כל היום ויאמרו אשתקד נהגנו בו קודש חנם ומן המנחה ולמעלה חזרנו ונהגנו בו חול״ (ראש־השנה. ל׳ ב׳). וטעם זה כתב רש״י אף בתשובתו שהובאה ברא״ש (ראש־השנה. פ״ד, סימן י״ד) ובטור (אורח־חיים, ת״ר. וראה „תשובות רש״י״, ניו־יורק תש״ג, סימן קט״ז). מקור לטעם זה יש בגמרא: „כי היכי דלא לזלזולי ביה״ (ערובין, ל״ט ב׳. וראה שם ברש״י). למה בחר לו רבנו טעם אחר? אבל כדברי רבנו מפורש בחידושי הריטב״א לערובין: „דכיון שהתחילו בו על דעת שיהא יו״ט מן התורה וכו׳ וגם שורת הדין מן התורה שיכולין לקדשו הניחוהו בקדושתו״. ניכרים הדברים שרבנו ראה את הריטב״א, ועל פיו כתב את הטעם האמור, שכן קרובים דבריהם להיות שוים בסגנונם. והמעיין בריטב״א שם יראה, שבאמת סוגיית הגמרא מוכיחה כדבריו הטעם „דלא לזלזולי בו״ אמרו בגמרא לפי ר׳ יהודה, הסובר ששני ימים טובים של ראש השנה שתי קדושות הן. יוצא שלר׳ יוסי (והלכה כמותו) שקדושה אחת היא („יומא אריכתא״), לא זהו הטעם. לא יפלא אפוא אם רבנו קבע ב„שלחנו״ את טעם הריטב״א.

כיוצא בדבר: „במוצאי חג השבועות אסור להתענות מעיקר הדין, לפי שהיה יום טבוח בזמן שבהמ״ק קיים, דהיינו שבו ביום היו מקריבין עולות ראיה שלא היו יכולים להקריב ביו״ט עצמו... ואע״פ שזה הוא לדברי ב״ש אבל לדברי

ב״ה מותר להקריבן אף ביו״ט עצמו, מ״מ כיון שבדבר זה עשו ב״ה כדבריהם והרבה מישראל נהגו כמותם להקריבם אחר יו״ט ונעשה להם יום זה שהוא מוצאי יו״ט כמו יו״ט עצמו...״ (שו״ע אדמו״ר תצ״ד, י״ט).

הדברים לכאורה מתמיהים מאד, ומכבר שמעתי שרבים וכן שלמים התפלאו: אין זכר לזה בשום מקום שבית הלל עשו בדבר זה כבית שמאי, ושאף הם עשו יום טבוח במוצאי שבועות. ואמנם בחגיגה (י״ח א׳) הובאה ברייתא מתוספתא שם: מעשה ומת אלכסא בלוד ונכנסו כל ישראל לסופדו ולא הניחם ר׳ טרפון מפני שיו״ט של עצרת היה, ושאלו בגמרא: יו״ט סלקא דעתך, אי ביו״ט מי קאתו? והשיבו: אלא אימא מפני שיום טבוח היה. ולא יתכן לומר שר׳ טרפון סובר כבית שמאי, שכן בירושלמי (שביעית פ״ד, ה״ב) מבואר שבשני דברים בלבד נהג ר׳ טרפון כבית שמאי, בקריאת שמע (ברכות פ״א מ״ג) ובפירות שביעית (ירושלמי שם). אבל כבר עמד המשנה למלך (כלי המקדש פ״ז ה״י) על כך, וכתב: וסבור הייתי לומר דר׳ טרפון ס״ל כב״ש וכו׳, אך הדבר הוא דוחק גדול בעיני שר׳ טרפון שנה משנתו כב״ש (ולא הביא את הירושלמי בשביעית, שמשם יוצא שאי אפשר כלל לומר כן), ומכל מקום לא הסיק מזה מסקנא שלמעשה עשו אף בית הלל יום טבוח, אלא שפירש שלמסקנת הגמרא לא מפני יום טבוח, אסר ר׳ טרפון את ההספד אלא מפני אסרו חג של כל יו״ט, ושבועות בכלל. אבל מה שלא הסיק המשנה למלך הסיק אחד הראשונים. כדברי רבנו מבואר בפירוש בתוספות רי״ד לחגיגה. וזה לשונו: ,,קשה לי דא״כ ר׳ טרפון כב״ש, דאי כב״ה הא אמרו דאין לה יום טבוח דמקרבי ביו״ט, וי״ל ה״ק ב״ה אין לה יום טבוח דאי בעו כולהו מקרבי ביו״ט אבל מיהו סתמא דמילתא אין כל ישראל יכולין להספיק ולהקריב שלמי חגיגה ועולות ראיה ביום ראשון והרבה מקריבין ביום שני והילכך יום שני של עצרת הוא אסור בהספד מפני שהוא יום טבוח וכו׳ שעיקר הקרבתן למוצאי יו״ט״. והן הן הדברים שכתב רבנו. קשה אמנם לומר שרבנו ראה את התוספות רי״ד במקורם, שכן תוס׳ רי״ד על חגיגה, ר״ה ותענית נדפסו לראשונה בס׳ ,,אהלי יצחק״ להר׳ יצחק בונאן, בלווארנו תקפ״א, זאת אומרת: כשמונה שנים אחרי פטירת רבנו. וכתבי־יד מרבותינו הראשונים דומה שלא היו לפני רבנו. דברי התוס׳ רי״ד אמנם כבר מרומזים בשלטי הגבורים (תענית פ״ב): ,,יו״ט של חג השבועות אע״פ שהוא מן התורה יום של אחריו אסור בהספד ותענית מפני שיום טבוח הוא וכו׳ כמו שמבואר בחגיגה פרק אין דורשין בעריות וכן ביאר שם מז״ה״. ,,מז״ה״ (מורי זקני הרב) הוא, כידוע ר׳ ישעיה הראשון מטראני, בעל תוס׳ רי״ד. אבל סוף סוף הדבר צריך בירור, שכן לשון רבנו: ,,כיון שבדבר זה (ולא: בדבר זה),

עשו ב"ה כדבריהם והרבה מישראל נהגו כמותם", מורה שמרמז על דבר הידוע וכתוב, ולא שמחדש כן מדעתו, ובתוס' רי"ד כתוב באמת „שהרבה מקריבין ביום שני" והוא יום טבוח אף לב"ה, ועובדא זו לא נזכרה בשלטי הגבורים. מנין באו דברי התוס' רי"ד לרבנו ?

והרי טעם שכתב רבנו לדין אחד, והוא בניגוד גמור להרבה מגדולי האחרונים: „אסרו חכמים לומר לגוי לעשות לנו מלאכה בשבת... שכשהגוי עושה בשבת הוא עושה בשליחות הישראל, ואע"פ שאין אומרים שלוחו של אדם כמותו מן התורה אלא בישראל הנעשה שליח לישראל... אבל הגוי אינו בתורת שליחות מן התורה, מכל מקום מדברי סופרים יש שליחות לגוי לחומרא" (שו"ע רבנו, רמ"ג א').

דברים אלה עומדים בניגוד למה שכתבו כמה מגדולי האחרונים, שבשבת לא שייך שליחות כלל, כיון שכל גדרו של איסור עשיית מלאכה בשבת הוא לא מצד עצם המלאכה אלא בשביל שגוף האדם יהיה נח ושובת, ואם כן כשעושה מלאכה על ידי שלוחו סוף סוף גופו של המשלח נח ושובת, שגוף השליח אינו נעשה כגוף המשלח. אף הם באו לידי הנחה זו דוקא מתוך דין זה של אמירה לנכרי שבות. הוקשה להם: למה לנו דין מיוחד בשבת של „אמירה לנכרי שבות", והרי כלל הוא בכל האיסורים ש„יש שליחות לעכו"ם לחומרא" ? ומתוך כך אמרו, שבשבת אין גדר שליחות נופל כלל (ראה שו"ת חת"ס, חאו"ח, סימן פ"ד, והחו"מ, סימן קפ"ה; ישועות יעקב, או"ח, סימן רס"ג; ועוד). והנה אנו רואים שרבנו מסיר את קושייתם דרך הילוכו ואומר שאין כאן שני דינים מיוחדים כלל. אמירה לנכרי שבות הוא הוא אותו הדין עצמו של יש שליחות לעכו"ם לחומרא. אבל מנין לו זה ? הציון ל„בבא מציעא ע"א" מראה מקום רק לעצם הכלל של יש שליחות לעכו"ם לחומרא, אבל מנין לנו שכלל זה מונח גם ביסודו של אמל"נ שבות ? אבל מקור מפורש לדבר יש בהגהות מיימונית (שבת, פ"ו ה"א): „אסור ליתן מעות לעכו"ם בערב שבת שיקנה לו למחר ביום השוק, כי יש שליחות לעכו"ם לחומרא..." ברור, שזהו מקורו של רבנו. ואם לא צויין המקור כאן, על אתר, הרי דברי תורה עניים במקום זה ועשירים במקום אחר. הביא רבנו את „הגהות מיימוניות" במרחק של עשרים סימנים מכאן (ראה קונטרס אחרון לסימן רס"ג. וראה רש"י שבת קנ"ג א' ד"ה מאי טעמא).

אלא שמכל מקום עדיין הדבר צריך בירור מצדו העניני. לכאורה, הרי צדקו האחרונים: אם כל הקפידא היא שגופו של האדם ינוח, אין כאן ענין לשליחות כלל. אולם כל ההנחה שאיסור עשיית מלאכה בשבת היא רק בשביל

מנוחתו של גוף האדם, כל ההנחה הזאת היא לדעתי לא מבוססת. נראה להוכיח, שהאיסור הוא גם על עצם המלאכה. גם — כי העשה של „תשבות" אמנם נאמר על שביתת האדם, אבל הלאו של „לא תעשה כל מלאכה" על המלאכה הוא שנאמר שלא תיעשה בשבת. ואקדמות מלין: אם נבוא לדון על הדבר מראש צורים, משורש השבת שבתורה, אין להכריע ולומר שכיון שמבואר בתורה שקדושת השבת היא מפני שבו שבת הקב"ה ממלאכת ששת ימי בראשית, סימן שעיקר הקפידא היא על גוף האדם שינוח, כמו שכביכול הקב"ה נח בו, שכן יש לומר אף לצד השני: כשם שבשבת בראשית היתה שביתה בעולם, וכל מה שהוצרך להיברא כבר נברא בששת הימים, כך הזהיר הקב"ה לדורות שבשבת תהיה שביתה בעולם, ולא תיעשה בו, בעולם, מלאכה על ידי ישראל. ולא עוד אלא, שאדרבה, מכאן יש להוכיח יותר מצד השני. „ויכל אלקים ביום השביעי מלאכתו — מה היה העולם חסר מנוחה, בא שבת בא מנוחה" (מד"ר, והובא ברש"י). הרי שמנוחת השבת היא דבר שנקבע בעצם העולם והרי הוא בגדר בריאה בהעולם, עד שנקרא על ידי זה שבשבת גמר הקב"ה את מלאכתו בבריאת העולם — ברא וקבע את המנוחה בהעולם. ובילקוט ירמיה (רמז שט"ו): „בעולם הזה אדם לוקט תאנים בשבת אין התאנה אומרת לו כלום, אבל לעתיד לבוא התאנה צווחת ואומרת שבת הוא". ובאורו פשוט, שקדושת ומנוחת השבת ישנה בגוף התאנה, אלא שבעולם הזה אין זה נראה לעיני בשר הגשמיים, ולעתיד לבוא, כשיגיע הזמן של „אז תפקחנה עיני עורים" ו„עין בעין יראו...", אז יראו גם בעצם התאנה שאסור ללקוט פירותיו בשבת וכאילו התאנה צווחת ואומרת שבת היום. מבואר איפוא שבשבת קבועה השביתה והמנוחה בגוף העולם.

וראיות מהלכה:

נר שהדליק עכו"ם בשבת אין מברכים עליו במוצאי שבת, מפני ש„לא שבת ממלאכת עברה" — הלכה זו נאמרה בגמרא (ברכות, נ"ג א') ובפוסקים. איזו „מלאכת עברה" נעבדה בו בנר זה? אם כל האיסור של עשיית המלאכה היא לא מצד עצמותה, אלא כדי שגופו של הישראל יהיה נח ושובת, הרי בנר זה שהדליק העכו"ם לא היתה מעולם שום מלאכת עברה כלל: בעצם המלאכה לעולם אין עברה וגופו של אדם המדליק הוא עכו"ם שאינו מוזהר לנוח. נראה מתוך כך, שהאיסור הוא על עצם המלאכה שלא תיעשה בשבת, אלא שהעכו"ם אינו מוזהר על כך, כמו שאינו מוזהר על כל התורה, ולכן יש על מלאכת הנכרי בשבת שם של „מלאכת עברה", שעל כל פנים המלאכה גופה היא מלאכת איסור, וכדרך שכתב רש"י בחולין (קי"ד ב', ד"ה הרי), שמכיון

שבישול בשר בחלב הוא „דבר שתיעבתי לך" שוב אפילו כשבישלו קטן או עכו"ם נקרא „תועבה".

ובריש מסכת שבת שאלו על הדין של „זה עוקר וזה מניח" ששניהם פטורים: „והא איתעבידא מלאכה מבינייהו (והרי נעשתה המלאכה מבין שניהם)?" והשיבו מברייתא: „בעשותה — העושה את כולה ולא העושה מקצתה, יחיד ועשה אותה חייב, שנים ועשו אותה פטורים". מה שאלה היא זו: „והא איתעבידא מלאכה מבינייהו?" מה איכפת לנו במלאכה אם נעשתה או לא נעשתה, אם כל התכלית היא רק שגוף האדם ישבות? מבחינת גופו של האדם הרי אין שום הבדל בין אם אחרי שעשה את ה„עקירה" בלבד לא נעשתה ה„נחה" שלאחריה כל עיקר, שאז אנו אומרים שהגוף נח ממלאכה, לבין אם אחרי ה„עקירה" בא אדם אחר והשלים את המלאכה על ידי שעשה הוא את ה„נחה". כל אחד מהם לא עשה מלאכה שלמה, ושני הגופים נחו. למה לנו כאן, בשבת, הפסוק של „בעשותה"? פסוק זה הרי אינו מדבר בשבת כלל. הפסוק הוא בפרשת ויקרא, בענין קרבן חטאת שבכל התורה. ברור איפוא, שאף בשבת המטרה היא שהמלאכה לא תיעשה, והיה מקום לומר, שכיון שמבין שניהם נעשתה המלאכה יהיה על זה חיוב, לכן אנו למדים מפסוק הכללי של חטאת ש„יחיד ועשה אותה חייב, שנים ועשו אותה פטורים".

ובחולין (קט"ו א'), כשאמרו שבשר בחלב שנתבשל אסור באכילה משום „לא תאכל כל תועבה", שאלו: „אלא מעתה מעשה שבת לאסרו, דהא תיעבתי לך הוא?" והוצרכו להשיב: „אמר קרא כי קודש היא לכם, היא קודש ואין מעשיה קודש". אם במלאכת שבת יש רק אי־מנוחתו של גוף האדם, הרי הבדל גדול יש בין מבשל בשר בחלב, שעצם הבישול הוא תועבה, למבשל בשבת, שהבישול כשהוא לעצמו אין בו שום תיעוב, ואין הדמיון של הגמרא מובן כלל (וראה ברש"י ותוספות שם שאמרו חילוקים בין מבשל בשר בחלב למבשל בשבת ולא אמרו ההבדל „הפשוט" האמור). מוכח איפוא, שגם בשבת יש בבישול גופו תועבה.

ובמכילתא, פרשת משפטים, והובא ברש"י על התורה, על הפסוק „וביום השביעי תשבות", דרשו: „אף בשנה השביעית לא תיעקר שבת בראשית ממקומה, שלא תאמר הואיל וכל השנה קרויה שבת לא תנהג בה שבת בראשית..." אנו רואים כאן שגדר שביתת השבת דומה לגדר שביתת השמיטה, עד שהוצרכו מחמת כן ללימוד מיוחד שאף בשמיטה נוהגת שבת. וכן אמרו גם בתו"כ, פרשת בהר: „כשם שבשבת בראשית נאמר שבת לד', כך בשביעית נאמר שבת לד'". שביעית בשנים היא אפוא דוגמת שבת בימים, ובשביעית הרי

אין המכוון על גוף האדם שינוח, אלא על עצם מלאכת הקרקע, שהקרקע היא שיש עליה קדושת שביעית („ושבתה הארץ"; „והיתה שבת הארץ"), ואם כן אף בשבת כך הוא: מנוחת העולם. אלא שבשביעית האיסור הוא על עבודת האדמה בלבד, ובשבת על כל ל"ט המלאכות ותולדותיהן.

שליחות בשבת יש לה אפוא מקום בשבת, כמו בשאר כל האיסורים שבתורה, וכדברי רבנו (ואכמ"ל יותר).

והמקורות מתורה שבכתב, הם אלה היוצאים באחת מהמידות שהתורה נדרשת בהן או על פי דרשה תלמודית אחרת של הפסוק, בין שהובאה הדרשה במדרשי התנאים, ספרא וספרי ומכילתא, ובין שהוזכרה במשנה ותוספתא ובשני התלמודים. ומקורות אלה תמיד מצורפים בשלחן־ערוך רבנו אל ההלכה עצמה. הלכה למשה מסיני או דין של סברא — אף אלה הם מקורות ואף הם מובאים במקומות המתאימים. „שלא תאמר למדתי הלכות די לי, תלמוד לומר כל המצוה, למוד הלכות ואגדות ומדרש שהוא התלמוד שמפרש טעמי ההלכות שבמשניות ובריייתות ומקורם בדרשות הפסוקים שבתורה והלכות שאין להן דרשה בפסוקים הן קבלה הלכה למשה מסיני או מסברא..." (שו"ע רבנו, תלמוד תורה, פ"א ס"ד). לא תמיד ברורים הם אופני הלימוד מתורה שבכתב. רבנו מבהיר בכל פעם את המקור הלימודי. ואף כאן לפעמים אנו רואים ביאור חדש להלימוד. „...אין לי (שמוסיפין מחול על הקודש) אלא מלפניו, מלאחריו מנין? תלמוד לומר: מערב עד ערב, הוקשו שני הערבים זה לזה" (שלחן ערוך רבנו, תר"ח א'). בקובץ „התמים" (חוברת ו', ניסן תרצ"ז) תמה: למה שינה רבנו מפירושו של רש"י, שכתב שערב הוא לילה ועד ועד בכלל (ראש־השנה, ט' א') ? „והטעם של רבנו ז"ל לא מצאתי בשום מקום". אבל לא ראינו אינה ראיה. כפירושו של רבנו מפורש ב„קרבן אהרן" על הספרא (פרשת אמור). יש אמנם עדיין מקום לשאול: למה בחר בפירוש זה נגד פירוש רש"י? אבל שאלת „לא מצאתי" אין לה מקום. ויתכן שבחר בפירוש ההיקש, לפי ש„עד ועד בכלל", אף על פי שכך הלכה, מכל מקום אינו מוסכם (ראה סוכה מ"א ב', וערכין י"ח א').

*

וההכרעה מהי? בהרבה ממחלוקות של הפוסקים קשה להתמצא. לא תמיד אפשר לברר להיכן רוב הדעות נוטה ולא תמיד אפשר לקבוע מבחינה העניינית גופה את הפסק וההוראה. נחוץ כח מכריע, שסמכותו תהיה ראויה להכרה מוחלטת. לא כל הרוצה ליטול את השם מכריע בא ונוטל. עמדה לו זכותו

הגדולה של רבנו שהכרעותיו נתקבלו לא בלבד בין אנ"ש, חסידי חב"ד, אלא אף בין מורי הוראות בישראל. והזכות — כפולה: זכותו האישית, „אשר אור תורתו וקדושת חסידותו האירו פני תבל, רבים הלכו לאורו והמפורסמים אינם צריכים ראיה" (משער שלחן־ערוך רבנו) „וד' נתן לו חכמה כאחד מגדולי הראשונים כמובן לכל מי שיש לו עינים לראות ולב להבין אפס קצהו טיפה מן הים מים חכמתו בעומק פלפולו ובקיאותו" (מהקדמת בני המחבר), וזכות כחו הגדול לברר את ההלכה בעצם הנידון. „יתנו עידיהן ויצדקו". ראיות חותכות והוכחות מוצקות. הבירורים בנוגע להכרעות הדינים באו ב„קונטרס אחרון" של השו"ע. שם יוצא רבנו בעים רוחו לשאת־ולתת ב„פלפולו ובקיאותו" ולקבוע את ההלכה הסופית בראיות והוכחות. ואין „פלפולו" במובן השגור בימינו, מין חריפות מסובכת, אלא זה של דורות הראשונים שהיו „מפלפלים בחכמה" (ראה שבת, ל"א א', ורשב"ם בבא־בתרא, קמ"ה ב'). דבריו הגיוניים ופלפוליו חדורים בנקודת האמת. לא כאן המקום לעמוד על דרכי ה„קונטרס אחרון". נציין רק נקודה אחת — הניתוח החודר. דרך זו של הניתוח, שרגילים למנות את ראשית ימיה מרבי חיים סולובייצ'יק ז"ל, אנו מוצאים את שרשיה במקומות רבים ב„קונטרס" רבנו. הרי חקירה כזאת: מהו חיובו של מבעיר בשבת: משום שריפת וכליון הדבר (העצים, השמן וכיוצא), או משום ריבוי האש? בעצם אין רבנו חוקר כלל, אלא קובע: „עיקר החיוב אינו משום שריפת וכליון העצים, אלא משום ריבוי האש, כדמשמע בהדיא..." (קונטרס אחרון לסימן תצ"ה, אות ב'. וראה משא־ומתן על ראיותיו של רבנו בשו"ת „אבני נזר", אורח חיים, סימן רל"ח, ובספר „מאורי אש" להרש"ז אוירבוך, עמוד 200). והרי הבחנה בתוספת שבת: תוספת שממילא אסור בה, מחמת דין התורה, ותוספת שאסור בה מחמת קבלתו. סמוך לחשכה הוא בכלל התוספת „בעל כרחו", ואף שלא קיבלו „מקובל ועומד הוא מהר סיני", ויותר מזה הוא רק כשמקבל מדעתו (רס"א, אות ג'). ושוב בתוספת: הבדל יש בין כשמקבל עליו בתורת תוספת שבת לכשמקבל עליו עיצומו של יום בתורת שבת עצמה (שם). ובחיוב ושלילה: דיון אם מצוה היא לאכול בשבת, או שאסור להתענות בו (רמ"ב, אות א'); הבדל בין כבוד מצוה לאיסור ביזוי מצוה (ר"נ, אות ב'). וכאלה עוד.

*

ציונים ומראי־מקומות למקורות רבנו בשלחן־ערוך שלו צויינו בגליון, דוגמת „באר הגולה" לשלחן־ערוך. אינני יודע מי חיבר את מראי־המקומות לשלחן־ערוך רבנו, אם רבנו בכבודו ובעצמו או מי שהוא אחר. אבל איך שיהיה —

רשימת המקורות אינה מלאה. לא כל הדברים צויינו למקור מוצאם. אופייני בנידון זה מה שכתב רבנו בפתיחת הלכות מכירת חמץ שלו: „נודע בשערים המצויינים בהלכה אשר הרבה מספרים הראשונים ז״ל לא יצאו לאור הדפוס עדיין בימי האחרונים ז״ל הט״ז ומגן אברהם והנמשכים אחריהם עד עתה קרוב לדורותינו אלה כנראה בעליל מספר שיטה מקובצת על כמה מסכתות וכיוצא בו...״ למה נתכוון בסיפור דברים זה? רמז גדול רמז בדבר. להלן, בפנים ההלכה, כתב, שמה שנהגו לכתוב בשטר מכירת חמץ „והמותר זקפתי עליו במלוה״ אינו מועיל לגדולי הראשונים, ואחיו, הרי״ל מיינאוויטש, ז״ל, בשו״ת „שארית יהודה״ (אורח חיים, סימן י׳) כתב, ש„לא מצאו אנשי חיל ידיהם להבין... וישוטטו אנה ואנה לבקש דברי גדולי הראשונים ז״ל ולא מצאו״. אבל הוא, הרי״ל, ז״ל, מבאר הדברים אשר „שמעה אזנו מפי קדשו ותבן שמץ מנהו״: „והנה תחילת יסודו הוא על ספר שיטה מקובצת על בבא־מציעא, ואמר כי לא לחנם הזכיר אותו הקדמתו, אלא שרמז רמז שמשם הוציא דבריו...״ והוא הולך ומוכיח שלדעת כמה ראשונים שהובאו ב„שיטה מקובצת״ זקיפת המלוה אינה מועילה (ולכן תיקן רבנו להעמיד ערב־קבלן, דבר שנתקבל והונהג בכמה תפוצות, ואף בירושלים נוהגים כך על פיו). ו„רמז״ זה לא ללמד על עצמו יצא. דברים שבהשקפה ראשונה איננו רואים את מקורם, יש ויש להם מקורות בטוחים, על אתר או במקום אחר.

*

כדאי ורצוי לקבוע שעורים ברבים ללימוד שו״ע רבנו. לימוד זה יבהיר להשומעים את ההלכות ליסודותיהן ונימוקיהן ויקנה להם ידיעה תמציתית ומקיפה.

ספר היסוד של תורת חסידות חב"ד מהוה ספר „לקוטי אמרים" שחובר ע"י מיסד חסידות חב"ד אדמו"ר הזקן רבי שניאור זלמן נ"ע. כיון שהוא פותח במלה „תניא" (תניא משביעין אותו וכו'). הודבק לו השם „תניא".

הספר נדפס לראשונה ביום כ' כסלו תקנ"ז בבית הדפוס המפורסם של משפחת שפירא בסלאויטא, ומאז יצא לאור בכ־60 מהדורות. מהם שבע לפחות עוד בחיי אדמו"ר הזקן (תוך 9 שנים).

המהדורות הראשונות כללו את שני החלקים היסודיים בלבד של הספר, והם: „ספר של בינונים" (נ"ג פרקים) ו„שער היחוד והאמונה" (י"ב פרקים). הם נדפסו, לפי המסופר בהקדמת אדמו"ר הזקן, מתוך הכרח — כי התפשטו העתקות בכתב יד של הספר „בקרב כל אנ"ש" ומתוך ריבוי ההעתקות נפלו בו שיבושים רבים (לפי המקובל היו גם מן ה„מתנגדים" ששיבשו בכונה את ההעתקות והכניסו להן תוכן זר ומנוגד לרוח היהדות). נאלץ לכן רבינו להורות על הדפסתו המהירה.

במהדורת זאלקווי תקנ"ט נוסף חלק שלישי בשם „אגרת התשובה". חלק זה יש לו נוסח ראשון („מהדורא קמא") ונוסח אחרון („מהדורא בתרא") שעובד, כנראה, אחר כתיבת הנוסח הראשון. במהדורת תקנ"ט—תקס"ה נדפס הנוסח הראשון, במהדורות תקס"ו ובכל המהדורות שלאחריהן מופיע הנוסח האחרון.

במהדורת שקלאוו תקע"ד שנדפסה אחר פטירתו של אדמו"ר הזקן — בהוראת בניו — נוספו החלקים „אגרת הקדש" ו„קונטרס אחרון" ומאז הם מופיעים בכל המהדורות.

כך נוצרה תבניתו העכשוית של ספר ה„תניא" המושלם, על חמשת החלקים: „ספר של בינונים", „שער היחוד והאמונה", „אגרת התשובה", „אגרת הקודש" ו„קונטרס אחרון".

„ספר של בינונים" דן בדרכם הראויה של הבינונים בעבודת ה', כיצד יגיעו הללו לדרגות של אהבת ה' ויראתו התמידית וכיצד יתגברו על ההפרעות הנפשיות הפנימיות („נפש הבהמית") והחיצוניות למילוי תפקידם. מטרתו המוצהרת של חלק זה, כפי שהיא באה לידי ביטוי בנוסחת „שער" הספר, היא להסביר את הנאמר בתורה „כי קרוב אליך הדבר מאד, בפיך ובלבבך לעשותו". פסוק זה הוא בלתי מובן ממבט ראשון: וכי כה קל קיום כל תרי"ג המצוות („קרוב מאד")?

הן המציאות מוכיחה, לכאורה, היפוכו של דבר, והתורה היא נצחית. הקושי גדל עוד לאור מאמר רז"ל הידוע „אטו יראה מילתא זוטרתא היא?" (וכי יראת ה' — דבר קטן הוא?): אם על יראת ה' אמרו רז"ל שהיא בבחינת דבר גדול, כל שכן שאהבת ה' היא בבחינה כזו, והרי גם האהבה נמנית בין תרי"ג המצות — כיצד נאמר, איפוא, על המצוות שהן „קרוב אליך הדבר מאד"? יתר על כן: בלעדי אהבת ה' (ויראתו) אין קיום המצוות שלם, שהרי אין אדם עושה דבר לטובת רעהו אלא אם כן הוא אוהבו או ירא ממנו, וכשנעדרים רגשות אלו הרי משמש הדבר הוכחה שכונתו אינה כלל לטובת רעהו, והוא הדבר — ב„יחסים" שבין אדם לקונו!

בסדר ברור, בהיר והגיוני הולך אדמו"ר הזקן ומגולל בנ"ג פרקי הספר יריעה של עבודה ראויה לשמה, ובעיקר: מתאימה ו„קרובה" ל„בינונים". כל הנחה שלו, הן ביחס לתהליכים נפשיים והן ביחס לסדרי העבודה הנכונים, ניתנת תוך הנמקה וביסוס הגיוני איתן ובליווי הוכחות חזקות מפסוקי תנ"ך ומאמרי רז"ל — עד שנמנע כלל להשתחרר מן הרושם שאכן כך הוא הדבר.

13 פרקי הספר הראשונים מוקדשים להבהרת מעמדו של ה„בינוני". כיון שהספר מיוחד, כאמור, לבינונים — רואה רבנו, כנראה, חובה לעצמו להבהיר היטב את מהותם ודרגתם של ה„צדיק", ה„בינוני" וה„רשע", על דרגות המשנה המנויות בכל סוג מן הסוגים האמורים. כאן מעלה אדמו"ר הזקן חידושים מפתיעים ביותר במחשבה הישראלית. נשמעים כאן רעיונות מקוריים ביותר — רעיונות החסידות בשטח זה — שאינם מובעים בצורה כה מזהירה ומשכנעת בספרות המחשבה הישראלית למן חתימת התלמוד.

אחר כך בא ציון האפשרויות להגיע לכך שיהיה „קרוב אליך הדבר" („והדבר" כולל, כמובן, גם אהבת ה'). אפשרות אחת (פרקים יד—יז) היא באמצעות העובדה ש„המוח שליט על הלב" עובדה זו המשמשת יסוד לתורת המוחין של חב"ד בכללה — ניתנת אף היא כהנחה מבוססת יפה, בצירוף הדרכים לניצול העובדה למען עשות „הדבר קרוב — בפיך ובלבבך". האפשרות השניה (פרקים יח—כה) הנועדת למי שאין ביכלתו להשתמש בדרך הראשונה — מסתמכת על הביטוי „קרוב **מאד**" והיא, לכן קלה יותר, כנראה, יסודה בהנחה שבן ישראל אינו יכול, **בטבעו**, להיפרד מאלקות. אדמו"ר הזקן מפתח הנחה זו, מסביר ומראה את הדרך להשתמש בעובדה לשם חיזוק קיום המצוות. הצד השוה בשתי הדרכים (כמו בשאר הדרכים הבאות בהמשך הספר) הוא: התבוננות. הרי מן הקוים העיקריים המאפיינים את שיטת חב"ד הוא השימוש והניצול של כחות החכמה, הבינה והדעת לעבודת ה'. וגם זה דומה, כנראה, בכל דרכי ההתבוננות שב„תניא":

שעת הכושר להגיע להישגים מוצלחים כתוצאה מהן היא — בעת התפלה. גם הנחה זו מוסברת ומנומקת יפה יפה.

אחר פירוט שתי האפשרויות באה (בפרקים כו—לד) הוראת דרכים כיצד להתגבר על הפרעות חיצוניות, כגון: עצבות, עצלות, כעס, דאגה, הרהורי תאוות ודומיהן, וכן — כיצד לרכוש מדות נפשיות הנחוצות לשלמות העבודה כגון: שמחה, אהבת ישראל, ענוה, והדומה.

בפרקים לה—מ באה הסברה חב"דית יסודית ומעמיקה על מהותה של הנשמה, מהותן של המצוות המעשיות, היחס בין גוף המצוות לבין ההכרה והרגש שבקיומן, תכלית בריאת העולם. בששה פרקים אלו טמונים אבני היסוד להשקפות חסידות חב"ד בשטחים אלה — שהלכו והתפתחו בתורתם של מורי חב"ד לדורותיהם. הפרקים מא—נג מוקדשים לדרכים שונות נוספות להשגת אהבת ה' ויראתו ולפירוט אמצעי התבוננות בגדולת ה'.

ל„ספר של בינונים" באה הקדמה מאלפת ביותר: „הקדמת המלקט". הספר נקרא, כאמור, בשם „לקוטי אמרים" מתוך הנחה ענותנית שאין תוכן הספר אלא „מלוקט מפי ספרים ומפי סופרים קדושי עליון נ"ע" וכאילו אין כאן משל המחבר כלום. תוכן „הקדמת המלקט" הוא התנצלות על עצם הדפסת הספר. „המלקט" מרחיב את הדיבור על ההשקפה הרווחת בין חסידים שאינה דומה ראיית וקריאת דברי מוסר לשמיעתם מפי המורה והצדיק. השקפה זו עצמה — הנוגדת, לכאורה, את הדפסת הספר — באה ב„הקדמה" בהנמקה נוקבת ובבסוס הגיוני, כדרך המחבר בקדש, אלא שבסיום נוסף מספר שורות: „אך"... — שמטרתן להסביר מדוע, בכל זאת, נזקק המחבר להדפסת הספר.

החלק השני של „לקוטי אמרים" שיחד עם החלק הראשון מהוים הם את ספר ה„תניא" ביסודו, נקרא, כאמור, בשם „שער היחוד והאמונה".

כידוע, גילתה תורת החסידות פנים חדשות באמונת יחוד הבורא יתברך — ועל כך יצא קצף גדולי ה„מתנגדים" התבטאו אז חילוקי דעות עמוקים ביסודות האמונה בין מחנה החסידים למחנה המתנגדים, ולא כאן המקום לעמוד על ההשקפות החלוקות בנושא זה ובכל הקשור בו. „שער היחוד והאמונה", על י"ב פרקיו, נועד להסביר את השקפת החסידות. כהקדמה לחלק זה בא מאמר בשם „חינוך קטן" בו מורחב הדבור על סוגי האהבה לה' של צדיקים ושל כל אדם, כשיסוד לדברים משמש הכתוב „חנוך לנער על פי דרכו — גם כי יזקין לא יסור ממנה". אחר ביאור דרכי אהבת ה' השונים בא הקטע דלהלן: „והנה ראשית הדברים המעוררים האהבה והיראה, ויסודן, היא האמונה הטהורה ונאמנה ביחודו ואחדותו, יתברך ויתע"י — ומכאן אל גוף הספר.

החלק השלישי „אגרת התשובה" דן בדרכי התשובה לבורא, על יסוד השקפת תורת הקבלה על „תשובה עילאה" ו„תשובה תתאה".

החלק הרביעי, „אגרת הקדש", שנוסף לראשונה ל„תניא" רק אחר פטירת אדמו"ר הזקן, כאמור, — הוא אוסף כמה ממכתביו רבי התוכן של רבנו, שהופנו לרבים. האוסף כולל מכתבים מעניינים ביותר על נושאים שונים. המפורסם בהם הוא האגרת „קטונתי" שכתב מיד לאחר שחרורו מבית הסוהר („אחר ביאתו מפטרבורג") ובו קורא לחסידיו להמנע מנקיטת צעדים כל שהם נגד ה„מתנגדים", ואף לא לצערם בדבור ולא להגיב על קנטוריהם. חלק גדול של המכתבים כולל קריאות לחסידים להרים תרומותיהם כסיוע לעלית החסידים שהתישבה אז בארץ הקדש. בין השאר מונה האוסף מכתבי הסברה בנושאים עיוניים שונים בתורת החסידות, וכן מכתבי דרישות והוראות לחסידים בנוגע להתנהגותם האישית בשטחים שונים (למוד תורה, תפלה, אהבת ישראל, שמחה, ועוד).

„קונטרס אחרון" כולל ביאורים והעמקת העיון ברעיונות מספר שהובעו ב„תניא" ויש מקום להבהירם ולברם.

נעימה מאד לקריאה היא לשונו של אדמו"ר הזקן. סגנונו, בשפה ברורה ומלוטשת, הוא עז ביטוי, ומשכיל הוא להכליל תוכן מעמיק ביותר — במלים קצרות תוך הסברה מפליאה.

ספר התניא נתקבל בהערצה רבה בחוגים ושכבות שונות בעם ישראל ובתפוצותיו השונות. הספר שיצא לאור בתחלה בעילום שם מחברו — נדפס, תוך שנים מספר, גם במקומות שהיוו אז מבצרי ה„מתנגדים". וכל מהדורה נדפסה במספר טופסים של אלפים רבים.

על ההערצה המופלגה לספר אפשר לעמוד מתוך מכתבי ה„הסכמות" שניתנו לספר ע"י חברי המחבר, תלמידי המגיד ממעזריטש, הרה"ק ר' זוסיא מאניפאלי והרה"ק ר' יהודה לייב הכהן. מסורת החסידים מספרת נפלאות על החשיבות שייחסו לספר גדולי ישראל בזמנו ובזמנים שלאחריו. הרה"ק ר' לוי יצחק מברדיטשוב התבטא: „כיצד הצליח להכליל א־ל כה גדול בספר כה קטן?...". בין חסידי חב"ד נחשב הספר ל„תורה שבכתב" לגבי ספרי החסידות הבאים אחריו: כשם שהתורה שבכתב כוללת במלים מועטות תוכן המתבאר בפירוט ובאריכות בתורה שבע"פ, כן נכללים במלים ובאותיות שב„תניא" העניינים העמוקים הבאים בהרחבה ובפירוט בשאר ספרי החסידות, ועל כן — הביטויים הם מדויקים ביותר וניתנים לידרש בעיון ובהעמקה רבה. אף מקובל שאמירת ה„תניא", גם בלי הבנה בתוכנו, מסוגלת להתעלות נשמתית, ולהשראת שפע

בגשמיות וברוחניות. ספורים רבים נמסרים מפי החסידים מדור דור בקשר לערכו וחשיבותו של התניא, וכן בקשר למסירת נפשו של המחבר על כל אות ותג ממנו.

לתניא נתחברו פירושים רבים, הן ע"י אדמור"י הב"ד והן ע"י גדולי החסידים. אף סודרו ממנו „קיצורים" — תמציות עניניו. מפורסמים „קיצוריו" של כ"ק אדמו"ר בעל ה„צמח צדק" נ"ע (נדפסו יחד עם הערותיו והערות כ"ק אדמו"ר מוהרש"ב נ"ע בספר בשם „קיצורים והערות", ובסופו מכתב מענין מכ"ק אדמו"ר מוהריי"צ נ"ע אודות חשיבות ספר ה„תניא"). בכתב יד מצוי ביאורו של כ"ק אדמו"ר שליט"א שיצורף להוצאת ה„תניא" המושלמת המוכנה לדפוס.

כ"ק אדמו"ר מוהריי"צ נ"ע התקין בשנותיו האחרונות — כחובה על שומעי דברו — למוד יום יומי קבוע ב„תניא" (נוסף על השעורים השונים של כל אחד לפי אפשרויותיו) בצורה כזו שלמוד הספר כולו יסתיים מדי שנה מיום י"ט כסלו ליום י"ט כסלו הבא. החלוקה המפורטת של שעורי כל יום — באה בחוברת בשם „מורה שעור" (למוד זה הוא במסגרת למודי החובה של „חת"ת" הידועים).

בשנת תשי"ד יצאה לאור בארה"ב מהדורה מתוקנת של ספר התניא וצורפה לו החוברת „מורה שעור" וכן חוברת שנערכה ע"י כ"ק אדמו"ר שליט"א „בקשר עם הדפסת התניא בפעם הראשונה בחצי כדור הארץ התחתון". החוברת כוללת מפתחות, הערות, תקונים, רשימת דפוסי התניא, ראשי פרקים של תולדות המחבר, ופאקסימיליות שונות.

לפני שנים מספר יצא לאור — בשני כרכים — תרגום באידיש (ע"י הרה"ח ר' אוריאל צימר ז"ל) של ה„תניא", כן יצאו לאור תרגום אנגלי, תרגום צרפתי, תרגום איטלקי, תרגום ספרדי. שעורים ב„תניא" מתקיימים גם כיום לאלפים בכל תפוצות ישראל, והלמודים בו נערכים ברטט קדש. בין השאר מתקיימים גם שעורי „תניא" מעל גלי האתר: ב„קול ישראל" — ע"י הרב נחום גולדשמיד (השעורים משוכפלים ומופצים למעוניינים), וברדיו „ניו יורק" — באידיש — אחת לשבוע ע"י הרב יוסף וינברג.

סך המהדורות שהופיעו עד עכשיו: 61!

מערכת אוצר החסידים ליובאוויטש בברוקלין נ.י. מכינה לדפוס הוצאה מושלמת של התניא: גוף התניא, באמצע העמוד, ומסביב לו — מראה מקומות, פירוש קצר, ליקוט מספרי רבותינו נשיאינו וכתבי־יד שלהם המפרשים דברי התניא, ועוד.

הרב חנוך גליצנשטיין –**לקוטי תורה**

להופעת המהדורה השמינית והתשיעית

ספרים רבים חיבר ופרסם הרבי הזקן, „הרב", רבי שניאור זלמן מלאדי, יוצר תורת ותנועת החסידות החב"דית. בהם: „שלחן ערוך", „תורה אור" על בראשית ושמות, „לקוטי תורה" על ויקרא, במדבר, דברים ושיר השירים, „ביאורי הזהר", סידור תפלה עם ביאורי חסידות, ועוד. לאחרונה אף פורסמו לראשונה מכתב־יד שלשה כרכים גדולים נוספים משלו בתורת חב"ד, ועוד היד נטויה לפרסם כרכים נוספים מתורתו שעד עתה היו חתומים באוצר כתבי היד של נשיאי חב"ד.

גולת הכותרת בין ספריו, הוא ספרו המפורסם „לקוטי אמרים" הידוע בשם „תניא" ונקרא גם „ספר של בינונים". ספר הכולל עיקרי תורת החסידות ומצטיין במבנה מיוחד במינו ובסגנון צח ומלוטש שכל תיבותיו שקולים וכל אות קצובה בלי חסר ויתיר, ספר שעד עתה הופיעו ממנו ששים ואחת מהדורות בחלקי תבל שונים ואף תורגם לשפות שונות, ומשמש יסוד ומקור לכל הספרות החב"דית הרחבה והמסועפת היונקת את לשדה ממנו, ספר אשר שימש ומשמש כלפיד האש ההולך לפני המחנה להחדיר את רעיונות החסידות בכל שדרות העם לכל פלגיו.

ברם, כבר הגדירו נשיאי חב"ד את ספר ה„תניא" כ„תורה שבכתב" של תורת החסידות, ואילו ה„תורה שבעל פה" של חסידות חב"ד, רוכזה בספריו האחרונים ובראשם בספר „לקוטי תורה".

הספר „לקוטי תורה", כולל מאמרים שנאמרו על ידי הרבי הזקן לעתים מזומנות על פרשיות השבוע, נכתבו בידי נכדו הרבי ה„צמח צדק" ואף פורסמו על ידו בצירוף הערותיו וביאוריו.

עושרה, יופיה, עמקותה והיקפה של תורת חב"ד, משתקפים בספר רב כמות ואיכות זה.

הרבי ה„צמח צדק" כותב **באחד ממכתביו:**

„מעלת הספר אין מהצורך להודיע ולא לדידי ולהסכמתי הוא צריך... והאמת עד לעצמו כי בו ימצאו מרגוע לנפשם החפצים ומבקשי ה' ותורת אמת, וברוב המאמרים מבואר קצת דרכו בקודש אשר האיר נתיב והופיע הדרך ילכו

בה בעבודת שבלב זו תפלה ובנר מצוה ותורה אור ושם המחבר נאה לו שניא"ור כמו ואהבת בגימטריה ב' פעמים אור ומי כמוהו מורה דרך סלולה להורות וללמד לעם ה' דרכי ה' הליכות עולם לו וכל דבריו כגחלי אש להלהיב הלבבות ולקרבן לאביהן שבשמים ולהמשיכן על אפיקי מים חיים התורה והמצוה".

הרבי ה„צמח צדק" בחר, מתוך אלפיים מאמרי חסידות של סבו הרבי הזקן, מאמרים מיוחדים, כתבם עלי גליון, הוסיף הערותיו־הארותיו וסדרם לפי פרשיות התורה של הספרים ויקרא, במדבר, דברים ושיר השירים.

המהדורה הראשונה הופיעה בשנת תר"ח, ומסופר שלפי חשבון אחד מדרושיו של הרבי הזקן יוצא שגאולת ישראל תחול בשנת תר"ח. כשהגיעה שנה זו שאלו את ה„צמח צדק" היכן הגילויים? וענה: האם לא מספיק לכם שבשנה זו הופיע ה„לקוטי תורה" בדפוס...

כאמור הופיעה המהדורה הראשונה בשנת תר"ח בזיטאמיר וכללה כשלש מאות דפים גדולים כפולי טורים.

מסופר שה„צמח צדק" לא רצה בתחילה לצרף את הגהותיו וביאוריו לספר זה, אלא שבינתיים אירע דבר אשר הכריע דעת קדשו להסכים על כך. באותה שנה — תר"ח — מלאו שמונה־עשרה שנה לנשיאותו בקרב חסידי חב"ד, ויחלום שסבו הרבי הזקן בא אליו לבקרו ויבקשו להדפיס הגהותיו וביאוריו למאמריו. ומכל מקום העלים הדבר עד שגם שלשה מבניו חלמו אותו חלום ויספרו לאביהם ואז הסכים להדפיס את הספר עם ביאוריו והגהותיו ויקראו בשם „לקוטי תורה" והוא חלק שני מהספר „תורה אור" על בראשית ושמות.

הופעת הספר עשתה רושם כביר בין המוני החסידים שהחלו להגות בו יומם ולילה, התעמקו במעמקיו, התעשרו בידיעות הרבות הפזורות בו, קלטו בפנימיותם את לשד החיים החסידיים בדרך חב"ד המושרש בדפיו. כי כל מה שנכתב בספר ה„תניא" בקצירת האומר, נתבאר ארוכות ועמוקות בספר „לקוטי תורה".

מאמרי „לקוטי תורה" מגלים את האור והמאור של חב"ד לרבים, בהם נתלכדו כל ניצוצי האורות שבמחשבת חב"ד.

תורת חב"ד מופיעה כאן במלוא הדרה והיקפה בבהירות ובעמקות, חודרת עד לשיתי השיתין ומעלה את הכל לשמי־רום.

סוגיות הספר משמשות אבן פינה ופניני אור לספרות החב"דית העשירה והענפה.

מאז שנת תר"ח הופיע הספר בשבע מהדורות (זיטאמיר תר"ח; זיטאמיר

תרכ״ו; ווילנא תרל״ח; ווילנא תרמ״ה; ווילנא תרס״ד; ווילנא תרפ״ח; מיונכען תש״ח על ידי הוצאת „קה״ת").

עתה, עם התחלת שנת המאה לפטירתו של הרבי ה„צמח צדק״ מהדיר הספר, הופיע הספר „לקוטי תורה״ במהדורתו השמינית בברוקלין, על ידי הוצאת „קה״ת״ — הוצאת הספרים המפורסם של חב״ד — עם הרבה הוספות.

הספר במהדורתו השמינית, כולל 770 עמודים גדולים כפולי טורים, ומצטיין בהידור רב ובצורה מאירת עינים.

בין ההוספות הרבות יש לציין במיוחד:

1) מפתח ענינים מפורט, מפתח שמות, ספרים ואנשים, השמטות בלקוטי תורה, הערות וציונים, דפוסי הספר לקוטי תורה (רשימה קצרה), פאקסימיליות — נערך על ידי כבוד קדושת אדמו״ר מנחם מענדל שליט״א שניאורסאהן מליובאוויטש. — חוברת זו הופיעה בשנת תש״כ בצורה נפרדת, וכעת נוספו גם בה הוספות רבות.

המפתח מסודר בצורה אלפא־ביתית ומקילה במאד על הלומד והמעיין למצוא כל ערך המפוזר בשלל מאמרי הספר.

2) מראה מקומות לפסוקי תנ״ך, מאמרי רז״ל וכו׳ נערכו על ידי חברי ה„כולל״ שליד מזכירות הרבי שליט״א מליובאוויטש.

3) הערות וציונים מעניינים ומועילים במאד — נערכו על ידי הרב יהודה ליב גרונר.

עם פרסום המהדורה השמינית, פנה הרבי שליט״א מליובאוויטש, בקריאה נלהבת אל המוני חסידיו ואל כל יהודי שומר תורה ומצוות, להרבות פעלים בלימוד ספר זה, וחסידי חב״ד קבלו על עצמם את הצעתו של הרבי שליט״א, ללמוד כל שבוע את מאמרי פרשת השבוע שבספר. מן הראוי והרצוי שהמוני העם בעלי התחושה הפנימית יצטרפו גם הם למעגל זה של לומדי פרשת השבוע בספר „לקוטי תורה״ ומובטחים הם לשעות רבות של השראה עילאית והתרוממות רוח.

לפי הוראותיו של הרבי שליט״א מליובאוויטש, הופיעה הוצאה תשיעית של הספר, בדפוס חב״ד שבכפר חב״ד ועל ידי פעולת התנדבות מיוחדת שזכו בה קומץ אישים ומוסדות, תאופשר הפצת הספר במחירים מוזלים ביותר, כדי שההמונים הרחבים יוכלו לרכוש את הספר בקלות ולהכניס לביתם אור כי טוב.

התפלה תופסת, כידוע, מקום נכבד ביותר בתורת החסידות ובדרכי תנועת החסידות מאז יסודה (ראה, בין השאר, „בטאון חב"ד" גליון 4 [23]). דגש מיוחד הושם על הכוונה בתפלה וההתבוננות בגדולת ה'. כתבים רבים יצאו גם מתחת ידי אדמו"ר הזקן (רבי שניאור זלמן נ"ע), מיסד חסידות חב"ד, בקשר לענין התפלה וערכה.

בין המנהגים שחודשו ע"י מייסד החסידות, רבנו הבעש"ט נ"ע, לתוספת הידור מצוות ועבודת ה' — היה שינוי נוסח התפלה, מ„נוסח אשכנז", שהיה מקובל בגלויות יוצאי אשכנז באירופה, לנוסח שנקבע ע"י רבי יצחק אשכנזי נ"ע, המורה הגדול של תורת הקבלה מפי אליהו הנביא ז"ל.

על מעמדו המיוחד של נוסח האריז"ל ביחס לשאר נוסחאות התפלה נאמר בספר „לקוטי אמרים" של הרב המגיד ממעזריטש (תלמידו וממלא מקומו של הבעש"ט, ורבו של אדמו"ר הזקן), על יסוד הידוע מן התלמוד הירושלמי כי קיימים שנים עשר שערים, דרכם עולות התפלות של שנים עשר שבטי ישראל, נוסחו של כל שבט בשער המיוחד שלו, — שנוסף על כך קיים שער י"ג, הוא „שער הכולל", שדרכו עוברות התפלות שבנוסח „השוה לכל", נוסח תפלה המתאים לכל שבטי ישראל. נוסח זה גילה האריז"ל — „בהיות נהירין ליה שבילי דרקיעא, למד דעת את העם למי שאינו יודע שבטו".

לאמתו של דבר, לא חיבר האריז"ל סדור תפלה המכיל את נוסחן המלא של כל התפלות, אלא שבכתבי תלמידיו נמסרות בשמו „כוונות", אותן יש לכוין בעת התפלה, והן מבוססות, בין השאר, על ראשי תיבות, על מספר המלים שבכל תפלה ועל פרטים שונים שמצירופם מתקבלת, פחות או יותר, תמונה של נוסח התפלה של האריז"ל. רק כעבור שנים רבות לפטירתו של האריז"ל חוברו ונדפסו סידורי תפלה, הכוללים את נוסח התפלות בשלמותן, בצירוף ה„כוונות" השונות.

ברור שבימי הופעת אור־החסידות לא היה קבוע נוסח תפלה אחיד שהיה אפשר לראותו כנוסח המקורי של האריז"ל. תלמידי הבעש"ט קיבלו כנראה, בעל פה מרבם את נוסח התפלה שהיה מבוסס על כוונות קבלת האריז"ל. כן הונהגו, כנראה, בנוסח זה שינויים מן הנוסח המקובל, שמקורם לאו דוקא בכתבי האריז"ל, כי אם בדעות שונות מדברי הפוסקים הראשונים ז"ל.

בתקופת נשיאותו של הבעש"ט נ"ע, לא היה כנראה הנוסח החדש נחלת ההמונים, גם של אלו שנצטרפו לתנועת החסידות, אף שתנועת החסידות התפשטה, מיד עם הווסדה, בקנה מדה נרחב ביותר, והקיפה אלפים רבים מישראל. רק בתקופת נשיאות תלמידו המגיד ממעזריטש, כאשר נושאי דגל החסידות הקימו להם „מנינים" נפרדים בהם התפללו לפי דרכם המיוחדת, נקבע בהם נוסח התפלה של האריז"ל. בכתבי הפלסתר של המתנגדים הראשונים לתנועת החסידות נכרכים יחד שני ה„חטאים" של הקמת מנין מיוחד ושל שינוי נוסח, ברם, ממכתב אדמו"ר הזקן אל „הרב המאור הגדול המפורסם כבוד מוהר"ר אליעזר כץ" נראה כי עצם התפלה במנין מיוחד (כדי לאפשר את התפלה המתונה ובדרך המיוחדת של החסידות) חשובה יותר משינוי הנוסח. מכתב זה נכתב בתשובה למכתבו של מקבל המכתב, בו טען, כנראה, נגד שינוי הנוסח במנין המיוחד שבעירו משני נימוקים: א) מפני מצות כיבוד אב, מאחר שהורי המתפללים מתנגדים לשינוי הנוסח של בניהם, ב) מפני האיסור בשינוי המנהג. אדמוה"ז מסביר לו בהרחבה, על פי מקורות שונים, כי אין חובת כיבוד אב שייכת לכגון דא וכן אין שום איסור בשינוי נוסחאות, אלא שהוא מסכים „למען השלום... לפני ולפנים משורת הדין" לצוות על ה„מנין" שלא ישנו סדר התפלה, בתנאי שאנשי העיר לא יפריעו ולא יריבו עם מתפללי המנין המיוחד.

למרות שנוסח התפלה של תנועת החסידות התפשט בממדים גדולים ברחבי מזרח אירופה, ע"י תלמידי המגיד ממעזריטש במקומות מגוריהם השונים — לא נדפס סידור תפלה מיוחד לתנועת החסידות משך 60—70 שנותיה הראשונות של תנועה זו.

יתר על כן: בשלחן ערוך שחיבר אדמו"ר הזקן, בהיותו במעזריטש, לפי הוראת רבו — מופיעות ההלכות הקשורות בנוסח התפלה, כשהן מבוססות על מנהגי גלויות יוצאי אשכנז. סיבת הדבר היא משום שבשלחן ערוך נהג, בכל דבר שלגביו קיימת מחלוקת בין פוסקי הנגלה וחכמי הקבלה, להכריע כדעת הפוסקים, אלא שמאוחר יותר חיבר „מהדורא בתרא" לשו"ע שלו, ובה הכריע תמיד כדעת המקובלים (וכן הכליל במהדורה זו שינויים נוספים מפסקיו במהדורא קמא — כפי שנטתה דעתו הרחבה לאחר עיון נוסף) אך נותרו ממהדורה זו כ־4 „סימנים".

אדמו"ר הזקן היה זה שהדפיס סידור תפלה מיוחד לתנועת החסידות. שנת הדפסת מהדורתו הראשונה של סידור זה מקובלת כשנת תקס"ג.

נוסח סידור זה מבוסס, בעיקרו, על קבלת האריז"ל, ובמדה שיתאים לדעות הפוסקים הראשונים (וביחוד רב האי גאון) אף כשהן מנוגדות לנוסח אשכנז. בשם אדמו"ר בעל ה„צמח צדק" נ"ע נמסר (בספר „בית רבי") כי לפני אדמוה"ז היו ששים סידורי תפלה (בעלי נוסחאות שונות) שמהם בחר את המדויק ביותר בכל קטע וקטע.

דגש מיוחד שם אדמו"ר בסידור התפלה שלו על ההתאמה לדקדוק הלשון, ולפי דברי אחיו רבי יהודה לייב, ראה חשיבות מיוחדת בהקניית הנוסח המדוקדק לבני הנעורים, שלא ישתבשו בהרגלם במדה שלא תהא אח"כ אפשרות תיקון.

המהדורה הראשונה של סידור התפלה כללה הוספות רבות על עצם התפלות, והן: „סדרים" של הלכות שונות, „הקדמה" — מאמר חסידות שתחלתו „הקול קול יעקב". „הערה לתיקון חצות" — הסברה מיוחדת על מהותו וערכו של „תיקון חצות". לקט נרחב של מאמרי הזוהר בקשר לתיקון חצות.

ב„סדרי" ההלכות השונות (בקשר עם התפלה, בקשר עם סדרי השכמת הבקר, בקשר עם הלכות שבת, בענין נטילת ידים לסעודה, ול„ברכות הנהנין"), התופסים, אגב, מקום נכבד של הסידור, גם בכמות — ישנם שינויים רבים ביחס להלכות אלו בשלחן ערוך שלו. סברות שונות נאמרו בקשר לגורמי השינויים (ראה, ביחוד, „שער הכולל", להרא"ד לאווט, פרק א' סעיף א', וכן הקדמת „פסקי הסידור" להרא"ח נאה), אבל לכל הדעות יש לנהוג כפי הנאמר ב„סידור", משום שחובר לאחרונה, וכן פסקו ונהגו ממשיכי דרכו וממלאי מקומו אדמו"רי חב"ד לדורותיהם. במהדורה האחרונה של שלחן ערוך אדמו"ר הזקן, שהחלה לבוא בדפוס בברוקלין תש"כ, נוספו בנספח כל פסקי אדמוה"ז שבסידור, וכן — השינויים הרמוזים בסידור (אלו — עפ"י קונטרס „פסקי הסידור" של הרא"ח נאה).

יצויין ש„סדר ברכות הנהנין" שבסידור מהוה מהדורה מתוקנת ומורחבת ל„לוח ברכות הנהנין" שנדפס לחוד במספר מהדורות לפני כן.

במהדורה הראשונה של הסידור חלו שיבושים באשמת המדפיס, ואדמוה"ז הגיה אותם בכתב ידו, בחיי אדמוה"ז חזרו ונדפסו שתי מהדורות נוספות (מוגהות יותר).

בשנת תקע"ו (שלש שנים לאחר פטירת אדמו"ר הזקן) מסר בנו וממלא מקומו רבי דב בער נ"ע (אדמו"ר האמצעי) לדפוס מהדורה נוספת של הסידור, בתוספת מרובה של מאמרי חסידות הקשורים לתפלות ולחגים.

ה„מאמרים" שבסידור נאמרו מפי אדמוה"ז ונרשמו (בחלקם הגדול) ע"י אדמו"ר האמצעי, והוגהו (בחלקם) ע"י אדמוה"ז, כן נכללים בסידור זה

„מאמרים" שהועתקו מכתב יד אדמו"ז בעצמו (כן משמע מהקדמת אדמו"ר האמצעי).

מטרת מאמרים אלו היתה לספק חומר התבוננות לעובדי ה' בתפלה — בהתאם לתוכן התפלה.

מפני ריבוי הכמות של סידור זה הופיע בשני חלקים, החלק הראשון כולל את תפלות ומאמרי ימות החול והחלק השני כולל את תפלות ומאמרי השבתות והחגים. בפי הדורות הבאים נקרא סידור זה בשם „הסידור הגדול".

„סידור גדול" זה הופיע בשנת תקע"ח במהדורה נוספת ובה תוספת של מאמרים.

בשנת תקפ"ב הופיעה, בהשראתו והסכמתו של רבי יהודה לייב, אחיו של אדמו"ז, מהדורה נוספת של הסידור וההלכות (בלי המאמרים) ובה תוספות ותיקונים בהלכות ובנוסח התפלה — מבוססים על כת"י אדמו"ז.

מאז הופיעו תכופות מהדורות נוספות של הסידור. אחדות בתוספת המאמרים ואחדות בלעדיהן. רבים ממדפיסי מהדורות אלו טרחו להשביח מקחם ע"י תוספת מסוימת (כגון של מכתבי אדמו"ר האמצעי בענין התפלה) או תיקונים מסוימים בהדפסה וכו'.

איש גדול היה בעיר ניקולייב שבאוקריינא, ושמו רבי אברהם דוד לאווט, שהיה מתלמידי וחסידי אדמו"ר בעל ה„צמח צדק", ואדמו"ר מהר"ש. הרא"ד לאווט שחיבר ספרים שונים, היה הראשון שהשקיע עבודה מפרכת ועמל רב בהשתדלות למצוא ולברר את מקורות שינויי הנוסח שנקבעו ע"י אדמו"ז.

בשנת תרמ"ז מסר לדפוס בווילנא „סידור תורה אור ושערי תפלה". הסידור כלל ציון מראי מקומות בתנ"ך וחז"ל לקטעי התפלה (בשם „תורה אור") וציון אי אלו מקורות לשינוי הנוסח (בשם „שערי תפלה"). סידור זה הופיע במספר מהדורות כשכל מהדורה מוגהת ומתוקנת יותר מקודמתה. בשנת תרנ"ו מסר לדפוס סידור „תורה אור ושער הכולל". גולת הכותרת של סידור זה הוא החלק הנקרא בשם „שער הכולל", הזכאי להימנות כספר מיוחד, הן בגלל כמותו, והן — ובעיקר בגלל איכותו, שבו צוין רוב המקורות לשינוי הנוסח.

במהדורה זו מופיעות גם הערות ה„צמח צדק" שהועתקו מכתי"ק ע"ג הסידור שלו.

יצויין, אמנם, כי בהגהות כ"ק אדמו"ר מוהרש"ב נ"ע וב„לוח היום יום" של כ"ק אדמו"ר שליט"א (וכן ב„קונטרס הסידור" להרא"ח נאה) — נקבעות הלכות שלא כ„שער הכולל", אך זכותו של „שער הכולל" בראשוניותו — במקומה מונחת.

תוספת אחרת נמצאת בסידור זה והיא: ספר „דרך החיים" להגר"י מליסא, בצירוף „נתיב החיים" הכולל את פסקי אדמוה"ז (בשו"ע או בסידור) המנוגדים לפסקי הגאון מליסא. גם „נתיב החיים" חובר בידי הרב לאווט (אגב: תולדותיו של אדם גדול זה מופיעות בהקדמה לספרו „קב נקי", ברוקלין, תשי"א. הן נכתבו ע"י כ"ק אדמו"ר שליט"א, ברובן מפי אמו הרבנית חנה ז"ל, שהיתה נינתו של המחבר).

מהדורות לעשרות (למעלה משבעים) של סידור התפלה בנוסח אדמוה"ז הופיעו עד עתה בכל קצוי תבל. בשנות תרע"ח—תר"פ הו"ל כ"ק אדמו"ר הרש"ב נ"ע סידור „תהלת ה'", שלא כלל אלא את נוסח התפלה בלבד. בשנת תש"א הו"ל אגודת חסידי חב"ד בניו יורק את סידור „תורה אור" בלי „שער הכולל" (בצילום ממהדורות וילנא) ובתוספת הגהות כ"ק אדמו"ר מוהרש"ב נ"ע.

הוצאת קה"ת בברוקלין (ובאמצעות סניפה בכפר חב"ד) הו"ל סידור „תהלת ה'" בצורות ופורמטים שונים. המהדורה האחרונה, האחת עשרה במספר — בפורמט כיס, י"ל בשילהי תשכ"ד בכפר חב"ד. למהדורה זו, נוסף, כלמספר מהדורות קודמות, נספח „תהלים אהל יוסף יצחק" בצירוף קובץ מכתבי כ"ק אדמו"ר מוהריי"צ נ"ע בקשר לאמירת תהלים.

לאחרונה יצאה לאור ע"י קה"ת מהדורה מפוארת של הסידור הגדול בהוספות רבות ונכבדות. בין ההוספות: מפתחות, הערות וציונים ומראי מקומות, ועוד.

הרב חנוך גליצנשטיין — **הלכות תלמוד תורה**

בהוצאת „קה"ת" הופיע זה עתה הספר „הלכות תלמוד תורה" מאת קדוש עליון אדונינו ומורינו ורבינו הרב הגאון הגדול החסיד והעניו אור עולם מופת הדור איש אלקים קדוש וטהור כ"ק שם תפארתו מוהר"ר **שניאור זלמן** נבג"מ — „אדמו"ר הזקן" הוצאה חדשה ומתוקנת עם הוספות. יו"ל על ידי מערכת „אוצר החסידים" ה'תשכ"ה, ברוקלין, 74 עמודים. בליווי מראי מקומות והערות בשולי הגליון בעריכת הרב התמים ניסן מאנגעל.

כנספח: הלכות תלמוד תורה של רבנו הזקן שנדפסו בשולחן ערוך אורח חיים שלו, מאמר החסידות „והדרת פני זקן" — לקוח מ„לקוטי תורה" פרשת קדושים, — קטעים מהסכמת בן המחבר, רבי דובער האדמו"ר האמצעי לשולחן ערוך, הסכמות הרבנים לדפוסים הראשונים של הלכות תלמוד תורה, צילומים משער ההוצאה הראשונה ומעמוד אחד מפנים הספר.

המהדורא הראשונה של ספר זה, פורסמה בשנת תקנ"ד, בעילום שם המחבר. ובכלל היה זה הספר הראשון של הרבי הזקן שראה אור הדפוס. — ספר ה„תניא" שלו פורסם רק בשנת תקנ"ז וגם כן בעילום שם מחברו, ואילו השולחן ערוך שלו פורסם לראשונה לאחרי הסתלקותו, בשנת תקע"ד —.

וזה נוסח השער של המהדורא הראשונה:

„הלכות תלמוד תורה, חיבור קטון הכמות ורב האיכות על הלכות תלמוד תורה מחובר ומלוקט מגמרא מן הירושלמי ומכל גדולי הפוסקים ראשונים ואחרונים ומנופה בשלש עשרה נפה באר היטיב דבר דבר על אופניו בכדי שכל אחד ירווה צמאונו וידע כל הדינים על בורו' ועל מכונו ומסודר בלשון צח ונקל לכל מעיין ובכדי לזכות הרבים הובא לבית הדפוס".

ספר השולחן ערוך שלו — ידוע בשם „שולחן ערוך של הרב" — כולל גם ספר זה „הלכות תלמוד תורה" — העמידו את הרבי הזקן בשורה הראשונה של ספרי הפוסקים. לשונו מלוטשת, הסברתו נפלאה, סגנונו מדוייק, שפתו ברורה, דבר דבר על אופנו מהמוקדם אל המאוחר ודייקנותו נמרצת בלי חסר ויתיר, כל משפט בעל משקל ומשמעותי.

סגנונו של הרמב"ם במשנה תורה, היה לו לדוגמא בסידור ספרי הפוסקים שלו. והוא קל ונוח, פשוט וברור, מן המעולים שבסגנוני ספרי ההלכה. למופת

הוא בצחותו ובהירותו ופשטותו. בלי מליצות יתירות, בלי צמצום יתר המקשה על ההבנה.

ב„קונטרס אחרון" שמסביב לפסקי ההלכות, הוא מתפלפל ומתווכח עם הפוסקים ראשונים ואחרונים, ומגלה חריפות ובקיאות עצומה, בהן מוכיח יסודי הכרעותיו לפסק ההלכה.

במראי מקומות שבשולי הגליון (בהוצאה זו שולבו בתוך הטקסט) יש ומשלב הגהות בקיצור נמרץ והן חריפות ועמוקות ומכילות תורה שלמה שצריכה לימוד.

מה שהביא אותו לחיבור ספרי ההלכה שלו, כותב בנו רבי דובער האדמו"ר האמצעי, בהסכמתו:

„ובעודו עומד לפני ד' שם (במזריטש) נתעורר רוח קדשו של מורו (הרב המגיד רבי דובער ממזריטש)... ומפני שצרכי ישראל מרובים ובפרט בצוק העתים הללו שהיוקר יאמיר וטרדת הפרנסה מוטלת על כל אחד ואחד בנפשו יביא לחמו ועל כן דעתם קצרה לבוא בארוכה בעיון ים התלמוד והפוסקים לידע מוצא הדין בארוכה ומילתא בטעמא דווקא, וגם לגדולים אשר להם יד ושם בתלמוד תכבד עליהם העבודה להכריע בין הפוסקים לאסוקי שמעתתא אליבא דהלכתא על פי הסכמת האחרונים כי ברוב המקומות יש דעות מחולקות... אשר על כן משמיא אסכימו על ידי הרב הקדוש הנ"ל (הרב המגיד) לחפש בחפש מחופש בתלמידיו למצוא איש אשר רוח אלקים בו להבין ולהורות הלכה ברורה... ולסדר כל פסקי דינים הבאים בשו"ע ובכל האחרונים בלשון צח מילתא בטעמא, ויבחר בכבוד אאמו"ר ז"ל והפציר בו עד בוש ואמר לו אין גבון וחכם כמוך לירד לעומקא של הלכה לעשות מלאכה זו מלאכת הקודש להוציא לאור תמצית ופנימית טעמי ההלכות הנזכרים כל דברי הראשונים והאחרונים זקוקים שבעתיים כל דבר על אופניו בלי בלבול ותערובות ופסק ההלכה המתברר ויוצא מדברי כל הפוסקים עד חכמי זמננו".

בספר קטון הכמות ורב האיכות הזה „הלכות תלמוד תורה", מתגלה הרבי הזקן באהבתו העצומה ללימוד התורה, פשוטו כמשמעו, בפרק הראשון על י"ד סעיפיו מציב סדר לימוד נכון, כיצד על האב לחנך את בנו שנה שנה עד שיוכל לעמוד ברשות עצמו, ואז עליו להתעסק „כל ימיו... איש לפי שכלו ויכלתו בפלפול התלמוד בקושיות ופירוקים לירד לעמקי הטעמים ודרשות ולהבין דבר מתוך דבר לחדש הלכות רבות ודרשות פסוקים". מכאן הוא עובר לדון בענין שמלמד תינוקות מותר לו ליטול שכר ואשר מטילים שכר מלמדי כל התינוקות שבעיר בין עשירים ובין עניים על כל הקהל שבעיר, וכל עיר שאין בה מלמד

תינוקות מחרימין כל אנשי העיר. גדרים וסייגים שונים המוטלים על מלמדי התינוקות, וכגון שעליהם ללמוד עם תלמידיהם כל היום כולו ומקצת מן הלילה, שלא לבטל הלימוד רק בערבי שבתות ויו"ט. שאסור להם להיות ניעורים בלילות ואסור להם להסתגף ולהתענות. שלא להכות את התלמידים וכדומה. ומסיים פרק זה בחיוב המוטל על כל יהודי לעבור לכל הפחות פעם אחת על כל התורה כולה. ואף נשים שפטורות מלימוד יש ללמדן המצוות הצריכות.

בפרק השני על י"ג סעיפיו, הוא דן בסדר הלימוד של מי שלא לימדו אביו, שהוא חייב ללמד את עצמו, ומציב סדר לימוד ברור ומקיף, מדגיש לחזור על כל דבר הרבה פעמים עד שיהיה חקוק בזכרונו כל התורה כולה. מזהיר על השכחה — כפי הנראה משום כך הדפיסו בנספח את מאמר החסידות „והדרת פני זקן" בו הוא ג"כ דן בענין זה, ובין החסידים מקובל לשנות תמיד מאמר זה כסגולה נגד השכחה. — ועל הלימוד תוך השמעת קול, להוציא בשפתיו כל מה שלומד.

בפרק השלישי על ח' סעיפיו הוא דן במי שכח זכרונו טוב שלא ישא אשה עד שילמד תחלה כל ההלכות בטעמיהן בתנאי שאין יצרו מתגבר עליו. סדרי הלימוד של מי שעסוק בפרנסת ביתו ומזהיר שלא לעסוק בדברים בטלים ובחכמות העולם — רק בשעה שאינה לא יום ולא לילה —.

בפרק הרביעי והאחרון על י"ט סעיפיו הוא דן במקרים המיוחדים בהם נדחית מצות תלמוד תורה בפני מצוות אחרות. מעלת התפלה והתורה, כבוד תלמידי חכמים וכדומה.

הספר „הלכות תלמוד תורה" הנו שיר הלל, לאהבת התורה, לשקידת הלימוד בכל המסיבות ובכל התנאים.

הספר הופיע במהדורא נוספת, על ידי סניף קה"ת באה"ק אשר בכפר חב"ד.

כן הופיע במהדורה מיוחדת בפורמט כיס. לאחרונה נכללה המהדורה המתוקנת של הלכות ת"ת בסדרת ספרי שו"ע אדמו"ר הזקן שיצאו לאור במהדורה מושלמת בארה"ב ובאה"ק.

דורשי רשומות המליצו את הכתוב: „ויקראו סופרי המלך בחדש הראשון — בשלשה עשר יום בו" על שנים מ„סופרי המלך", סופריו של מלכו של עולם. השנים הם: רבי יוסף קארו, בעל ה„בית יוסף" והשו"ע, ורבי מנחם מענדל מליובאוויטש, בעל ה„צמח צדק". שניהם היו „סופרים" למלכו של עולם בכתביהם הרבים בכל חלקי התורה, ושניהם נקראו לעולמם ביום י"ג לחדש ניסן („ויקראו... בחדש הראשון, בשלשה עשר יום בו"). בעל ה„בית יוסף" נסתלק ביום י"ג ניסן ובעל ה„צמח צדק" נסתלק ביום י"ג ניסן בשנת תרכ"ו (כידוע, הוכרזה לכן, ע"י כ"ק אדמו"ר שליט"א, השנה הנוכחית ל„שנת המאה" של הצ"צ).

מסורת חסידים אף מספרת כי בעצם יום הסתלקות הצ"צ, בשעות האחרונות לחייו בעלמא הדין, שוחח אדמו"ר ה„צמח צדק" רבות אודות ה„בית יוסף" שהצליח לחבר ספרים כה רבים שבני ישראל הולכים לאורם עד היום הזה, כגון: השלחן־ערוך, „בית יוסף" על הטורים, „כסף משנה" על הרמב"ם, אבקת רוכל, מגיד מישרים, ועוד.

כ"ק אדמו"ר בעל ה„צמח צדק" כתב במשך ימי חייו **ששים אלף גליונות־דפוס**, חידושי תורה בנגלה ובנסתר, תשובות הלכתיות, מאמרי חסידות וכו', אלא שבשריפות שפרצו בליובאוויטש עלו כמה תיבות מכתבי ידו באש.

כתיבתו החלה, כפי שסיפר כ"ק אדמו"ר מוהריי"צ נ"ע, עוד בהיותו בגיל עשר. כבר אז היה לו מועד יום יומי קבוע בן שלש שעות לכתיבות שונות. דרך כתיבתו אז היתה כשל אדם מבוגר, בכתב ברור ובמהירות.

כידוע התחנך אדמו"ר בעל ה„צמח צדק" — מילדותו ע"י סבו אדמו"ר הזקן ובביתו. בשנת תקס"א — בהיותו פחות מבן 12 שנה — החל לרשום את חידושי התורה ששמע מסבו, בנגלה ובנסתר, בתוספת ביאורים משלו. באחד מספריו („דרך אמונה"), שנדפס שנים רבות לאחר הסתלקותו, מצוי „מאמר" רב כמות ורב תוכן („הוא בלול מנגלה, קבלה וחסידות" — לפי הגדרת כ"ק אדמו"ר שליט"א), בשם „עדות", ומאמר זה נכתב ע"י הצ"צ בשנת תקס"ב, **עוד לפני גיל בר־מצוה**.

אדמו"ר הצ"צ אסף בשקידה רבה, עוד משחר ילדותו, את „מאמרי" החסידות של אדמו"ר הזקן, ששמעם בעצמו והעלה אותם על הכתב ושאחרים שמעו והעלו על הכתב („הנחות" בלשון החסידים). איסוף זה נמשך למעלה מעשר שנים, עד

הסתלקותו של אדמו"ר הזקן. יחד עם זה כתב הערות והארות וביאורים למאמרים אלה. כפי שמספר כ"ק אדמו"ר מוהריי"צ נ"ע מנה אדמו"ר הצ"צ שלשים ושתים אלף שעות שהשקיע (במשך שלשים שנה) במאמרי אדמו"ר הזקן.

בשנת תקצ"ז, כשכבר היה אדמו"ר הצ"צ נשיא לחסידי חב"ד (עלה על כס הנשיאות בשנת תקפ"ח, לאחר הסתלקות חותנו אדמו"ר האמצעי), הדפיס את מאמרי אדמו"ר הזקן — חלק ראשון על פרשיות חומשי בראשית ושמות וכו' — בשם „תורה אור".

בגלל נגישות השלטונות לא הצליחו להדפיס את החלק השני של מאמרים אלה, עד עבור עשר שנים נוספות, ובינתיים נודע לחסידים על קיום ההערות והביאורים של אדמו"ר הצ"צ למאמרים אלו. מפני הפצרות החסידים ומסבות נוספות שולבו בחלק השני — שנקרא בשם „לקוטי תורה" — גם ביאורי והגהות הצ"צ.

כך נדפס לראשונה פרי עטו של ה„צמח צדק" עוד בחייו (בשנת תר"ח), בצורת ביאורים ששולבו במאמרי אדמו"ר הזקן בספר „לקוטי תורה".

שאר כתביו, ובמיוחד בתורת החסידות, הועתקו ע"י חסידים באלפי העתקות בכתב יד. מעתיקים מיוחדים („כותבים"), בעלי כתב יד ברור ונאה, העתיקו כתבים אלה ומכרו אותם לדורשיהם. אבל את אור הדפוס החלו לראות רק שנים רבות לאחר הסתלקותו ועד היום הזה הולכים ונדפסים מפעם לפעם, ע"י הוצאת „קה"ת", ספרים ו„מאמרים" שלו הרואים לראשונה את אור הדפוס. שנת המאה להסתלקותו הוקדשה, בין השאר, לפי הוראת כ"ק אדמו"ר שליט"א, למתן תנופה בהדפסת כתביו.

מבין ספריו מפורסמת ביותר סדרת ספריו ההלכתיים בשם „צמח צדק".

בספרים בשם „צמח צדק" נכללים 13 כרכים, שנדפסו בזמנים ומקומות שונים, הדנים בשטחים מתחום ה„נגלה", כגון: תשובות הלכתיות לשאלות, לפי סדר ארבעת חלקי השלחן־ערוך (בס"ה נדפסו למעלה משבע מאות וחמשים תשובות, מהן ארוכות מאד), חידושים על הש"ס, פסקי־דינים (בירורים וסיכומים של הלכות), ועוד. השם „צמח צדק" ניתן ע"י בניו (לספר הראשון מסדרת ספריו ההלכתיים: שו"ת לשו"ע אבן העזר חלק א', שנדפס בשנת תרל"א — חמש שנים לאחר הסתלקותו — והוא הספר הראשון שלו שראה בכלל את אור הדפוס) על יסוד העובדה שהגימטריא של שמו הפרטי הראשון „מנחם" הוא: „צמח" והגימטריא של שמו הפרטי השני „מענדל" — הוא „צדק".

בכתיבת תשובות הלכתיות לשואלים החל עוד בשנת תקס"ו (בהיותו בגיל 17 שנה) לפי הוראת ובהדרכת אדמו"ר הזקן.

מתוך ספריו בתורת החסידות שנדפסו עד עתה יש לציין את „אור התורה", לפי סדר פרשיות התורה (נדפסו עד עתה רק על חומשי בראשית, חלק משמות, ויקרא, דברים. רק לאחרונה נדפסו החלקים האחרונים לספר דברים), „דרך מצוותיך" — טעמי המצוות, ספר החקירה, „יהל אור" על ספר תהלים, פירוש המלות בתפלה, ועוד.

הספרים והמאמרים שיצאו לאור ע"י הוצאת קה"ת, הוצאת הספרים המרכזית של חב"ד, מעוטרים במפתחות, הערות ומראי מקומות — בחלקם של כ"ק אדמו"ר שליט"א.

מפתח ביבליוגרפי מפורט של כל ספרי אדמו"ר הצ"צ שבדפוס, למהדורותיהם השונות, נערך ע"י הרב א. ח. גליצנשטיין.

מפליא הדבר כיצד מסוגל היה מי שהיה מנהיג לשש מאות אלף הפרטים, מורה דרכם בכל פרט ופרט, וגדול העוסקים לטובת הכלל, בדור לחוץ ונרדף — להיות כה פורה בכתיבה.

אכן, זה כוחה של „נשמה כללית"!

הרב חנוך גליצנשטיין — **אור התורה**

על פרשיות דברים—ואתחנן לאדמו"ר ה„צמח צדק"

במסגרת „קובץ שלשלת האור" היכל חמישי שער תשיעי, הופיע זה עתה הספר **„אור התורה"** מספר דברים על הפרשיות דברים־ואתחנן, והוא לקוטי אמרים, מאמרים יקרים, מעוררים הלבבות לעבודת ה' על סדרי פרשיות התורה, ועל חנוכה ופורים, שלש רגלים ור"ה ויוהכ"פ מאת כבוד קדושת אדוננו מורנו ורבנו הגדול הגאון האמתי האלקי חסידא קדישא אור עולם נזר ישראל ותפארתו קדוש ה' מרנא ורבנא מנחם מענדל נבג"מ זי"ע — אדמו"ר ה„צמח צדק" — מליובאוויטש. נעתק מכתב יד ויוצא לאור **בפעם הראשונה** על ידי מערכת „אוצר החסידים" — קה"ת ברוקלין ה' תשכ"ה קצ"ב עמודים.

מספרי ה„צמח צדק" על סדר התנ"ך, נדפסו עד עתה:

„אור התורה" בראשית (ברידשטוב, תרע"ג), פרשת שמות (ברוקלין, תש"י), שמות־בא (שם, תשכ"א), ויקרא (שם, תשכ"ה), תהלים „יהל אור" (פלטבה תרע"ח), הוצאה שניה „ברוקלין תשי"ג), מגילת איכה (שם, תשי"א), מילואים למגילת איכה (שם תשי"ב), מגילת אסתר (שם, תשט"ו), שיר השירים, רות, קהלת (שם, תשכ"א), ועתה בתחלת מלאת מאה שנה להסתלקותו הופיע הכרך על דברים־ואתחנן.

הכתבים שנדפסו בספר זה, נכתבו בזמנים שונים, ומשום כך יש בהם ענינים שנרשמו בקיצור ולאחר זמן נתבארו באריכות יותר, ומשנה לא זזה ממקומה. כן באיזה מקומות נראה, לכאורה, כפל ענין, אבל אי אפשר בלא חידוש.

מאמרי הרבי ה„צמח צדק" מצטיינים במיוחד בסדר מופתי ובהגיון רב והם בלולים נגלה וחסידות, קבלה וספרי מחקר. כבר בהיותו כבן י"ג שנה כתב את מאמרו המפורסם „עדות" הכלול מנגלה, קבלה וחסידות (נדפס בספרו „דרך אמונה" עמוד 125).

בן כ"ד שנה היה בערך כשנסתלק סבו הגדול, רבנו הזקן בעל ה„תניא", וכבר אז היה מלא וגדוש בתלמוד בבלי וירושלמי וכל נושאי כליהם, וכל רז לא אניס ליה בלימוד הנסתר והחסידות, תורת הבעש"ט, הרב המגיד ממזריטש וסבו הרבי הזקן.

במשך ימי נשיאות חותנו הרבי האמצעי הוסיף קדושה על קדושתו, התבודד באהלו ויגע ועמל בתורה ובעבודה, עד שהגיע לרום קדושת מעלתו, ונתפרסם בעולם לגאון נפלא בנגלה, ועמקן בנסתר. רבנים מפורסמים החלו לפנות אליו בשו"ת בהלכה, והרבה מגדולי החסידים הריצו אליו שאלותיהם וספקותיהם בהבנת תורת החסידות והוא השיב להם בהסכמת חותנו הרבי האמצעי, דבר דבר על אופניו בבקיאות חריפות ועמקות נפלאה.

השו"ת שלו, חידושיו ומאמריו, הן בנגלה והן בנסתר ובחסידות, רבו מאד. בנו הרבי מהר"ש נ"ע סיפר שאביו כתב בערך **ששים אלף בויגען** (ה„בויגען" הוא בן שמונה עמודים). אבל בשריפה הגדולה שהיתה בליובאוויטש נשרפו כמה תיבות עם כתבי יד שלו בנגלה ובנסתר.

עוד בימי חייו בעלמא דין נעתקו כתביו לאלפים, אבל לא נדפסו — לבד מביאוריו והגהותיו אשר נכללו בספר „לקוטי תורה" של סבו הרבי הזקן — ורק לאחרי הסתלקותו החלו להביאם לבית הדפוס.

לשיא פרסומו ברחבי העולם הגיע על ידי ספרו רב הכמות שאלות ותשובות צמח צדק על כרכיו המרובים ופסקי הדינים שלו.

הספר „אור התורה" שהופיע זה עתה, כולל ארבעים מאמרים ארוכים על פסוקי פרשיות דברים־ואתחנן, כתובים בהגיון רב וחובקים זרועות עולם, דנים בבעיות עיקרי תורת חסידות חב"ד, התהוות העולמות, עבודת האדם לקונו, בירור וזיכוך המדות, ועוד.

זו סנוגית ראשונה ברשימה ארוכה של ספריו מפרי עטו של הרבי ה„צמח צדק" בנגלה ובחסידות וביניהם הרבה שהיו עד עתה בכתב יד — שהחלו להידפס בשנת המאה להסתלקותו (תשכ"ו). מאז עד עתה יצאו לאור עוד 16 כרכים מסדרת ספרי „אור התורה" על חמשה חומשי תורה, ועוד היד נטוי'.

הוצאת קה"ת שוב העשירה את עולם החסידות בסדרת ספרים חשובים בשם „לקוטי תורה — תורת שמואל", הכוללים „מאמרי" חסידות חב"ד של כ"ק אדמו"ר מוהר"ר שמואל נ"ע מליובאוויטש, „אדמו"ר מהר"ש".

סדרת הספרים נחלקת ל„שערים": „והחרים", שנת תרל"א — שער שני (ה„שער" הראשון — „לקו"ת לג' פרשיות" — נדפס בווילנא, תרמ"ד), 96 עמודים, „מים רבים" — שנת תרל"ו — שער שלישי, „וככה" — שנת תרל"ז — שער רביעי, 216 עמודים, „חייב אדם לברך" — שנת תרל"ח — שער חמישי, 80 עמודים, „זאת חנוכת המזבח" — שנת תר"ם, שער ששי, 40 עמודים, „מצה זו" — שנת תר"ם — שער שביעי, 96 עמודים, „יונתי" — שנת תר"ם — שער שמיני, 78 עמודים.

כל „שער" כולל שורה של „מאמרים" שנאמרו במשך תקופה מסוימת (בשבתות וחגים). למרות שהמאמרים נאמרו בשבתות נפרדות (או בחגים) מהוים הם יחד (המאמרים שבכל „שער") „המשך" אחד. משום כך נקרא כל ה„שער" על־שם הפסוק או מאמר חז"ל בו מתחיל ה„מאמר" הראשון שבו.

ה„מאמרים" שב„תורת שמואל", כ„מאמרים" אחרים בתורת חסידות חב"ד, בנויים לפי הסדר דלהלן: הם פותחים בפסוק או מאמר חז"ל, לאחר מכן מופיעה קושיה או „סתירה" ממקום אחר, ואז בא עצם המאמר שהוא הסברה מפורטת של נושאים מסוימים במחשבה ועבודת ה' לפי דרך חב"ד, וזאת בהמשך ל„מאמרים" הקודמים. בסיום באות התשובות לקושיות והסתירות שהועלו בתחלת המאמר.

מרביתם של ספרי „תורת שמואל" מהוים תצלום כתב־ידו של מעתיק הכתבים המפורסם בליובאוויטש בזמננו, שנודע בשם „ר' שמואל דער שרייבער" (= הכותב). כתב ידו המקורי והנאה של „ר' שמואל הכותב" הוא יקר מציאות ובזמנם שולמו עבור כתבים שהועתקו על־ידו מחירים גבוהים. כתב־יד זה כאילו מותאם במיוחד למאמרי חב"ד ומוסיף להם נופך חן.

*

הופעת מאמרי כ"ק אדמו"ר מוהר"ש נ"ע בדפוס מהוה תופעה חשובה, ולו רק בגלל העובדה שמכתבי אדמו"ר מהר"ש כמעט אין כאלה שראו עד עתה את

אור הדפוס, בניגוד לשאר נשיאי חב"ד שרבים מספריהם נדפסו בחייהם ולאחר הסתלקותם.

כן — השיכפול המימיוגרפי, אותה צורת־הדפסה עממית שהיתה, מאוחר יותר, פופולרית בליובאוויטש (בימי כ"ק אדמו"ר מהרש"ב נ"ע) — שבאמצעותה הופצו אלפי טפסים של מאמרי חב"ד בין חסידים (צורה זו, אגב, שימושית עד היום הזה בהפצת מאמרי חב"ד), צורה זו לא היתה ידועה עדיין בימי אדמו"ר מהור"ש, ומי שהיה מעונין במאמרי הרבי היה נאלץ להעתיקם בעצם ידם או לרכוש העתקה כתובה ביד מן ה„כותבים" המיוחדים.

בהביאנו בחשבון את נידודי יהודי רוסיה בעשרות השנים האחרונות, ובמיוחד בשנות השואה, נבין את סיבת העובדה שמציאותם של מאמרי אדמו"ר מהר"ש נ"ע הלכו ופחתו, עד שהפכו לנדירים ביותר. יש, איפוא, תועלת ונחיצות גדולה בהדפסת חלק ממאמרי אדמו"ר מהר"ש במסגרת סדרת „תורת שמואל".

מרביתם של מאמרי כ"ק אדמו"ר מוהר"ש נ"ע, אשר נכתבו בשפה ברורה ומובנת, אינם גדולי כמות ולא קשים להבנה ולפיכך נוחה אליהם הגישה לכל יודעי תורה, אף לאלה שאין להם ידיעה מוקדמת בתורת חב"ד.

על חסידי אדמו"ר מהר"ש נמנו גאונים גדולים בתורה וחסידות ועובדי ה', דוגמת: הגאון החסיד רבי דוד צבי חן, הרד"ץ, נ"ע, רבה של טשרניגוב, הגאון החסיד ר' יעקב מרדכי בזפלוב, הרי"ם נ"ע, רבה של פולטבה, הגאון החסיד ר' דב זאב קוזבניקוב, הרד"ז, נ"ע, רבה של יקטרינוסלב, הגאון החסיד ר' גרשון דוב נ"ע מפאהר, ועוד. חסידים אלה היו „סופרים" (ראה: „ליקוטי דיבורים", חג הפסח תש"ג, אות פ"ב) כל מלה של רבם, ומתווכחים שעות רבות על כל חסר ויתיר במאמרי אדמו"ר מהר"ש ששמעו. אך עם זאת היו אצל הרבי מוהר"ש אלפים רבים של חסידים „בעלי בתים", שהיו חדורים עמוקות ברוח החסידות וקשורים לרבם בהתקשרות עצמותית, ובגללם היה הרבי מהר"ש נ"ע נוהג להשמיע את מאמריו בצורה קלה יותר, יחסית, בצורה של מיעוט כמות ורוב איכות, כאשר המושגים העמוקים והרעיונות הנעלים ביותר בוטאו בקצרה ובשפה מובנת ממבט שטחי.

*

דרכו של כ"ק אדמו"ר מהר"ש נ"ע היתה, בדרך כלל, להתבטא קצר וקולע (ראה שיחת אחש"פ תר"ץ).

כך היה בשעה שהתוועד ביומא דפגרא עם חסידיו. לא היה מאריך בדבריו

כי אם בקיצור נמרץ. במלה אחת היה „מחמם" (ראה שיחת ב' דחגה"ש תרכ"ט).

כך היה בשעת „יחידות", כאשר אלפי חסידים היו נכנסים, אחד אחד, להיכל קדשו בשאלות והתיעצויות בעניני גשמיות ורוחניות. הרבי מהר"ש היה משיב בפתגם קצר וקולע שהיה מאיר לחסיד את דרכו בחיים (ראה לקו"ד חה"פ תש"ג, פ"ד—פ"ח).

וכך הם גם מאמריו: עמוקים וקצרים.

*

כ"ק אדמו"ר מוהר"ש נ"ע היה צעיר בניו של כ"ק אדמו"ר בעל ה„צמח צדק" נ"ע, ואביו העריכו וחיבבו מאד עוד מנעוריו. ה„צמח צדק" היה מכנה את כל אחד מבניו בתואר מיוחד, כגון: „הלמדן שלי", „החסיד שלי", וכו', ועל מוהר"ש היה אומר: „כולהו איתנהו ביה" (ראה שיחת י"ג תשרי תש"ה).

מיד לאחר הסתלקות הצ"צ נ"ע, בהזדמנות מסוימת, גילה הרבי מוהר"ש, תוך שיחה רצינית בין האחים, בקיאות וחריפות גדולה בתורת הנגלה. שאלהו אחיו הגדול הגאון המפורסם אדמו"ר מוה"ר ישראל נח נ"ע: „הא מנין לך? והרי הנך צעיר לימים?" השיבו הרבי מוהר"ש נ"ע בקצרה ובחריפות: אתה מבוגר ממני בשנים שלך, ואילו אני מבוגר בשנים של אבא...

חיי אדמו"ר מוהר"ש נ"ע, עם גדולתו בגאונות ובצדקות, היו מלאי קדושה ומסירת נפש לתורה וליהדות.

*

הדברים האמורים מגלים לפנינו במדה בהירה יותר במקצת את המשמעות והערך של הדפסת ספרי כ"ק אדמו"ר מוהר"ש נ"ע. אך קשה לתאר באיזו מדה של שמחה והתרוממות רוח היה מתקבל מאורע כזה לפני עשרות שנים — אצל חסידי כ"ק אדמו"ר מוהר"ש נ"ע.

מסופר שאדמו"ר בעל ה„צמח צדק" נשאל: מה היתה משמעות של ה„קץ" שנרמז ע"י אדמו"ר הזקן, בעל התניא נ"ע לשנת תר"ח? השיב ה„צמח צדק": וכי קלה בעיניכם שבשנה זו הופעו בדפוס ספר „לקוטי תורה" של אדמו"ר הזקן?...

תשובתו של ה„צמח צדק" זורקת אור בהיר על החשיבות הגדולה בגילוי תורת החסידות בעולם, שהוא מעין גילוי המשיח...

הרב רבי ש. י. זוין — ומעין מבית ה'

מאת כ"ק אדמו"ר אור עולם נזר ישראל ותפארתו כקש"ת מוהר"ר **שלום דובער זצוקללה"ה נבג"מ** זי"ע מליובאוויטש. עם מבוא וקיצורים מאת בנו כ"ק אדמו"ר שליט"א מליובאוויטש. יוצא לאור על ידי מערכת „אוצר החסידים". ברוקלין נ. י., תש"ג. 136 עמודים.

מאמרים, קונטרסים ו„המשכים" — בשלש צורות אלו באו לידי ביטוי הרעיונות החב"דיים של הרבי מליובאוויטש, רבי שלום־דובער. מאמרים — זוהי הצורה הרגילה של כל האדמו"רים החב"דיים, מראש השושלת, מחולל החב"ד ויוצרה, אדמו"ר הזקן מלאדי, ועד היום. רבי שלום־דובער היה נוהג מפרק לפרק לפרסם אף קונטרסים מיוחדים בכתב, שלא נאמרו בתורה שבעל פה. „קונטרס התפילה", „קונטרס עץ חיים" ועוד. ה„המשכים" הם מאמרים ארוכים, עמוקי־העיון, שנאמרו במשך זמן ידוע. בכל שבת היה המאמר מתחיל כאילו ב„דיבור" חדש, אלא שתיכף אחרי השאלות הראשונות של „ויש להבין" וכיוצא, היה עובר לביאור הדברים על יסוד המאמר שקדם לו. ידועים ביותר ה„המשכים" של תרס"ו, עת"ר ותרע"ב. נקראים בשמות: „המשך יום־טוב של ראש השנה, רס"ו" (כולל ששים ואחד מאמרים), „המשך עת"ר", ו„המשך בשעה שהקדימו, תער"ב" (מאה וארבעים וארבעה מאמרים). הם מהווים שלשה כרכים גדולים בכתב־יד, ומכיון שלא נדפסו, — אגב: „אוצר החסידים" באמריקה מתכונן כנראה להוציאם בדפוס, — הרי החסידים המובהקים משלמים בעבורם סכומים הגונים. ה„מעין" שלפנינו יש בו מן הקונטרס ומן ה„המשך" כאחד. נקרא שמו בחב"ד: „קונטרס ומעין", שכן נמסר מהרבי להפצה בכתב בין החסידים בתורת קונטרס. אלא, שלא כשאר הקונטרסים. נאמר קודם לכן אף בתורת מאמרים בעל־פה בשבעה „המשכים", בשבתות חוקת—עקב תרס"ג. ביום הראשון לגמר כתיבתו (ח"י אלול, תרס"ג) — כך מספר הרבי הריי"צ בהקדמתו — נעתק הקונטרס במכונת־הכפלה: „שתי מאות העתקות בשביל אנ"ש ומאה העתקות עבור התלמידים" (חניכי ישיבת „תומכי תמימים"). מאז נעתק הקונטרס הרבה פעמים במכונות־כתיבה והכפלה שונות, עד שמצא עכשיו תיקונו בדפוס.

ה„מעין", כשאר הקונטרסים, נועד לקהל הרחב של הצבור החב"די. ולפיכך אין בו מרזי הקבלה וסודותיה מצד אחד ומעמקי ה„השכלה" על „גבוה מעל גבוה שומר וגבוהים עליהם" של ה„המשכים" מצד שני. ודאי, אף כאן מדובר בין

השאר על סדר השתלשלות הבריאה ועל התלבשות האורות בכלים וכיוצא. אבל מלבד מה שלא בהם נקודת הכובד של הקונטרס, הרי אף ענינים אלה גופם נכתבו בצורה פופולרית יותר. מטרתו של הקונטרס — לא פירושי הפסוקים והמאמרים המובאים בו (אף־על־פי ש„הדיבור המתחיל" הוא פסוק בנביא) ואף לא השכלת הענינים המפשטים כשהם לעצמם, אלא ה„עבודה". החובה המעשית. ה„יוצא מזה".

„ומעין מבית ד' יצא והשקה את נחל השיטים" — פסוק זה משמש יסוד הקונטרס. שני מובנים ל„שיטים" ושרשם אחד — שט. המדרש מפרש שיטים במובן שטות; „ספר השרשים" — מלשון הטייה. ענינם אחד — השטות היא ההטייה מדרך האמת. ולכן באו שני המובנים בפירוש של „כי תשטה אשתו" — רש"י פירש: תט מדרכי הצניעות; מגמרא: „אין אדם עובר עבירה אלא אם כן נכנסה בו רוח שטות". ומאליו מובן: אין המכוון כאן לבלשנות וחקרי לשון. תכלית המכוון — עצם הענין. להוכיח באופנים שונים את ה„שטויות" של אלו „הנוטים מדרך האמת ודרך הטוב" ואת „העצה היעוצה להתגבר על הרוח שטות" כשכבר הוא שקוע בשטות זו.

לעשרים ושמונה „מאמרים" מתחלק הקונטרס ולששים ושתה פרקים. ביסודם — ניתוחים דקים של מחשבות אדם ותחבולותיו במובן של הצדקת מעשיו בלתי הטובים לשעבר והמשכתו אחריהם בהוה. ויחד עם זה ביטול אמיתותם וסתירת החשבונות המוטעים. גילוי השטות שבהם. מתחיל מ„ההמשכה אחרי התאוות ותענוגים גשמיים על ידי הסתת היצר הרע לומר לו כי טוב לפני דבר זה וכי תאוה הוא לעינים". מבאר כמה מיני תענוגים שבעולם, זה למעלה מזה: תענוגי מאכלים ערבים, תענוגים גשמיים וגופניים, תענוג של שמיעת קול ערב, תענוג בהשפעת טוב וחסד לזולתו, תענוג שבשכל וחכמה („וכמו בהמצאת איזו השכלה חדשה שיש בזה תענוג נפלא, וכן בהשגה והבנה כשלומד איזה ענין ומבינו בטוב שיש בזה תענוג הנפש") — ועל כולם התענוג בעסק חכמת התורה, אשר גברא והיא תכליתו („תכלית כל דבר הוא כשעולה למעלה ממדרגת עצמו, וכמו תכלית הצומח הוא כשנכלל בחי"...). וה„שטות": „כשנמשך אחרי הענינים הגשמיים והגופניים, הרי לא זו בלבד שלא נשלם הכוונה והתכלית שנברא בשביל זה, הרי אדרבה הוא מוריד נפשו ממעלתו ומהותו הנעלה ויורד למדריגת הבעל־חי הגרוע ונחות ממנו באין ערוך..." ומשטות לשטות — „כך היא אומנתו של יצר הרע, היום אומר לו עשה כך ומחר אומר לו עשה כך"... המעבר מדברים המותרים לדברים האסורים מתבאר ב„מאמר" שני באריכות. „כמה חילוקי מדרגות בטבע הנפש הבהמית: יש מי שהנפש הבהמית שלו אינו

חזק כל כך והיינו שיש דברים שמתאוה להם ויש דברים שאינו רוצה ומתאוה כלל ומה שמתאוה גם כן אינו בתוקף גדול כל כך. ויש מי שהנפש הבהמית שלו הוא בתוקף גדול, דהיינו כל מה שעיניו רואות וכל הידוע לו שיש מציאות דבר תאוה הרי הוא מתאוה לזה והתאוה היא בתוקף גדול בהתעוררות גדולה... ויכול להיות שגם כשנפש הבהמית אינו בתוקף גדול מצד עצמו הרי הוא נעשה בתוקף על ידי ריבוי השיקוע ר"ל בענייני התאוות. שנעשה על ידי זה עב וגס בעצם". ומכאן המבוא לעבירות ממש, אשר „עם היות שאינו כופר ח"ו בד' ובתורתו ויודע שהתורה אמת ושזה אסור על פי התורה, אמנם אינו נרגש בנפשו האיסור שזה יהיה לו מניעה ועיכוב" כי „מפני ריבוי השיקוע בתאוות היתר הרי הנפש הבהמית שלו נתגבר ביותר והנפש האלקית נחלשה ביותר". והסתה של שטות אחרת: „שמסיתו שגם אם יעשה הדבר הרע הזה עם כל זה אינו נפרד כלל מאחדותו יתברך". אמנם גם „קל שבקלים מוסר נפשו על קידוש השם, מפני שאינו יכול להיות נפרד מיחודו ואחדותו יתברך", אבל „היצר הרע מסיתו שעם כל זה אינו נעשה נפרד מאלקות". בחינת „והתברך בלבבו לאמר..." ומכאן — „שטות" אחרת, שכן לשון הכתוב מורה ש„יתברך בלבבו" ש„שלום יהיה לו" דוקא מפני (ולא: „אף על פי") „כי בשרירות לבו ילך". אלא שבכדי להגיע ל„שטות" זו, אדם צריך להיות כבר בקי קצת בקבלה ובחסידות. „שוטה" כזה כבר יודע שהשפעה והמתקבלת מבחינת מקיף, שלמעלה מסדר ההשתלשלות, נמשכת למקום שאינו ראוי כמו למקום הראוי. משם, אף הקליפות ועוברי רצונו יכולים לקבל, אף שאינם כלים הראויים כלל. האור של סדר ההשתלשלות, שהוא אור פנימי ומתלבש בכלי, הוא מוגבל לפי ענין הכלים, אבל אור המקיף אינו מוגבל, בחינת „אם תגביה כנשר", ומשם נמשך השפע בלי דין וחשבון ובריבוי ביותר. „וזהו הטעם בהצלחת העכו"ם ריבוי עושר וכבוד בעולם הזה (וגם המה שולטים על ישראל) דהשפעה לישראל היא על ידי תורה ומצוות ובאה בסדר ההשתלשלות, וההשפעה לעכו"ם היא מלמעלה מסדר ההשתלשלות והיא בלי חשבון וגבול". בארוכה הוא מבאר את טעמו של הבדל זה, ובארוכה הוא מוסיף לבאר ה„שטות" של ה„מתברך בלבבו" שאף הוא אם „שרירות לבו ילך" לא יקבל ריבוי שפע כהעכו"ם. האומות מקבלים רק מחיצוניות המקיף וישראל הם בעצם מבחינת הפנימיות, כי „חלק ד' עמו", ולכן כשחוטאים מקבלים ענשם עד שישובו „ואינו אלא מטעה את עצמו כשחושב שאף הוא יקבל השפעה מחיצוניות המקיף". והוא סוד האמור: „והעולה על רוחכם היה לא תהיה אשר אתם אומרים נהיה כגויים..." ושוב „שטות" טבעית, שטות שאינה זקוקה לידיעות של קבלה וכיוצא: „כשאדם עובר עבירה אומר

שלא יראני אדם", ובאמת „אינו כן שהכל רואים ויודעים ומכירים". מרוב התאוות עושה אדם „כמה שטותים אשר השכל הבריא לא יסכים על זה כלל... שבזה נעשה חשוד בעיני בני אדם ונותנים דעתם עליו לידע עניניו וכמו שאנו רואים במוחש בכמה ענינים שונים בדיבור ובתנועות שונות שהאדם בעצמו מגלה עניניו הפנימיים כי ברע הוא". ו„שטות" של הצדקת עצמו: „טבע האדם לתלות סיבת רעתו וחסרונותיו בזולתו" (חברים רעים וסביבה רעה), „לפעמים הוא תולה שכל זה בא לו לסיבת תגבורת החום הטבעי" וכיוצא. וכאן — ביאור ארוכה שניתנו לאדם כוחות רוחניים חזקים שיוכל להתגבר על החום הטבעי. ו„שטותים" אחרים: שטותי הגאוה והחזקת טובה לעצמו (והם „חמורים הרבה יותר בזה שהם גורמים היזקות יותר גדולים משטותי העבירה"), שטותי בעלי העסקים המוטרדים יומם ולילה עד שנמנעים מלימוד התורה ומלהתפלל בצבור, וכיוצא. ועל כולם — „ומעין מבית ד' יצא והשקה את נחל השיטים". אף בקדושה יש שטות. בחינת „אהניא ליה שטותיה לסבא". ענינו: למעלה מהטעם והדעת. והוא שקראו לנביא משוגע. והוא שאמר עקביא: „בוטב לי להיקרא שוטה כל ימי..." והוא הכח של „עם קשה עורף" שניתן לישראל: „לעמוד נגד כל מונע ומעכב בתוקף גדול... בלי שום טעם ובלי שום טענה ומענה כלל, וכמו העיקש שאינו מתנהג על פי הטעם ואנו רואים בחוש שהעיקש רצונו חזק ביותר הרבה מזה שמתנהג על פי השכל". אף בישראל יש כח „העקשות בקדושה בתוקף גדול שלא ללכת בדרכי היצר הרע ולא להימשך אחרי תאוות לבו". ה„מעין", לפי חכמי האמת, הוא ספירת החכמה. הנהר אפשר שיפסק („ונהר יחרב ויבש"), והמעין אין לו הפסק, ומבואר ב„תניא", שחכמה שבנפש הוא בחינה שלמעלה מטעם ודעת ומשם כח מסירת הנפש. והמעין הזה ישקה את נחל השיטים — יהפוך את השטות של „לעומת זה" לשטות שבקדושה. וזאת העצה היעוצה למי שכבר נפתה בשטותי היצר הרע, ש„יתנהג בשטות דקדושה" — ואחר כך יוכל לבוא „לדעת דקדושה".

כמה דברים באו בספרי חב"ד הנדפסים מכבר, פעמים אף בספרות ימי הביניים. אבל בשנים מצטיין ה„קונטרס": בסידור האבנים המפוזרות לבנין אחד שלם ומקיף, ובהפצת אור חב"די על כל נקודה וקו. בנאי אמן הוא יוצר, אפילו שלא ברא את האבנים והלבנים. ב„המשכיו" ו„מאמריו" מתגלה הרש"ב כיוצרם של גופי רעיונות ומושכלות חב"דיים; ב„קונטרס" שלפנינו הוא יוצר־אדריכל. ומאליו מובן: לא התכוון הרבי לא לאמנות ולא לאדריכלות. דברים היוצאים מן המוח ומן הלב הם, ולא נתכוון מחברם אלא שיכנסו אל המוח ואל הלב. אלא שהאמנות באה ממילא. חשובים הם אף אופן ההרצאה וסגנון

ההסברה. אף הדברים שבאו כאילו דרך אגב משובצים יפה ועושים רושם חזק על המעיינים.

בראש ה„קונטרס" בא „מבוא" ארוך מאת הרבי הריי"צ. זוהי רשימה מלוקטת מהיומן, שכתב הרבי עוד מימות נעוריו. כפעם בפעם מתפרסמים רשימות מקוטעות מיומן זה, ובהן חומר מעניין לתולדות העסקנות הצבורית ולדברי ימי החסידות באותה תקופה. יומן זה לכשיתפרסם בשלימותו יהיה לו ערך היסטורי חשוב מאד. כאן, ב„מבוא", באו לקוטי רשימות מתר"ס—תרס"ג, „כפי הכרח מהלכי העניינים אשר גרמו התגלות קונטרס ומעין ופרסומו ברבים". אבל הדברים כשלעצמם — מעניינים. לפנינו עבודה צבורית מסועפת ורחבה בפטרבורג ובמוסקבה ועוד בענין שיחרור כמה מאות נפשות, שנאסרו בעון ישיבה מחוץ לתחום המושב, פעולות רבות בענין יסוד אגודות „מחזיקי הדת", עניני הישיבה „תומכי תמימים" וכיוצא. חומר עובדתי רב נמסר בסגנון נפשי ומושך.

הרב רבי ש. י. זוין — קובץ מכתבים

של כ"ק אדמו"ר אור עולם נזר ישראל ותפארתו כקש"ת מוהר"ר **שלום דובער** זצוקללה"ה נבג"מ זי"ע מליובאוויטש, בהקדמת ראשי פרקים מתולדות כ"ק אדמו"ר נ"ע. לקוחים מרשימות כ"ק אדמו"ר שליט"א. קובץ א' וקובץ ב'. ברוקלין, תש"ב. ס"ד עמודים.

חמש גלויות גלה המרכז החב"די מהמלחמה העולמית הקודמת ועד היום. מליובאוויטש לרוסטוב, מרוסטוב ללנינגראד, מלנינגראד לריגא, מריגא לווארשא ומווארשא לניו־יורק. פעילותו ורב מרצו של מרכז זה לא רפו בכל אותן התחנות והאכסניות. ודומה, שניו־יורק הגדילה. כר נרחב מצא הרבי מליובאוויטש בארצות־הברית לעבודתו המסועפת והבלתי פוסקת. הרבצת תורה בדמות ישיבות חב"דיות ותלמודי תורה, עסקנות ציבורית, אירגון החסידות החב"דית, חזון הגאולה, תעמולת התשובה, ועל כולן — העבודה הספרותית. שבוע־שבוע מתפרסמים „מאמרים" חב"דיים חדשים, שנאמרו באותה שבת; חודש־חודש מופיעות חוברות „הקריאה והקדושה", חלקן באידית ובעברית וחלקן באנגלית; מזמן לזמן נפוצים בין הקהל חוברות וקונטרסים בודדים בשלש השפות; מפרק לפרק — ספרים חב"דיים של אביו האדמו"ר מהרש"ב ז"ל („פוקח עורים"; „קונטרס התפילה"; ועוד). לפנינו „קובץ מכתבים" של הרבי מהרש"ב, שנכתבו בזמנים שונים לאנשים שונים.

מה בין ספר חב"די למכתב חב"די? הראשון הוא כללי ואינו מכוון לאדם פרטי. לפיכך תועלתו העיונית פעמים מרובה מערכו המעשי. ודאי כך צריכים להתנהג וכך מוטלת החובה לעשות, אלא — שלא לי נאמרו הדברים... בשבילי מספיקים הידיעה, העיון והלימוד. מי לנו גדול מספר ה„תניא", שכל עיקרו מיוסד על הפסוק „כי קרוב אליך הדבר מאד בפיך ובלבבך לעשותו" והספר „ספר של בינונים", ש„היא (מדת הבינוני) מדת כל אדם ואחריה כל אדם ימשוך, שכל אדם יכול להיות בינוני בכל עת ובכל שעה" — ומי בימינו, מעוסקים בתורת החב"ד, שאפשר להראות עליו באצבע: כזה הוא „הבינוני של התניא"? בינוני זה „של התניא" נעשה למדרגה, שהחב"דיים מפארים ומתארים בה את מי שהוא מיחידי הסגולה. ואילו המכתב הפרטי, המכוון לכתחילה לפלוני בן פלוני, תעודתו לעורר במיוחד אותו בן אדם. ולעורר ממש. לא להלכה, אלא למעשה; לא כדבר הנוגע לזולתו, אלא כמשהו השייך לעצמו. ולפיכך יש ערך מיוחד למכתבי רבותיהם של

החסידים. כמובן, אין המכוון למכתבים **בעניינים** פרטיים, אלא למכתבי־הדרכה והתעוררות, שנכתבו **לאנשים** פרטיים. כאן מתלבשת תורת החסידות בעולם המציאות ויש לה עסק עם אנשים חיים.

אי־ההתאמה בין החסידות העיונית להנפשית באה לרוב מצד „ענוה" יתרה, שפלות עצמית, בחינת „מי אנכי"... כלפי תכונה זו מכוונים דברי הרבי במכתב הראשון שב„קובצנו". „...דכשם שאסור לאדם להגביה ולרומם את עצמו בעבודתו, שהוא גדול בין הגדולים וידמה בנפשו בדמיון של שקר, שכל עשייותיו באמת רק לשם שמים ושעבודתו אמיתית באמת, שהוא איסור גדול... כך אסור להשפיל את עצמו ביותר ולומר, שאין עבודתו כלום ואין בכחו כלל לפעול מאומה הן בעבודה שבלב בתפילה בהתבוננות אלקות, שיורגש נפשו ענין האלקות ולהתעורר באהבה ויראה בתשוקה לאלקות ולאכפייא למדותיו הטבעיות הבהמיות כו' ויאמר מי אנכי לעמוד במקום גדולים לדמות בנפשי שאבוא ואתעורר לאיזה אהבה ויראה כו' והוא רק שפלות של שקר ותחבולות היצר בכדי שלא יתבונן וממילא לא יתעורר באהבה ויראה..." עיקרו של המכתב בא לעורר את זה שאליו נועד, — הרש"ז סלונים (רבה של יפו?) — על „המחשבה בדא"ח („בדברי אלקים חיים") בטלית ותפילין" הפועלת הרבה „בתפילה שאחר כך ובהנהגה בכל היום". „הכרח גדול ללמוד דא"ח ועיקר תניא קודם התפילה ולחשוב בטלית ותפילין ולהתפלל אחר כך בענין זה, והעיקר שתהיה התפילה בשמחה, בקול ניגון של שמחה המעורר את הכוונה..." והוא הולך ומבאר, שאף בדורותינו, שאנו „נשמות דעקבות משיחא", ו„אם הראשונים כבני אדם" וכו', ניתן לנו כח בירושה מאבותינו, שגם „נשמות דזרע בהמה", יוכלו „לעבוד את ה' בבחינת דעת חזק ולאכפייא לסטרא אחרא". בדרך חב"דית הוא מבאר, שזה היה הבירור של יעקב את צאן לבן והבירור היה עד „הניצוצות האחרונות בגלות זה האחרון". כלפי „גלות זה האחרון" מכוונת המשנה: „אפילו נחש כרוך על עקבו לא יפסיק". עיקר תחבולותיו וערמומיותו של הנחש הקדמוני הוא „בעקב" דוקא, „היינו בעקבות משיחא אשר החושך יכסה ארץ ואין אור, אותותינו לא ראינו, כאן מצא מקום להסית את האדם בתחבולותיו, הן בבעלי עסקים והן ביושבי אהלים, באומרו אמת, שצריכים ללמוד ולהתפלל, אך בתחילה צריכים להכין טרף אנשי ביתו מזון לפי הטף בכדי שלא יבלבלו בעסקו בתורה ותפילה ומעשה המצוות... וזהו אפילו נחש כרוך על עקבו, היינו בעקבות, שהנחש הקדמוני כרוך מצד ההעלם וההסתר הנורא, מכל מקום לא יפסיק ח"ו מלעבוד את ה', ואדרבה יוסיף אומץ להתגבר עליו..."[1]. המכתב הארוך, החדור כולו דברי התעוררות נפשיים

1) וראה „מגן אבות" ח"ו, בד"ה „מה יפו פעמיך".

ל„עבודה", מתאים לאו דוקא לזה שאליו נכתב. לא אבד ערכו לאחר חמשים וחמש שנה (נכתב לערך בתרמ"ז—מ"ח).

במכתב ארוך[2] מדבר על יתרון מעלת הצדקה על שאר כל המצוות. במקומות רבים מספרי החב"ד משמשת צדקה סמל למעשה המצוות כולן („וצדקה תהיה לנו כי נשמור לעשות את כל המצוה"). אולם כאן המדובר על צדקה ממש. אף ב„תניא" תופסת מצות הצדקה במשמעותה הפשוטה מקום הגון והמכתב מסתמך על אותם המקומות[3]. כאן בא לבאר הטעם, שמצות צדקה היא מהדברים שאדם אוכל פירותיהם בעולם הזה. בארוכה הוא מבאר למה „שכר מצוה בהאי עלמא ליכא" („שמפני עוצם גודל מעלות המצוות אי אפשר שיתלבשו בלבושים דקליפת נוגה..."). ולמה צדקה שונה בנידון זה משאר המצוות („שמעשה הצדקה הוא בירור דקליפת נוגה וכמו לעתיד לבוא בגמר הבירורים יאיר בבחינת גילוי... כמו כן עכשיו על ידי הצדקה מברר ומזדכך חלקו בהעולם וכמו שכתוב גם את העולם נתן בלבם..."). בהמשך הדברים הוא מבאר את ענין המן, ש„אף שהיה נרגש באיכותו וטעמו מכל מקום היה לחם רוחני", „נתפס בגשם ומכל מקום לא היה גשמי", ומוסיף ש„על דרך זה יוכל להיות גם עכשיו שנמשך לו פרנסתו בדרך נס שלא בהדרגה". בתורת סיוע מביא מה ששמע מאביו, הרבי מהר"ש, ז"ל: „גם העולם ניזון ממן כי כל אחד ואחד אינו מרויח לפי ערך ההוצאה לפי חשבון אף בהגדולים ורק ניזונים ממן". לא הוזכר ב„הקובץ" למי פנה הרבי במכתב זה, אולם מסופו של המכתב יש לראות, שאותו איש היה לא בלבד חסיד־מעמיק בחב"ד אלא אף מהאמידים והחשובים. וכך מסתיים המכתב: „ועל פי כל הדברים הנאמרים לעיל אבקש את כבודו להיכנס בהענין הגדול הזה ובמעשה הצדקה הזאת כי רבה היא וישתדל בכל תוקף ועוז. אחת אבקשו אשר כל זה יהיה בסוד ולא יתפרסם..." אולי מפני בקשה אחרונה זו לא סופר ב„הקובץ" לאיזה „ענין גדול" הדברים מכוונים. וחבל, דומה, שעכשיו, אחרי כל כך חליפות ותמורות שעברו מאז ועד היום, כבר פג טעמו של ה„סוד".

מכתבים לאנשים פרטיים באו עוד בעניינים שונים (ביאור ענין „אחליפו דוכתייהו", על „מרה שחורה טבעית". על הקשר בין תורה לתפילה; על ברכת „לתורה לחופה ולמעשים טובים" גם לנקבה; הערות לסידור „תורה אור" של הרב לוואוט; על נסיונות הבאים לאדם ותוכן כוונתם; על קיבוץ גלויות וביאת המשיח; ועוד). מלבד אלה באו ב„קובץ" עוד כמה מכתבים כלליים. חלק מהם מיועדים לישיבת „תומכי תמימים". במכתב ח' (תרס"א, „בתחילת התיסדות הישיבה הק'")

2) מכתב י"ד.

3) „תניא", פרק ל"ז; אגרת הקודש, ג'.

ניתנה הדרכה חב"דית לחניכי הישיבה. „כל מה שהוא נגד רצונו יתברך, שהן שס"ה לא־תעשה וענפיהן, לא יהיה להם מקום בנפשם ולבם כלל ויהיה מופרך הדבר לגמרי". כלומר: אינו בא להזהיר על עצם הזהירות משס"ה לאוין. הרי זה בגדר „פשיטא, מאי קא משמע לן". אלא שהאיסורים והעבירות יהיו „מופרכים לגמרי" ולא יהיה להם „מקום בנפשם" כלל. אחרי שמתבארים מדרגות שונות בדבר, מזהיר המכתב, ש„העיקר לא להיות מרומה. לא לרמות את עצמו ומכל שכן לא לרצות לרמות אחרים, כי מי שרוצה ח"ו לרמות זולתו הוא פחות פחות מאד... כי נעשה חיצוני ממש עד שאינו מרגיש שום טוב כלל, ובזה יש פרטים ואופנים, אם לזה הוא בטבע הקשה הנה כל דבר שבעולם לא יזוז אותו ממקומו ונשאר בחומרו וגסותו ובעכריותו... ואם בטבע הרי הוא כאילו לא היה והוא כעץ יבש אשר אם שמתנענע קצת מכל רוח המנשב בו מכל מקום אין בו חיות כלל ואין זו תנועה חיונית כלל...".

„פנימי" ו„חיצוני" הם מונחים שגורים בפני חניכי חב"ד. כל שאין לו חיות פנימי והרגש עצמי בעבודתו הרי הוא „חיצוני". אף במקום אחר[4] מזהיר הרבי מפני ה„חיצוניות". מכתב זה נכתב לבנו (הרבי הריי"צ) שעמד בראש הנהלת הישיבה. „הנני מבקש מעומק פנימיות לבי ונפשי את כל המנהלים והמשגיחים, שהדבר הזה יהיה להם לעיקר ויתנו את לבם ונפשם לזה להשתדל ולהשגיח שכל עבודתם (של התלמידים) באיזה אופן שהוא לא תהיה בחיצוניות ומרומה ח"ו". „באיזה אופן שהוא" — כלומר: אין לדרוש מהם מה שלמעלה מכוחותיהם הנפשיים. „מי שלא טעם עדיין טעם בעבודה והוא עדיין בחומריותו וגסותו בטבעו כתולדתו אין לתבוע ממנו בעבודתו להתבונן על דרך משל בענין אחדותו ית' ואיך שכולא קמיה כלא ואין עוד... כי אם הוא צריך דרך עבודה לפי מדרגתו... (כאן באה הדרכה בהתחלת העבודה) אבל אופן העבודה שלפי ערכו יהיה לא מרומה כי אם באמת בהרגש פנימי".

תכלית הכוונה של הישיבה „תומכי תמימים" וסניפיה — לימוד החסידות ועבודה חב"דית. אבל עין פקוחה היתה צופיה אף על הלימוד ב„נגלה". ומכתב מיוחד מהרבי אנו מוצאים כאן בנידון זה. „...לעיין ולהשגיח היטב על לימוד הנגלה שיהיה בטוב, והעיקר שידעו את הענינים שלומדים לאשורן ולאמיתתן, והדבר הזה מעיק לי בפנימיותי ויש לי צער נעלם מזה, באשר מסופק אני אם לומדים גרונטיק (ביסודיות)... כוונתי על ההכרחיות עכ"פ לברר הסברות על מקומן ולידע בירור דעתו של האומר, למשל, שיהי' דעת הט"ז או דעת הש"ך ברורים אצלו איך הוא, ומובן שאין כוונתי על החלט דעתו לבד, כי אם סברתו

4) מכתב כ"ב.

וגם החלט דעתו, וכמו כן בלימוד הגמרא והראשונים, וכבודו הניח את דעתי כששאלתיו ע"ז בקיץ העבר ואמר לי שלומדים גרונטיק, וכן אמר לי גם כן הרב הבוחן, אבל צריכים להשגיח על זה היטב..." [5].

בדברים נפשיים־מזעזעים פונה הרבי באחד המכתבים ל„בעלי העסקים": „...ועתה אחיי בעלי העסקים הנתונים תחת משא העבודה הגשמיית הטרודים כל ימיהם בעול המשא ומתן מבלי השב רוחם ואינם יוצאים מחוץ לד' אמות של עסקם, התבוננו ושימו אל לבבכם האם באלה הפץ ד', האם בזה היתה כוונת הבריאה, האם בזה יקראו בחיר הנבראים, הלא באמת על כל אחד החובה מוטלת לעסוק בתורה בשעות קבועות ביום ושתהיה זאת קביעות ועיקרית בנפשו..." [6]. אמנם כאלה וכאלה יש לפגוש בספרי־מוסר שונים. אבל אינה דומה ההשפעה של ספר על קוראיו כהשפעת מכתבו של רבי לחסידיו. ומכתב מיוחד [7] בא לעורר את „ידידיי אנ"ש ווח"ס ונכבדים יר"א וכו' די בכל אתר ואתר" על החיוב של לימוד פנימיות התורה. באורך רב הוא מבאר ש„זה כל האדם להיות עבודה שבלב להאיר ולגלות אור נפשו האלקית ולתקן מעשיו לזכך גופו ונפשו הטבעית, שזהו על ידי פנימיות התורה". מתוך כך הוא מסביר הטעם, ש„פנימיות התורה נתגלה בדורות האחרונים דוקא". כלום „עתה הוא דאכשור דרא יותר מכמו בדורות הקודמים? אלא אדרבה מפני שנתרבו ההסתרים ביותר, על כן מוכרח יותר הלימוד דפנימיות התורה, דבדורות הראשונים מצד מעלת נשמתם שהיו נשמות גבוהות ולא היו נתפסים בגשם, שהיה מאיר בהם אור נשמתם גם בחיצוניות ראו אור ד' שבה... מה שאין כן בדורות האחרונים..." הוא עובר לבאר הסיבות השונות שלימוד החסידות הוזנח בזמן האחרון ומפרט העצות להסרתן („...וגם זו רעה חולי בשנים אלו אשר האברכים אחר החתונה אינם רוצים לאכול משל אביהם ומיד מטרידים עצמם במסחר, וזה רק מצד הנהוג כך בדור זה להיות יש ודבר בפני עצמו, ומהם שיש להם טעמים על זה, אך הרצון קדום אל הטעם..."), וקובע סדרים ותקנות ל„כל עיר ועיר קטנה וגדולה" ללימוד החסידות ברבים.

מכתבים כלליים באו עוד על ענינים שונים: על מעלת חברה קדישא גחש"א [8]; על החובה ללמד לילדים בסדר הלימוד הישן ולא ב„דרכים החדשים", ש„אין בהם לא אל"ף ולא בי"ת, לא תורה מן השמים ולא סיפורים נעלים מבינת ילדים, כי אם הברות וצפצופים אחדים ואיזה סיפורים נלקטים" [9]; ועוד.

עשרים ושלשה מכתבים באו בשני הקבצים. ההמשכים יבואו.

5) מכתב י'. 6) מכתב י"ט. 7 מכתב כ"א. 8) מכתב י"א. 9) מכתב כ"ג.

בין הקוים הזוהרים מהם מצטיירת דמותו רבת ההוד של כ"ק אדמו"ר רבי יוסף יצחק נ"ע מליובאוויטש (הנשיא הששי לבית חב"ד, תר"מ—תש"י) — תופסים מקום נכבד כתביו המגוונים ורבי האנפין.

ארבעה שערים נפתחים להיכל כתביו הקדושים: א. מאמרי חסידות. ב. שיחות. ג. מכתבים. ד. זכרונות.

ברשימה ביבליוגרפית של כתביו שנערכה ע"י הרב חנוך גליצנשטיין — מופיעים כמאתיים פריטים של ספרים וחוברות, אך אין מספר זה נותן לנו כלל תמונה מן ההיקף העשיר של כתביו, כדלהלן:

א. מאמרי חסידות

„מאמרי" חסידות נאמרו ע"י האדמורי"ם נשיאי חב"ד בהזדמנויות שונות, בדרך כלל הם מבוססים על פסוק או מאמר רז"ל המשמש נקודת מוצא להסברת „סוגיא" בידיעת האלקות תוך הסקת מסקנות בעבודת ה'. כל „מאמר" מהוה אוצר מלא של מחקר אלקי ועיון מעמיק בכחות הנפש. כל מאמר נלמד ע"י רבבות חסידים בהתעמקות רבה ומנוצל על־ידם להתבוננות ולהתעלות נפשית.

מובן, איפוא, שכל מאמר חייב להכיל תוכן עשיר מכל הבחינות, במדה שיתן מזון נפשי מספיק לרבבות אנשים מסוגים שונים, מהם גדולי תורה והשכלה אלקית ובעלי הגיון רב.

מכאן נוכל להסיק אפס קצה של ההשקעה הנפשית שהוחדרה לתוך „מאמר" ע"י הרבי שחיברו.

כ"ק אדמו"ר מוהריי"צ נ"ע העלה על הכתב קרוב לאלף מאמרים בתורת החסידות (שבחלקם הגדול אף השמיעם לפני רבים), במשך כשלשים שנות נשיאותו.

את ה„מאמר" הראשון אמר במלאות „שבעה" להסתלקות אביו כ"ק אדמו"ר מוהרש"ב נ"ע, כאשר מילא הוא את מקומו בנשיאות חב"ד. סדרת מאמריו האחרונים היא זו שמתחילה במאמר „באתי לגני", שהוצא על־ידו לקראת יום הסתלקותו ביום י' שבט תש"י.

אין לשכוח שמדובר כאן בשנים בהן שימש קברניט לספינה הסוערת של כלל ישראל — תחלה בסערת מאבק האור והחשך ברוסיה הסובייטית, לאחר מכן

בשנים של טרם־שואה במזרח אירופה, ובעשור האחרון — במלחמה הגדולה להחדרת יהדות־אמת בגולת אמריקה הקרירה.

היו אלה שנים קשות ומרות כשעל שכמו הוטל העול רב האחריות של עמידה בראש מאבקים קשים, וכאשר שימש כתבת יחידה של אב ומורה לרבבות לבבות נשברים.

מי הוא זה ואיזהו המסוגל לתאר לעצמו את גודל המאמץ הכרוך בפריון רעיונו העשיר כל:כך כפי שהוא מתבטא באלף מאמרים עמוקים בתורת ה' חב"ד ?

חלק ניכר של המאמרים טרם ראה את אור הדפוס. במיוחד לא באו לדפוס המאמרים שנכתבו ונאמרו בשנות המאבק עם היבסקציה — תר"פ—תרפ"ז.

אמנם הופצו גם אז בצורה מימיוגרפית (בשיכפול) עשרות ממאמריו, ששימשו „זריקות" עידוד והמרצה לחסידיו בלהט מאבקם במסירות־נפש, אך את אור הדפוס לא ראו. הרבי העדיף להשתדל — בשנים בהן צומצמה הדפסת ספרות דתית עד למינימום — בהדפסת סידורי תפלה להמוני ישראל (ויצויין שיחד עם הוציאו לאור סידורי תפלה בנוסח חב"ד — הו"ל סידורי תפלה נוסח אשכנז כדרכו לדאוג להמוני ישראל על כל חוגיהם).

עד כמה שניתן להבין היה מאמרו הראשון שהופיע בדפוס מאמר בשם „גדולים מעשי צדיקים", תרפ"ה, שנדפס בוורשא. במשך הזמן — ועד לאחרונה — נדפסו עוד כמה מאמרים משנות תר"פ—תרפ"ז אך מספרם מהוה אחוז קטן מאלו שנאמרו ונכתבו באותן שנים (שהם כ־260 מאמרים).

לעומת זה החלו להופיע תכופות מאמרי חסידות של כ"ק אדמו"ר מוהריי"צ מאז יצא את רוסיה הסובייטית בשנת תרפ"ח: תחלה בריגא, לאחר מכן בוורשא ובארה"ב.

במיוחד גדול ת"ל השפע בהדפסת מאמריו מאז ייסוד „אוצר החסידים" של הוצאת הספרים קה"ת בארה"ב, שבראשו הועמד על־ידו חתנו כ"ק אדמו"ר שליט"א. מאז נדפסו כ־100 ספרים וחוברות המכילים מאמרי חסידות של כ"ק אדמו"ר מוהריי"צ נ"ע, ועדיין היד נטויה להמשך ההדפסה מפעם לפעם.

ב. שיחות הקדש

המושג של „שיחות" היה קיים בחסידות חב"ד גם לפני כ"ק אדמו"ר מוהריי"צ נ"ע, אך במדה מצומצמת. נשיאי חב"ד מיעטו לשוחח ברבים יותר מן המאמרים. כ"ק אדמו"ר מוהרש"ב נ"ע (החמישי לבית חב"ד) שוחח בהזדמנויות שונות לפני תלמידי „תומכי תמימים", והשיחות נדפסו מאוחר יותר בספר „תורת שלום".

ברם, כ״ק אדמו״ר מוהריי״צ הרחיב מאד את המושג של ,,שיחות״. הוא הרבה לשוחח ברבים על נושאים שונים (נוסף למאמרי החסידות שהשמיע) ואף שילב בשיחותיו ספורים וזכרונות מעניינים.

בכך בא למלא את דרישות השעה: הדורות האחרונים כבר אינם מסוגלים כל־כך להתרכז במאמרים עיוניים. לדורותינו דרוש, איפוא, מזון נפשי ,,נוח״ יותר לעיכול, וזה ניתן בצורת השיחות.

מאוחר יותר אף הוחל בהדפסת השיחות מאז ראשית שנת תרצ״ג, הופיעה סדרת חוברות בשם ,,לקוטי דבורים״ (ארבעים במספר) כן הופיעו בצורת חוברות שיחות וספרים מרוכזים (כגון: ספר השיחות ת״ש, ספר השיחות תש״א וכו׳).

בניגוד למאמרים שנכתבו ונדפסו, רובם ככולם, בלשון־הקודש, הרי חלקן הגדול של השיחות הופיע בשפה בה נאמרה היא שפת האידיש, כפי שהוסבר היתה הכוונה בכך לאפשר גישה להמונים, ולנשים, באירופה ובאמריקה, ששפת דיבורם היתה אידיש.

שיחות רבות הופיעו בתרגום ללה״ק, וכן הופיע חלק מן השיחות במקורו בלשון־הקדש. (גם לאנגלית תורגמו בארה״ב שיחות שונות).

ג. מכתבים

בשנת תרנ״ה הכניס כ״ק אדמו״ר מוהרש״ב נ״ע את בנו כ״ק אדמו״ר מוהריי״צ נ״ע בברית עסקנות הכלל. בכך שילבו כחוליה נוספת בשרשרת נשיאי חב״ד שמסרו נפשם למען כלל ישראל. כ״ק אדמו״ר מוהריי״צ נתמנה אז למזכירו הפרטי של אביו ולעוזרו בעניני ספינת ישראל הטרופה בשנים של פוגרומים ומהפכות. כעבור שנתיים ייסד כ״ק אדמו״ר מוהרש״ב את ישיבת ,,תומכי תמימים״, אותו מבצר מפורסם לעבודת ה׳ במסירת נפש, ומינה את בנו כ,,מנהל־פועל״.

במסגרת תפקידיו אלו החל כ״ק אדמו״ר מוהריי״צ בהתכתבות ענפה עם אישים רבים ושונים בצרכי הכלל והפרט. אז התחיל להתגלות ברבים במדה יחסית מועטה כשרון הכתיבה העצום שלו. שפתו העשירה עזת הביטוי שימשה בשבילו מכשיר רב ערך לקידום עניני הכלל. מכתבים מועטים ביותר מתקופה זו נשארו עד היום, ומהם באו בדפוס מעט מזעיר, אך משתקף בהם אותו כח ביטוי משכנע הדרוש לעוסק בטובת הכלל והמנהיג שלעתיד.

ההתפתחות הגדולה ביותר בשטח ההתכתבות שלו חלה, כמובן, עם עלותו על כס נשיאות חב״ד לאחר הסתלקות אביו, היתה אז תקופה נוראה ואיומה ליהדות רוסיה בכלל, שהיתה שבורה ורצוצה ממלחמת העולם והפוגרומים —

ומדוכאת מלחץ המהפכה המשתוללת. הצבור החב"די, זה הכח התוסס והאיכותי שביהדות רוסיה, קיבל מכה מיוחדת בהסרת עטרת ראשו הרבי מוהרש"ב נ"ע. בימים סוערים אלו קיבל כ"ק אדמו"ר מוהריי"צ את ההנהגה, וצעדו הראשון היה אז: כתיבת מכתבים. קשה מאד היה אז הקשר האישי, וכמעט היו נמנעים ביקורי חסידים בחצר רבם כנהוג. מאות ואלפי מכתבים יצאו אז מתחת יד הרבי, לצבור ולפרטים, כולם מלאי רגש האחריות המיוחד לו. אין לתאר את כח השפעתם המלהיבה של מכתבים אלו על הצבור המיותם, ואכן התעודדה העדה החב"דית ובזכות המכתבים התחשלה למלא את תפקיד הלוז שבשדרה במלחמת האור והחושך של היהדות, כידוע ומפורסם לכל.

את שבט הסופרים לא הניח הרבי מידו עד יום הסתלקותו. במשך השנים יצאו מתחת ידו **רבבות רבות של מכתבים** בעניני הכלל ובעניינים הפרטיים של רבבות הפונים אליו שראו בו אב ומדריך, או הסברים עיוניים בתורת חב"ד.

בין המכתבים ישנם כאלו שכל אחד מהם מהוה ממש קונטרס לעצמו, אם בעניני היסטוריה (כגון: המכתב הארוך הנקרא „אבות החסידות", שהתפרסם בהמשכים בקובץ „התמים" בורשא) או בעניינים עיוניים (כגון: קונטרס „תורת החסידות" וקונטרס „למוד החסידות" ועוד).

מן הים הגדול של המכתבים בא בדפוס גרגיר זעיר ביותר. מכתביו שבדפוס מפוזרים בבמות רבות (כגון: „התמים", „קובץ ליובאוויטש", בטאון חב"ד) וחלקם רוכז בכמה „קובצי מכתבים" שיצאו לאור. אך רוב רובם של המכתבים לא בא בדפוס: חלק ניכר מהם הושמד בסערות התקופות וחלק אחר מצפה ליד מרכזת וגואלת.

ד. זכרונות

משחר ילדותו נהג כ"ק אדמו"ר מוהריי"צ נ"ע (ועד לימיו האחרונים) לנהל יומן מסודר בו תיאר את כל שראה ושמע מדי יום ויום.

הרבי עצמו סיפר אחר־כך את השתלשלות המאורעות שהניעוהו לנהל את היומן וכן איך ללמוד מלאכה הכתיבה, ואין כאן המקום.

בדרכי חינוכו הנפלא ע"י אביו כ"ק אדמו"ר מוהרש"ב נ"ע (זו פרשה מיוחדת, אופיינית ביותר, שכבר הועלתה בחלקה בהזדמנות אחרת מעל דפי בטאון חב"ד) — תפס מקום נכבד שימוש זקני החסידים. אז היו עדיין בחיים גדולי וזקני החסידים מן הדורות הקודמים, שכל אחד מהם היה עמוס מטען רב של חויות במחיצת נשיאי חב"ד וגדולי החסידים הראשונים. כ"ק אדמו"ר מוהרש"ב הורה, איפוא, לבנו „להתגלגל" בד' אמותיהם של זקנים אלו ולספוג

ולקלוט במדה הגדולה ביותר את הבל פיהם ואת דרכי התנהגותם.

הרבי ניחן בכושר תפיסה עמוק ובחוש ביקורת נפלא. כיון שלעתים שונות היו באים לליובאוויטש זקני החסידים היה רבי יוסף יצחק הקטן מנצל כל רגע פנוי לשהות במחיצתם, לשמשם, ולשמוע מפיהם את אשר ראו ושמעו. כבור סיד שאינו מאבד טפה היה סופג רבי יוסף יצחק לקרבו כל הגה, וממהר לרשום ביומנו את כל אשד קלטה מצודתו.

כשרון מיוחד במינו של ציור ותיאור היה לו לכ"ק אדמו"ר מוהריי"צ (גם זה פותח באופן יוצא מן הכלל בהשפעת חינוכו של אביו), ובכח זה תיאר ביומנו בצבעים עזים את כל אשר ראה ושמע, את הרקע לדברים ואת האווירה בה נאמרו הדברים.

כעבור עשרות בשנים מצא כ"ק אדמו"ר מוהריי"צ לנכון לפתוח את אוצרות זכרונותיו וספוריו ולגלות חלקם להמונים. היה זה צעד של מנהיג ישראל במגמה לעורר את ההמונים הפשוטים, ולקרבם לתורה ומצוות תוך הסתייעות בזכרונות ימי קדם.

כך באו בדפוס עשרות „רשימות" מתוך יומנו, בהזדמנויות שונות. כן מסר לדפוס „ספר הזכרונות", ב־2 כרכים בני מאות עמודים, באידיש ובתרגום אנגלי.

גם בשיחותיו הקדושות (ראה לעיל) שילב מפעם לפעם קטעי זכרונות עפ"י רשימותיו ביומנו.

מבואות וקיצורים

כ"ק אדמו"ר מוהריי"צ נתן תנופה גם להדפסת כתבי הקדש של אבותיו הקדושים נשיאי חב"ד שקדמו לו (ובמיוחד באמצעות „אוצר החסידים", כנ"ל). כ"ק אדמו"ר מוהריי"צ נ"ע היה נוהג לחבר, בדרך כלל, לכל ספר מבוא מקיף שכלל סקירה על רקע חיבור הספר וכד'. כן חיבר הרבי „קיצורים", תמציות הפרקים של הספרים הנ"ל, „הקיצורים" הופיעו בסמוך לפרקי הספרים גופם או בנפרד. כן ישנם מפרי עטו — תיאורים של כתבי־יד שונים של נשיאי חב"ד שנמצאו בספרייתו העשירה.

בדברנו על כתבי כ"ק אדמו"ר מוהריי"צ יש, אולי, מקום לציין שרבים מן המאמרים על בעיות השעה שהופיעו בירחון „הקריאה והקדושה" (י"ל — בשנים תש"א—תש"ה, ניו־יורק) — חוברו על ידו (ונדפסו בעילום שם).

מאמר של כ"ק אדמו"ר שליט"א (=אדמו"ר הריי"צ ז"ל) מליובאוויטש, ללמוד ברבים ביום ב' ניסן תרח"ץ... והעתק מכתב כ"ק אדמו"ר שליט"א... ווארשא, תרח"ץ, 13 ועוד ז' עמודים. **מאמרים** ללמוד ברבים בימי חג הגאולה וי"ג תמוז מכ"ק אדמו"ר שליט"א מליובאוויטש. ווארשא, תרח"ץ. 12 עמודים.

האור של התורה החב"דית גנוז יותר בספרות שבכתב מבזו שבדפוס. למן מחולל החב"ד ויוצרו, בעל ה„תניא", לא פסקה תורה מעל שלחנם של כל ממשיכי השושלת האדמו"רית־החב"דית מדי שבת בשבתו ומועד במועדו. ובכל פעם נמסרת התורה ב„כתב", אם על־ידי האדמו"ר בעצמו או על־ידי ה„חוזר" הקבוע שלו. מעתה צא וחשוב: קרוב לק"ן שנה שהולכות ומתחברות כמעט בכל שבוע יצירות חב"דיות! הספרים שנדפסו הם בבחינת הכמות כטיפה מן הים לעומת הספרות הרחבה שבכתב־היד, ספרות שקצתה נשתמרה בידי ותיקי החסידים וקצתה, או רובה, ודאי נאבדה. אלא שמבחינת האיכות מה שנדפס הוא מן התמצית של החב"דיות: הספרים הקלסיים „תניא", „לקוטי תורה", „תורה אור", ספרי אדמו"ר האמצעי, ועוד.

בימיו של האדמו"ר רבי שלום דוב, ז"ל, מליובאוויטש (אביו של האדמו"ר הריי"צ ז"ל) הוכנסו שכלולים בסידור ה„כתבים". התחילו להשתמש במכונת־הכפלה, בהיקטוגרף, במכונת־כתיבה וכדומה. אלה מה„כתבים", שנמסרו לקהל (לא כל ה„כתבים" הם כאלה) היו נפוצים כבר בטפסים למאות בבת אחת, מבלי שיצטרך, כמו בימים מקדם, כל חסיד הנכסף לתורת רבו או לשבת בעצמו ולהזיע זמן רב על העתקת ה„כתב" או לשלם שכר ידוע להמעתיקים, שאומנותם בכך. גם ה„כתבים" ה„נכפלים" עלו, כמובן, בסכום ידוע, אבל לעומת מחירים של אלה, שנכתבו בידי־אדם ממש, כבר היה זה בזיל־הזול.

ה„ועד להדפסת דא"ח" („דברי אלקים חיים", מונח למאמרי־חסידות; יש כותבים „ד"ח", דברי חסידות) על־יד האדמו"ר הריי"צ ז"ל בווארשא, שכלל את הדבר עוד יותר. כפעם בפעם הוא מוציא מאמרי חסידות שונים של הרבי בדפוס. לא את כל מאמריו מדפיס הועד, שהרי הוא דורש כמעט בכל שבת ומועד ובכל פעם הוא נוהג להעלות את הדברים בכתב, אבל מזמן לזמן מפרסם הועד בדפוס מאמרים אלה או אחרים. ביחוד נהוג זה כמה שנים להדפיס לזמנים ידועים

מאמרים מיוחדים שהרבי שולח אותם לכל אנ"ש ללמוד בהם באותם הזמנים. בעיקר נעשה הדבר למנהג קבוע, שלכל יום ב' ניסן (יום ה„הילולא" של האדמו"ר הרש"ב) ולכל יום י"ב תמוז („חג הגאולה" של האדמו"ר הריי"צ) נשלחים על־ידי הועד הנזכר מטעם הרבי מאמרי־חסידות מיוחדים על מנת שילמדו אותם בחבורה.

מונחים לפנינו שני קונטרסים של השנה: לב' ניסן ולי"ב תמוז. תכנם של המאמרים אינם מכוונים דוקא לתאריכים אלה. אין בעצם המאמרים לא משום „הילולא" ולא משום „גאולה". ולא עוד, אלא שלכתחילה נאמרו מהאדמו"ר בזמנים אחרים. על אחד מהם רשום: „נאמר בשבת קודש פ' ויצא תרח"ץ", על השני — „נאמר בש"ק פ' אחרי צ"ח", ועל השלישי — „נאמר בש"ק פ' קדושים צ"ח". אלא שבכל זאת יש לראות רמז ל„ענינא דיומא" ב„דיבור־המתחיל" של המאמרים, כלומר: באותם הפסוקים ומאמרי התלמוד, שדרושי החסידות ניתלים בהם. מאמר ה„הילולא" מתחיל ב„עתיד הקדוש־ברוך־הוא להנחיל לכל צדיק וצדיק ש"י עולמות", רמז לעלייתו של הצדיק בעולם־הבא. המאמר הראשון של „חג הגאולה" סובב־הולך על הפסוק „רפאני ה' וארפא, הושיעני ואושעה כי תהלתי אתה", פסוק המתאים כשהוא לעצמו למאורע היום.

מה הם אופיים וצורתם של מאמרי־החסידות הללו?

שלוש צורות להחסידות החב"דית בכלל: „השכלה", „עבודה" ודרוש. „השכלה" כיצד, אותם מאמרי החסידות העוסקים בבירור ענינים מפשטים עמוקים, אם בספירות העליונות והשתלשלות העולמות ואם במה „שלמעלה מסדר ההשתלשלות", „גבוה מעל גבוה שומר וגבוהים עליהם", או אלה שמתעמקים בחקר תכונות הנפש, כחותיה, מדותיה וצירופיהם וצירופי־צירופיהם. מאמרים אלה וכיוצא בהם נקראים בשם מאמרי „השכלה", והחסידים, שרוב עסקם בכך, מכונים בשם „משכילים". דומה, שהדבר יהיה לחידוש בעיני הקוראים. הורגלנו למושגי „השכלה" ו„משכילים" במובן אחר לגמרי. אבל כך היא העובדא: החב"דיים יש להם „השכלה" ו„משכילים" משלהם. ויש סוג אחר של מאמרים, שה„עבודה" היא הטובעת את חותמם. מאמרים אלה מדברים בעיקר על מדריגות האהבה השונות לאלקות, על חובותיו של האדם בתקון המדות, בקיום המצוות, בלמוד התורה וכדומה. החסידים המאריכים הרבה בתפילה נקראים בשם „עובדים". ויש גם החלק ה„דרושי" של החסידות החב"דית. אלה הם המאמרים המתכוונים בעיקר לבאר ולפשר פסוקי התורה ומאמרי חז"ל לפי הדרך החב"דית. ודאי, התחומים יונקים זה מזה. אין לך מאמר „השכלה", שלא יצא ממנו איזה „בכן" של עבודה ואיזה ביאור של פסוק. ואין לך מאמר „עבודה", שלא יהיה בנוי על

יסוד איזה הסבר חב"די. והוא הדין במאמר ה„דרושי". אבל המדובר הוא על הדגש החזק של המאמר, על עיקר כיוונו. במובן זה יש להבחין בין שלושת אלה הסוגים.

רובם הגדול של מאמרי הרש"ב, היו מאמרי „השכלה" עמוקים. בנו, הריי"צ, הלך בעת הראשונה בדרכי אביו. אולם תנאי הזמן והמקום, המצב הירוד של היהדות ברוסיא הסובייטית והצורך לעורר את השומעים בדברי עידוד וזירוז, השפיעו על מאמרי החסידות שלו, שיהיו חדורים ביותר ברוח של „עבודה". ויש אשר תוכן המאמרים היה תלוי בהשומעים. אלה, שנאמרו לפני ה„תמימים" או חסידים־ותיקים, היו בעיקרם מכוונים להסביר מושגי קבלה ידועים לפי השיטה החב"דית, מאמרי „השכלה". ואלה, שהיו נועדים לסתם־חסידים, היה העוקץ שלהם נטוי כלפי ה„בכן", ההתעוררות ל„עבודה". בדרך זו נקט האדמו"ר גם אחרי שעזב את רוסיא ויצא לחוץ־לארץ.

המאמרים שלפנינו יש בהם מבחינת „התכללות". שזורים מ„השכלה" ו„עבודה" כאחת, פרט לחלק ה„דרוש" שכמעט שאינו ניכר בהם. רעיונות ה„השכלה" אמנם אינם לא חדשים בעיקרם בספרות החב"דית, אף גם לא גבוהים יותר מן המדה, כי על־כן נועדים הם לקהל הרחב של החסידים („לימוד ברבים"), אבל טבוע עליהם חותמם המיוחד של האדמו"ר: הסבר מפורט ומקיף בסגנון בהיר. אינו רגיל לא בביטויים של „וד"ל" (שה„אמצעי" משתמש בו תדיר) ושל „וכו'" (המצוי במאמריו של ה„צמח־צדק") ולא בקטעי־דיבורים וקוצר־אמרים. ולא בלבד באותם הענינים, שהם היסוד של המאמר הוא נוהג כך, אלא אפילו בדברים שהובאו במאמרו דרך־אגב ואגב־אגב אין הוא מוציאם מתחת ידו מבלי הסברה. במאמר ה„הילולא", למשל, הוא מדבר על זה, שגם המדות של הנשמה הן בבחינת ביטול. והוא מזכיר, אגב, מה שמובא תמיד בחסידות, שההפרש בין מוחין למדות הוא בזה, שמוחין הם בבחינת ביטול, מה שאין כן המדות, ושוב אין הוא משאיר הנחה זו מבלי תוספת ביאור: „כל ההתעסקות של המוחין הן במה שלמעלה מהן, וזה עצמו מורה על ביטול. המדות הן המשכה למה שלמטה מהן". ובאריכות רבה הוא מוסיף לבאר, שהפרש זה הוא רק באור וחיות הנפש המתלבש באברי הגוף ולא בהנשמה למעלה. כשהוא מבאר בפרטות ההבדל בין עבודת חפירת הבארות של יצחק („להסיר את רגבי העפר והאדמה, עצים ואבנים המכסים על המעין... ואז מתגלה המקור מים חיים ונעשה באר הנובע מתתא לעילא"...) לזו של אברהם, שגם הוא חפר בארות, אלא שאת הבארות שלו „סתמום פלשתים וימלאום עפר", הריהו בא להוכיח, ששתי העבודות הללו הן בתפילת האדם. ובניתוחו את שני מיני התפילות ותוצאותיהן בהשפעה

על האדם לאחרי התפילה הוא נותן ממילא להמאמר גם צורה של „עבודה".

מעניין, שהמאמר בעיקרו כאילו לא בא אלא לבאר את דברי הרלב"ג שכתב, ש„להנחיל אוהבי יש" הוא „דעת המוסכם", ו„אוצרותיהם אמלא" הוא „דעת האמיתי". מהו „דעת המוסכם" ומהו „דעת האמיתי", ומה ענינם ל„יש" ול„אוצרות" — בזה פותח המאמר ובזה הוא מסיים. הרלב"ג מוחזק בעיני רבים חוקר הנוטה לדעות חפשיות ביותר. החסידות החב"דית אינה סוברת כך. ה„צמח־צדק" מביא הרבה פעמים את הרלב"ג ונושא ונותן בדבריו ביראת־הכבוד. אופיינית בנידון זה מעשיה אחת, שכותב הטורים שמע פעם מפי אחד מגדולי החב"דיים, הרב ר' דוד־צבי חן, ז"ל, רב בצ'רניגוב:

פעם אחת, בראש־השנה לפני התקיעות, נשתהה ה„צמח־צדק" זמן רב בחדרו ולא נכנס לבית הכנסת. לא הרהיבו להכנס אליו ולהפריעו מהתבודדותו בשעה נאצלת כזאת. כשראו שמתאחר הזמן, אמרו בניו הרבנים לאחיהם הצעיר רבי שמואל, שהיה בן־זקונים לאביו וחביבו, שילך לחדר אביהם, לדעת פשר דבר. הלך ר' שמואל וכעבור רגע שב והביא ידיעה מוזרה:

— אבא לומד בעיון גדול את הרלב"ג...

תמהו האחים:

— מה ענין הרלב"ג לשעה זו? ולמה לא אמרת לו ש„העולם" ממתין לו בתקיעות?

— אף אני — השיב רבי שמואל — תמהתי על כך ושאלתי את אבא ואמר לי, שזה מזמן, שהרלב"ג ביקש אותו, שיעשה לו טובה בעולם העליון, ועכשיו לפני התקיעות מצא שעת הכושר לכך.

דומני, שיש במעשיה זו גרעין של השקפת חסידים על הרלב"ג: דעותיו של הרלב"ג התבררו והוצרפו בכור החסידות החב"דית...

בראשון מאמרי „הגאולה" („רפאני") מדובר בארוכה על ההפרש בין הגבראים בעולם היצירה, שעבודתם היא „ברעש גדול" ובהתפעלות, לפי שהשגתם אינה השגה גמורה, כמו „בקטן שאינו יכול לקבל שכל גדול, הנה לבד זאת שמקבל רק שכל קטן, הנה גם שכל זה הקטן אינו מקבלו על בוריו, והוא ברעש והתפעלות, הן מזה שאינו יודע והן מזה שיודע, וכמו כן הוא בגדול ושכלו קטן" וכו', להשרפים שבעולם הבריאה, שהשגתם גדולה ועמוקה והשיר שלהם „בנחת רוח בשפה ברורה ובנעימה קדושה". ושוב הוא בא לעולם העשיה, שהוא „כמשל מי הים הבוקעים עפר הארץ וחוזרים להיות מים חיים" וכן „בעולם העשיה שהוא העלם והסתר גדול מאוד וכאשר בוקע עפר הארץ בגוף ונפש הבהמית וכו' ממשיכים גילוי האור". אלא שכל זה הוא „במי שהוא ישר הולך

בקיום המצוות ובקביעת עתים לתורה" וכו', אבל מי שהוא פוגם בתורה ומצוות חולה הוא, „יש לו חום יותר על המדה" וצריך לרפואה, שעליה אנו מבקשים „רפאנו ה' ונרפא", רפואה כפולה: בגוף ובנפש. אופן ההרצאה וסגנון ההסברה מיוחדים הם למי שאמרם.

ופרט אחד. אין במאמרי חסידות של אדמו"רי החב"ד סיפורי־מעשיות. אף האדמו"ר הריי"צ, שב„שיחותיו" הוא מרבה לספר מעשיות וסיפורים מענייינים מאוד, הנה במאמרי החסידות אינו נוהג לשלב סיפורים. אמנם במאמר „רפאני" שלפנינו אנו מוצאים מעשיה קצרה ואופיינית. כשהביא את המאמר הידוע של הבעש"ט, שבמקום שהרצון של האדם נמצא, שם הוא האדם כלו, הוסיף לזה מעשיה זו: „פעם הראה הבעש"ט נ"ע לתלמידיו שור מלובש בבגדי שבת־קודש ויושב אצל השולחן, כי היה צדיק אחד שאכל בשר לקיים מצות שבת, ומפני תוקף רצונו לקיים את המצוה באכילת בשר בשבת נעשה בעצמו כן, ולבושי שבת ידוע דאינם משתנים"...

בערכה של אכילת מצוה, „אכילה שעל פי התורה", עוסק גם המאמר השני, המיוסד על הפסוק „ונגלה כבוד ה' וראו כל בשר יחדיו". שרשו של המאכל הוא גבוה יותר משרשו של האדם, אלא שבנפילתו למטה בסוד „שבירת הכלים" ירד למטה יותר, ובכח של אכילה כשרה מבררים את הניצוץ שבמאכל ומעלים אותו לשרשו, ובגמר הבירורים יזדכך גם הגוף הגשמי והבשר החמרי של האדם („וראו כל **בשר** יחדיו"). „לא זו בלבד שהגוף הגשמי לא יצטרך אל המזון וכו', אלא עוד זאת כי עיקר הגילוי יהיה בהגוף דוקא". בהמשך המאמר מבוארים בארוכה כמה ענינים שנזכרו בו, כמו: ענין „חיבוט הקבר" ו„כף הקלע", שתעודתם לנער ולטהר את הנפש מהאותיות של דברים בטלים שנדבקו בה מהלבושים של המחשבה והדיבור, ואשר לכן „העצה היא לחקוק דברי תורה במוחו בכח זכרונו כל אחד ואחד במה שיוכל, בכדי לחזור עליהם בכל עת שיש לו פנאי ובפרט בהילוכו ברחוב וכו' אשר אותיות אלו הם מאבדים ושורפים ומכלים את האותיות דדברים בטלים"; השם „עלמא דשיקרא", שעולם־הזה נקרא בו, „איננו רק מפני שבני אדם משקרים ואינם מגלים את האמת, אשר כן הוא טבע בני אדם שהם מכסים עניניהם בכלל וחסרונותיהם בפרט מזולתם", אלא גם מפני ש„כללות ענין היש הוא שקר, דכל מציאותו הוא רק המקיימו, אבל הוא לעצמו אינו כלל, ומה שנראה בו הוא להיפך, שהוא כאילו כל מציאותו וקיומו הוא רק מעצמו", ההבדל „בין מנוחתו ושקיטתו של העצל למנוחתו ושקיטתו של בן בלי דעת ר"ל", והגדרת השקט והמנוחה של הבהמות ש„אין זה ענין העצלנות כי אם הוא מנוחת אטומי המוח"; וכאלה עוד.

*

כאמור, נועדו המאמרים הנזכרים לשם לימוד בהתוועדות חסידים. כדבר בעתו צורף לקונטרס של מאמר ה„הילולא" מכתב של האדמו"ר, המדבר בארוכה בערכה הרב של התוועדות חסידים בכלל. מסיבת־חברים של אנ"ש יש לה ערך חינוכי רב וכל חסיד וחסיד זקוק לה, בין שהוא מ„החסידים משכילים ובעלי עבודה ומארי דעובדין טבין" ובין שהוא מ„בעלי־הבתים החיים באוירה של חסידות ומקיימים הנהגות של חסידות בדרך קבלת עול".

עד כמה היה גדול ערכה של ההתוועדות עוד בעיני האדמו"רים הראשונים אנו רואים מתוך סיפור אחד שבמכתב האמור:

בערב ראש־חודש סיון תרי"ט נכנס הרבי רבי שמואל לאביו ה„צמח־צדק" ומצאו מתהלך בחדרו מתוך צער עמוק, שהיה שפוך על פניו. נבהל רבי שמואל בחשבו, שאיזה ענין חמור הנוגע לכלל גרם לכך. לשאלתו השיב לו אביו:

— היום מלאו חמישים שנה מהתוועדות־חסידים האחרונה שלי, שהיתה בערב ראש־חודש סיון, תקס"ט, בליאדי. הייתי אז בשנת העשרים לחיי, ולמחרתו קרא אותי זקני (אדמו"ר הזקן) ואמר לפני ביחידות תורה על הפסוק „מבן עשרים שנה" (המאמר נדפס אחרי־כן ב„לקוטי תורה"), ויברך אותי שאצליח בכתיבת חידושי תורה בנגלה ובנסתר. ומאז והלאה הנה בכל התוועדות שהייתי נוכח בה כבר היו נוהגים בי כבוד כנכד אדמו"ר, ואחרי כן כחתנא דבי נשיאה (הוא היה גם חתנו של האדמו"ר האמצעי). ומיום שקבלתי עלי עול אנ"ש זה כשלושים שנה לא טעמתי כלל טעם התוועדות של חסידים. ובהתבוננני כמה טובה בלתי משוערת בגודל הפלאת מעלתה אבדתי במשך חמשים שנה הללו, הנני מצטער על זה צער רב מעומק פנימיות נקודת לבבי.

ובדברו נשרו דמעות מעיניו.

כשסיפר הרבי רבי שמואל את העובדא לבנו הרש"ב הוסיף:

— צאן ולמד עד היכן הדברים מגיעים: קדוש בן קדוש, בן־בתו של קדוש, גאון וצדיק קרוב לבן שבעים, בוכה בדמעות שליש מעומק פנימיות נקודת לבבו על אי־אפשרותו להיות בהתוועדות של חסידים כחסיד פשוט ורגיל, שאין מרגישים במציאותו...

מושג ה„התוועדות" בהוויה החסידית — עמוק הוא מני עמוק ונשיאי החסידות ייחדו ל„התוועדות" מקום רחב ועשיר ביותר.

אימרה נפוצה בין חסידי חב"ד:

— כל מי שנתחנך על ברכי ההתוועדויות החסידיות — טעם האושר בתענוגות העולם כבר ניטל ממנו לעולמים.

ועוד אומרים חסידים:

— מה שבכוחה של התוועדות־אחוואית חסידית לפעול — אין בכחו של מלאך מיכאל לפעול.

ההתוועדות החסידית היא מפתח לגילוי צפונותיה של הנפש וממנה יוצאים חסידים מחוזקים בקשרי אהבתם הפנימית. ההתוועדות מגביהה את המוחין, מעוררת ומזעזעת את הנפש ומטביעה רישומים חזקים בלבבות משתתפיה.

גיוונים שונים ופנים שונות ליסודות תורת החסידות בהשפעתם על נפש החסיד, וכל גיוון והשפעתו המיוחדת.

עבודת התפלה — בבחינת „כל עצמותי תאמרנה". עת הנפש משתפכת אל חיק אביה שבשמים, תובעת ומתחננת, רוננת ומזמרת ושופכת כל אשר על לבה לפני ריבון העולמים. תפלה חסידית עמוקה, תפלה חב"דית אשר ה„חכמה", ה„בינה" וה„דעת" מתבוננות בפלאי בורא עולם, אלו הנבראים שבעולם הזה, העולם התחתון בו אנו חיים וכל אשר נמצא בו: נהרות וימים, הרי־עד ושפלות עמוקות, ארצות ועמים, כל ה„דומם", ה„צומח", ה„חי" וה„מדבר", הנמצא בעולם זה, ו„עומק רום" אלו הנבראים העליונים, מלאכי השרת, שרפים וחיות הקדש, הנבראים הרוחניים ביותר, העולמות העליונים כולם, כל ההוויה העולמית בכללותה בטלה ומבוטלת לפני מי שאמר והיה העולם בבחינת „כוליה קמיה כלא חשיב" אין ואפס ממש, כי „אני ה' לא שניתי", מלפני בריאת העולם ואחרי התהוותו, כי אין העולם וכל אשר נמצא בו תופסים מקום כלל לפני יוצר הכל.

ונפשו של אדם העומדת בדרגה זו — משתוקקת להיכלל בהוויה כולה, להתאחד אתה ולהיבטל בה ביטול גמור, כאור הנר התאב להיכלל ולהיבטל ביסוד האש, ממנו לוקח. וכך נפש האדם מזדככת ומיטהרת ומתעלה בדרגות הקדושה.

בשעת התפלה נדמה כי כל העולם הגשמי והמכוער נתעלה בעילוי רב וממילא נתבטל ממציאותו הקודמת, כי אין יחידים, אין פרטים ואין נפרדים. כולם, כולם מתעלים ומתלכדים לחטיבה אחת, למחשבה אחת ולרעיון אחד של התעלות והתבטלות בפני הרוחני והמזוכך, הקדוש והטהור.

ורטט של כליון הנפש וכיסופים למרום כאילו ממלאים את חלל העולם על כל גדותיו — „לית אתר פנוי מיניה"...

לימוד התורה — בבחינת אש מתלקחת, זו אש התורה אשר ניתנה בסיני, אשר בלימודה שכלו של האדם מקיף ומוקף בחכמתו של נותן התורה, ונפשו של האדם מתלקחת באש קדש ומעמידה את עצמה בבחינה מוסרית עליונה. תורת חיים הנותנת רוח חיים רוחניים בלומדיה. „אש מתלקחת" של לימוד תורה במסירות נפש תחת רדיפות ואיומים של העלאה לגרדום ושילוח לארץ גזירה. „אש מתלקחת" של לימוד התורה במחתרת, בבונקרים, ביערות ובכל מיני מקומות סתר, כשפסק דין מות מרחף עליך, והמון מלאכי חבלה של שליחי בולשת אחת מפורסמת למדי, מחפשת אחריך לתפסך בשעת לימודיך. ועל אף זאת ולמרות הכל לא מביטים על כלום ובמסירות נפש ממשיכים בלימודה. „אש מתלקחת" המעשירה ידיעותיו של לומד התורה, לדעת את המעשה אשר יעשה ואת אשר אסור להיעשות, „אש" המכלה והשורפת את האווירה המקולקלת, מטהרת ומזככת אותה בבחינה של טוהר עליון. „אש מתלקחת" של תורה, אשר „עץ חיים למחזיקים בה ותומכיה מאושר".

התנהגות חסידית המעמידה את האדם במעמד נפשי רם ונישא ומכניסה בו אידיאלים נשגבים, מרוממים ומקודשים והשקפה חסידית עמוקה על כל תופעות החיים. התנהגות חסידית, הנותנת לאדם להבין אפסותו ועד כמה שביכלתו להתרומם, — המלמדת את האדם לדעת מהותו העצמית מעמדו בתורה ולימודה ומצבו בקיום המצוות. — מלמדת את האדם לדעת החסר לו ולתת לב לדאוג למלאות החסר. התנהגות חסידית המסייעת לפתוח שערי „חכמה", „בינה" ו„דעת", לידע ולהכיר את מי שאמר והיה העולם, בהשגה שכלית המעוררת רגשי הלב להתפעל באותה מדה שבלב המחוייבת מהשכלה זו, ומורה דרך לכל אחד. איך לגשת אל הקודש פנימה, לעבוד את ד' במוחו ולבו.

יש אשר הפועל היוצא מגיוניה הרבים והשונים של תורת החסידות מתאחדים ומתמזגים בהרמוניה אחת כוללת ומזהירה, הפועלת פעולתה על האדם ומעמידתו במעמד נפשי רם ונישא של כלי ראוי לקבלה. והוא בשעת „ההתוועדויות

החסידיות" שנתברכו בהם חסידי ליובאוויטש בפרט, אלה חסידי ה„חב"ד", אשר תורתם ושיטתם הוא הרעיון היסודי והעמוק של „המוח שליט על הלב". ובדרך זו יסדו להם שיטה מיוחדת על פי עומק יסוד תורת הבעש"ט ותלמידו רבי דובער המגיד ממזריטש, לתיקון האדם וחלקו בעולם. התוועדות חסידית המתקיימת בזמנים מיוחדים, המלהיבה את לב האדם, ומכשירתו להיות כלי ראוי לקלוט שיחותיו המיוחדות הפולחות כליות ולב של המשפיע הרוחני, זה האדם הדגול מרבבה אשר נתעלה כבר במעלות גבוהות של תורה וחסידות, ועל הרוב מסתיימים הם בריקוד נלהב שופע אש קדש. התוועדות חסידית, המכניסה באדם את הלחלוחית החסידית, המאחדת ומלכדת את כל השפע הקדוש שנצבר בו, ומשזרת אותו במשבצת זהב אחת כללית ואחידה, לפעול פעולתו הטובה על האדם בתיקון מדותיו וחלקו בעולם. כי ההתוועדות החסידית היא היא הקובעת ומעמידה את האדם בקרן אורה של תורה וחסידות.

יסוד ההתוועדות — אמר אדמו"ר רבי יוסף יצחק נ"ע מליובאוויטש — הוא לרחוץ את העינים בדמעות של התבוננות.

מתפקידי ההתוועדות — גיבוש ההכרה החסידית, טיפוח הרגש החסידי וגילוי הכחות הנעלמים שבנפש, גילוי הנקודה הפנימית, ה„יחידה" שבנפש.

וזאת — על ידי הדרכה ועצה המושמעת על ידי המשפיע הרוחני, בהן משולבים סיפורי צדיקים וחסידים, אימרותיהם הקולעות והחודרות, תיאור דמותם האצילית, התנהגותם המופתית ועומק הרגשתם החסידית.

שיחותיו הקולעות והעמוקות של המשפיע הרוחני, המובעות מפנימיות נשמתו, ובדברי תום ונועם וניגוני הדבקות, וכן ניגוני השמחה הפנימית המושרים בין קטע לקטע — הן הם אשר מביאים את תפקידי ההתוועדות למימושן המלא, הן הם המביעים את המיית הלב, והן הם המגלות את תמצית העומק שבנפש המשתתף בהן.

ואם בהתוועדות המנוהלת על ידי משפיע רוחני מבין החסידים — כך, על אחת כמה וכמה בהתוועדות המנוהלת על ידי נשיאי החסידות עצמם.

תמצית התמצית של החיים החסידיים, ההתגלות הפנימית בטהרתה ובתומתה, הבהירות והזוך, שיא ההתרוממות — כל אלה באים לידי ביטויים החד בשעת התוועדותו של הרבי, הנשיא, עם קהל חסידיו. ומטבע הדברים שהשיחות המושמעות על ידי הרבי באותן הזדמנויות, מהוות אוצר בלום של חכמת חיים, פקחות אמתית, רצינות, תום שיג ושיח הנשמה בהתגלותה.

כרכי־שיחות רבים, פרי הגותו של נשיא חב"ד, רבי יוסף יצחק נ"ע מליובאוויטש, פורסמו עד כה. לאחרונה הופיע בהוצאת קה"ת בברוקלין —

הוצאת הספרים החב"דית — כרך שיחות נוסף, והוא „ספר השיחות — ה' תש"ג", בו קובצו שיחותיו של הרבי נ"ע שנאמרו בהזדמנויות שונות בשנת תש"ג. הספר בן 237 העמודים מכיל גם הוספות שונות, ביניהן: מאמר חמשים שערי בינה, תרנ"ג. מאמר כללי החינוך וההדרכה. מאמר פרק בהנהגה — מתפרסם כאן לראשונה מכתב יד. הערות וציונים מאת הרב התמים ר' יהודה ליב גראנער שיחי', ובראש הספר — מכתב כללי של האדמו"ר הנוכחי מליובאוויטש שליט"א, מר"ח שבט תשכ"ה, לרגל יום ההילולא של בעל הספר, החל ביו"ד בשבט.

כל הרוצה להתבסם מתמצית החסידות, חכמתה, פיקחותה, תומתה ועמקותה — יפנה נא לספר רב ערך זה ויתבסם.

הרב רבי ש. י. זוין — קונטרס ח״י אלול תש״ג

שיחות כ״ק אדמו״ר (ז״ל) מליובאוויטש בימי ח״י—כ׳ אלול התש״ג. יצא לאור על ידי מערכת „אוצר החסידים״. ברוקלין, תש״ד. 80 עמודים.

המעין הספרותי של החסידות החב״דית מפכה בעוז למן ראשית גילויה ועד הנה ועד בכלל. היצירה הספרותית החב״דית לא פסקה מלתת כחה ולשדה בכל התקופות הרבות שעברו עליה, בדמות ספרים וקונטרסים שנתפרסמו בדפוס, ויותר מהמה כאלה שלא נדפסו והם נפוצים בין אנ״ש בתורת „כתבים״. אלא שהרבי הריי״צ ז״ל (נפטר בשנת תש״י), הוסיף גוון חדש לספרות זו. מלבד ה„מאמרים״־הדרושים העמוקים בתורת החב״ד, שהוא דורש מדי שבת בשבתו ומדי מועד במועדו והם מתפרסמים באופן קבוע בכתב ומזמן לזמן אף בדפוס, הרי כפעם בפעם מופיעים אף „שיחות״ ו„לקוטי דיבורים״ שהוא מרצה לפני קהל שומעיו בזמנים שונים.

ה„שיחות״ החב״דיות בכלל, לא הוא הרבי הראשון שהמציא אותן. ביומא דפגרא היו הרביים החב״דיים נוהגים אף לשעבר לשוחח בעניני חסידות בשעת ההתוועדות (פארבריינגענ״ש בלע״ז) עם אנ״ש. ביחוד היו שיחות אלו תופסות מקום חשוב אצל הרש״ב, ז״ל, אביו של הרבי הריי״צ. בימיו התחילו החסידים לרשום את השיחות בכתב, ולפעמים היו מכפילים אותן במכונת־כתיבה ומפיצים בין הקהל. חסידיו של הרבי הריי״צ כבר פירסמו הרבה מ„שיחותיו״ **בדפוס**.

ערך חינוכי חשוב לשיחות הללו. אין הן מכבידות על השומעים בעומק העיון ואינן דורשות מהם ריכוז המחשבה ומאמצי המוח. כדרכה של שיחה הדברים שוטפים ונוחים ועוברים בדילוג מהברקה שכלית לסיפור ומעשיה ומשם לתוכחה קלה והדרכה חסידית וחוזר חלילה. יש ורעיונות מקוטעים לפנינו. ניצוצות חב״דיים משולבים בסיפורים וכיוצא. אבל שותים בצמא את הדברים לא בלבד אלה שזכו להסתופף בצלו של הרבי ושמעו את הדברים מכלי־ראשון אלא אף החב״דיים במקומות הרחוקים, שמתוועדים כיתות כיתות וקוראים את ה„שיחות״ מתוך הספר.

ה„שיחות״ שלפנינו מוקדשות לח״י אלול. תאריך זה הרבי־המשוחח הוא ש„גילה״ אותו — הוא שעשה אותו ליומא דפגרא, כיום ההולדת של הבעש״ט ושל „הרבי הזקן״, בעל ה„תניא״. ו„מעת אשר נתפרסם הדבר, נהגו בכמה מקומות

ובפרט בבתי כנסיות חסידי חב"ד לעשות אותו יום התוועדות בסיפור מעשי צדיקים, חיזוק בדרכי החסידים בכלל ואהבת ישראל בפרט וקבלת החלטות בקביעות עתים ללימוד התורה, הנגלה והנסתר. בהתעוררות מיוחדת הוגגים יום הולדת זה בבית הרב, והאדמו"ר אומר דברי התעוררות בתורה ועבודה ולפעמים גם מאמר חסידות" [1].

שבע שיחות ב„קונטרס". כולן נאמרו בימי ח"י—כ' אלול, תש"ג. „היום — פותחת השיחה הראשונה — מלאו חמשים שנה מאז שמעתי מאבא בח"י אלול ברכת החג". בי"ז אלול תרנ"ג אמר לו אביו (הרבי הרש"ב): „מחר בהשכמה תלך למקוה ואל תאמר תחנון". בהשכמה פירושו קודם אור היום, „כשאין איש רואה". ובמאמר המוסגר: „החינוך לשעבר וההדרכה לפנים היו מחוקקים את ההצנע לכת. לא בלבד, שהיו מרחיקים את הבליטות ואת החיצוניות, אלא שהיו ממאיסים אותם עוד מימות הילדות והיו יגעים לעקרם מן השורש". למחרת אמר לו הרבי: „חג שמח לנו. היום יום ההולדת של שני המאורות הגדולים שלנו. ביום ב' ח"י אלול תנ"ח הוא יום ההולדת של הבעש"ט, וביום ד' ח"י אלול תק"ה — יום ההולדת של רבנו הזקן". והרבי קם ממקומו, נכנס לחדר אחר ולבש בגדי שבת, ציוה לבנו לנעול את דלתות החדר ואמר לפניו מאמר חסידות: „חמשים שערי בינה נבראו בעולם". המאמר בא כאן בשלימותו מבאר בארוכה שעל ידי העבודה ב„מ"ט פנים שבתורה" ממשיכים את שער הנו"ן בדרך מתנה מלמעלה. בתוך הדברים — היורד והנופל, ההבדל שבין זה לזה, הסיבות של הירידה והנפילה והעצות כיצד „לפעול בנפשו הזוה כללית לצאת ממעמדו ומצבו הקודם".

יום ההולדת של הבעש"ט משמש נימוק לביאור ב„תניא". כיצד? „לעולם ד' דברך ניצב בשמים, ופירש הבעש"ט ז"ל כי דברך שאמרת יהי רקיע בתוך המים וגו' תיבות ואותיות אלו הן ניצבות ועומדות לעולם בתוך רקיע השמים וכו' להחיותם כדכתיב ודבר אלקינו יקום לעולם" [2]. למה הביא הרב את הפירוש בשם הבעש"ט והוא נמצא במדרש תהלים? שאלה זו שאל הרבי מהר"ש את אביו ה„צמח צדק" והוא השיב לו: „זקיני (הרב) רצה לעשות זכרון נצחי לח"י אלול, יום הולדת הבעש"ט. קביעות היום של ח"י אלול בשנת תנ"ח היה ביום שני, שבמעשה בראשית היה בו המאמר יהי רקיע, ולכן הביא את פירוש הפסוק בשם הבעש"ט" [3]. ובהערות המו"ל: „ראה כתובות, כ"ב ב'; אבות, פ"ד מי"ט;

1) מהקדמת המו"ל, חתנו של הרבי, הרב מנחם שניאורסון, האדמו"ר העכשוי של חב"ד.
2) „תניא", שער היחוד והאמונה, פרק א'.
3) עמודים 13—14.

ויקרא רבה, פט"ז ב' (כפי גירסת מחזור ויטרי), אשר מפני טעם הובא פסוק בשם אמורא ותנא".

ותוכן פנימי לח"י אלול. שני אופני עבודה הם: א) בדרך אתערותא דלעילא, המעוררת אתערותא דלתתא; ב) בדרך אתערותא דלתתא, הממשיכה אתערותא דלעילא. „דודי לי ואני לו" — הדרך הראשונה, „אני לדודי ודודי לי" — הדרך השנית. בזמני השנה, „כללות אופני הגילויים" של ה„דלעילא" וה„דלתתא" — בניסן ובאלול (השווה: „אני לדודי ודודי לי", ראשי תיבות: אלול). כל גילוי כללי דורש הכנה פרטית וההכנה היא לפי מהותו של הגילוי. בניסן שבו הגילוי של „דודי לי", האתערותא דלעילא מצד עצמו, מפני טבע המרומם להיות נמשך אל השפל, כמאמר „כי רם ד' ושפל יראה", אף ההכנה היא בדרך רוממות — י"ב הנשיאים. באלול, שהגילוי הוא ב„אני לדודי", אתערותא דלתתא, ההכנה היא בתשובה ולב נשבר, בי"ב הימים שמח"י אלול עד ראש השנה. אחרי הכנת י"ב הנשיאים, בא פסח, הגילוי העצמי של „דודי לי"; אחרי הכנת י"ב ימים האחרונים של אלול, בא הגילוי העצמי של „אני לדודי" בליל ראש השנה. ולמה י"ב? יום לחודש. ח"י אלול הוא יום חשבון הנפש על תשרי העבר, וכך בכל יום מי"ב הימים, עד אשר בערב ראש השנה הוא יום החשבון לחודש אלול [4]. על מהות של חשבון הנפש באו ב„שיחה" דברים ביחוד — חשבון מיוחד ל„בעלי עסק" וחשבון לחוד ל„יושבי אהל".

מקום רחב מוקדש בה„שיחות" ליתרון מעלת העבודה התמימה של אנשים פשוטים. רעיונות וסיפורים משולבים יחד. יהודי פשוט וירא שמים הוא אף „בעל השכלה" (ב„השכלה" חב"דית הכתוב מדבר), אלא שאצלו באים הדברים לידי ביטוי בלשונו הפשוטה המיוחדת לו. והרי מעשיה. היה בליובאוויטש יהודי פשוט וירא שמים גדול, בשם יעקב ליב. בילדותו שמע ממלמד אחד שני מאמרים שנחקקו בלבו: א) „המתפלל צריך שיראה עצמו כאילו שכינה כנגדו" [5]; ב) „נשאת ונתת באמונה" [6]. כשהתחתן, נעשה חנווני וקיים „נשאת ונתת באמונה". כשהגיע לזקנה, מסר חנותו לבניו והוא התפרנס מחורבתו וגינתו ומעבודת אשתו. פעם אמר הרבי מהר"ש לחסיד־משכיל, שהיה בקי ומעמיק בכל ספרי חב"ד: הסתכל בתפילתו של יעקב ליב; תפילה אחת שלו שקולה כנגד כל ההשכלה שלמך. והיה נוהג יעקב ליב לבכות הרבה בשעת סליחות. שאלוהו פעם: למה, יעקב ליב, אתה בוכה כל כך? והשיב: חלילה, אינני בוכה כלל,

4) עמודים 42—44.
5) סנהדרין, כ"ב א'.
6) שבת, ל"א א'.

אני רק מנקה את הבוץ והזוהמה שנתקבצו במשך השנה... כשסיפרו את הדברים להרש"ב, אמר: הרי זהו בעצם כל הענין שאדמו"ר האמצעי מבאר באריכות ובהסברים עמוקים על „חומת בת ציון הורידי כנחל דמעה, היתה לי דמעתי לחם יומם ולילה, אם תכבסי בנתר" וגו'. יש בכייה ויש בכייה. יש בכייה הבאה מהתרגשות וכיווץ המוח ויש כזו שבאה מהלב. האדמו"ר מבאר ומפרט כל הדרגות השונות של דמעות, ויעקב ליב אינו יודע כלום מכל אלה ההסברים והביאורים ואומר בלשונו בפשטות שאיננו בוכה, אלא שוטף את הבוץ[7].

בשנים מצטיינים הסיפורים שבשיחה — **בגילויים ובפירוטים**. סתם סיפור בלתי ידוע קודם לכן, אין בו משום גילוי. אבל סיפור על אישיות מפורסמת, שתולדותיו משמשות ענין למעריצים ולחוקרים, ובסיפור יש קוים יסודיים שלא נודעו עד עכשיו בין הקהל, יש בו בסיפור כזה מן החידוש והגילוי. בתולדותיו של הרב בעל ה„תניא" טיפלו מצדדים שונים ומבחינות שונות חכמים וסופרים. חסידים ושאינם חסידים. אף אחד מהם אינו יודע לספר על התקשרות אביו של הרב להבעש"ט ועל היחס שבין התקשרות זו ללידת הרב. כאן לפנינו סיפור ארוך ומפורט על ר' ברוך, אבי הרב, נסיעותיו להבעש"ט והתחברותו עם תלמידי הבעש"ט בלימודי כתביו ותורותיו עד לידתו של הרב בח"י אלול תק"ה. כאלה יש בהרבה מסיפוריו ידיעות מעניינות בחידושן. והפירוטים של הרבי מרחיבים את המסגרת של המסופר עד כדי להכניס בו כל הקוים הצדדיים, שאין להם קשר ישר לגוף הסיפור. כמצייר, שאינו מחסיר משהו מכל הפרטים המשלימים את תמונתו, אף על פי שאינם אלא טפלים ומקריים. הזמן והמקום והאישים והמסבות מתוארים בפרטי פרטות. ו„כאשר יהיה האופן בתוך האופן" — מעשה בתוך מעשה וסיפור משולב בסיפור. מעשה, למשל, בה„צמח צדק", שבסעודת יום טוב של חג השבועות, שנת תרי"ג, אמר להמסובים: הסדר של שלשה לבושי הנפש הוא מחשבה, דיבור ומעשה, ובסעודת מצוה המעשה מזכך את הדיבור והמחשבה. המסובים הבינו את **הסדר** של לבושי הנפש, שהזכיר הרבי, כך: המחשבה קודם לכל. טרם שהאדם נותן משהו לתוך פיו, חייב לברך בדיבור, וקודם הדיבור — לחשוב שיהנה מה„מוצא פי ד'" שבתוך המאכל ולהתבונן לפני מי הוא עומד לברך. ואגב אורח — מעשיה אחרת, בתורת הסבר להאמור. הרד"צ (הרב דוד צבי חן, ז"ל, מטשרניגוב, היה נוהג כל ימיו שלפני שהיה מברך על איזה מאכל או משקה היה שם את ידו הימנית על מצחו, כאדם שמתאמץ להיזכר באיזה ענין עמוק. פעם

7) עמודים 37—38.

שאלו הרבי לפשר התנועה הזאת, והשיבו, כשהיה כבן שתים עשרה הביאו אביו, ר' פרץ, לליובאוויטש אל ה„צמח צדק". הרבי קירב אותו מאוד ובין השאר אמר לו: „שמע לקולי, תחדל מלהיות נער („ווער אויס אינגעל"). כשאתה צריך לברך על מאכל ומשקה, תיזכר למי אתה ניגש לומר ברוך אתה"... ושוב לאותה סעודה. הרבנים האורחים ובניו של הרבי חזרו על דברי התורה שנאמרו בשעת הסעודה והתווכחו ביניהם על זה שהרבי קרא לסעודת יום טוב בשם סעודת מצוה. והמהר"ש הסביר את דברי אביו ה„צמח צדק": ארבע מדריגות בסעודות — סעודת חול, סעודת יום טוב, סעודת שבת, סעודת מצוה. סעודת חול צריכים לאכול באופן שלא תהיה „נהמא דכסופא", אלא, כאמור בזוהר: „נהמא אפום חרבא ליכול". תעודת ה„חרב" וה„מלחמה": להעלות ניצוצות הקדושה שבגשמיות המאכל, על ידי כוונתו לעבוד ד' בכח האכילה בתורה ותפילה ומעשים טובים. בסעודת חול דרושה זהירות שהמאכל לא יגשם, שאפילו דברים המותרים יש בכוחם להמשיך את האדם להגשמה גסה. סעודת יום טוב היא סעודת מצוה פרטית של אותו חג ולכן אין המאכלים כל כך מגושמים, אבל בכל זאת קצה הגשמה יש בהם ונקרא „פרש חגיכם", לכן מתענים בה"ב אחר יו"ט לברר אותה הגשמה. סעודת שבת אינה מגשמת כלל. „פרש חגיכם" ולא „פרש שבתכם". מלבד כשהאדם אוכל את מאכלי השבת לשם תאות הגוף בלבד, שאז המאכל מוריד אותו ממהותו. ומעשיה לכך: מעשה בהבעש"ט שהראה לתלמידיו בליל שבת שור מלובש בבגדי שבת יושב על יד השולחן ואוכל. היה זה איש אחד שאכל סעודת שבת לתיאבון ונהנה מאוד מבשר שור שמן... אלא שסעודת שבת, אף על פי שאינה מגשמת, אינה מזככת. מה שאין כן סעודת מצוה: האכילה מזככת. היתרון שבסעודת מצוה על סעודות שבת ויו"ט הוא, שביו"ט מצווים על „אכלו משמנים ושתו ממתקים" ואף בשבת מצוה להרבות במאכלים. צריכים להנות את הגוף במאכלים, אלא שהנאה זו עצמה תהיה לשם שמים, לפי שכך היא מצות ד'. בסעודת מצוה כל הענין של אכילה ושתיה אינו נוגע. העיקר הוא המצוה שגרמה לסעודה. ועיקר העיקרים — ההתוועדות, המרבה אהבת ישראל. ולכן פועלת סעודת מצוה הזדככות. סעודת חג השבועות, נוסף על זה שהיא סעודת יו"ט, היא גם סעודת מצוה, סעודת קבלת התורה והמצוות. והדברים קל־וחומר: ומה כשמכניסים ילד לחדר עושים סעודת מצוה, כל שכן כשנכנסו לחדר („הביאני המלך חדריו"...) ששים רבוא יוצאי צבא לבד זקנים נשים וטף ללמוד „קמץ־אלף־א — „אנכי..."[8]. זוהי אופייה של שיחה — הרעיון מודגם בסיפור והסיפור איננו של אותות ו„מופתים" אלא של תוכן ודרך ב„עבודה".

8) עמודים 10—13..

ולא שהסיפור מפליג את המופת. מובלעים בתוך המעשיות אף כמה מופתים, אלא שלא הם העיקר. „כל הענין אינו נוגע". העיקר הוא הגרעין הפנימי של המעשיה, ה„בכן" וה„יוצא מזה".

שתי עובדות אופייניות אנו מוצאים ב„קונטרס", המעידים על נפש פיוטית עמוקה של הרבי הרש"ב: א) בח"י אללו תרנ"ח טייל בקייטנה ואמר: בכל מקום שהעין רואה מרגישים את הרחמנות שעל הבריאה. השדות מעורטלים, האילנות ערומים, העשבים בראשים מורדים. הבריאה מתגעגעת להיות חדשה. צריכים לעשות תשובה...[9]. ב) הרש"ב היה נוהג אשר ביום האחרון לשבתו בקייטנה, היה מתבודד ביער ובשדה בשביל ברכת הפרידה עם האילנות שביער ותלמי השדה שטייל שם במשך הקיץ[10].

בסוף ה„קונטרס" בא „מאמר" מיוחד במינו — „כללי החינוך וההדרכה". חובר מאת הרש"ב וסודר על ידי בנו, הרבי הריי"צ. י"ז פרקים על תורת החינוך וההדרכה, שהיא „תורה שלמה בהלכות מרובות מסתעפים לפרקי הדרכה ופרקי הנהגה, הן מצד המחנך והמדריך והן מצד מחונך ומודרך". הפרקים כולם אינם מכוונים לחינוך חב"ד ודרכה חב"דית דוקא, וראויים לשימת לבם של העוסקים בחינוך בכלל.

עברית ואידיש משמשים ב„קונטרס" בערבוביא. העתקות מ„יומנו" של הרבי ו„כללי החינוך" בעברית; השיחות שבעל פה — באידיש.

9) עמוד 48.
10) עמוד 51.

הרב חנוך גליצנשטיין — כללי החנוך וההדרכה

ההתעסקות בעניני חינוך והדרכה, תפסה מאז ומתמיד מקום מכובד ועיקרי בתורת חב"ד, הדרכותיה ומנהגיה. בעצם מהו בכלל ה„בכן" והפועל־יוצא של תורת החסידות אם לא חינוכו והדרכתו של האדם לזכך את עצמו, לתקן מדותיו הטבעיות, להשריש בו אהבת ה' ואהבת ישראל, להמשיך בו קדושה וטהרה ולקבוע בו דבקות והתקשרות לה' ולתורתו ומצוותיו. התכלית והמכוון של „וידעת" שתורת חב"ד עוסקת בזה כל כך הרבה, ידיעת האלקות היא הרי אך ורק כדי שיהי' „והשבות אל לבבך". ומשום כך דנים בהרחבה מרובה בתורת חב"ד בתורת הנפש, בהרכבתו הטבעית של האדם. ומכיון ש„אדם" הוא הרי „אדמה לעליון" ו„מבשרי אחזה אלוקה", הרי שמוסברים בתורת חב"ד גם עמקי רזי עולם והשתלשלות הבריאה.

ואכן מכל השכלה עמוקה ביצירה האלקית השכילה תורת חב"ד להסיק הוראה מעשית בחיי האדם עלי אדמות.

כל כולה של תורת חב"ד היא חינוך והדרכה.

ברם, נוסף על עשרות אלפי מאמרי החסידות של מורי — מאורי חב"ד, בהם חינכו והדריכו את דורות החסידים — קיימו נשיאי חב"ד בכל הדורות בתי חינוך מיוחדים לאברכים ולצעירים, בהם הקנו להם את יסודות החיים.

ידועים ומפורסמים ה„חדרים" שיסד וניהל נשיא חב"ד הראשון רבי שניאור זלמן נ"ע, בעל ה„תניא" והשו"ע. חדרים שהוציאו פרי טוב בדמותם של מאות אברכים אבירי לב ובעלי כשרונות עצומים שהיוו עמודי אור בקרב החסידים. מעניין שהתנאי להתקבל ל„חדרים" אלה היה בקיאות בש"ס בבלי וירושלמי, ספרא ספרי מכילתא, ספרי מחקר וכדומה.

וכך נמשך הדבר בדור השני, השלישי והרביעי. ביחוד מפורסמת הישיבה הגדולה שהתקיימה בנהולו של הרבי ה„צמח צדק" נ"ע.

בדור החמישי של נשיאי חב"ד, גובש וחושל ענין החינוך וההדרכה, עם יסודה של ישיבת „תומכי תמימים" המפורסמת בליובאוויטש ע"י כ"ק אדמו"ר רבי שלום דובער (מוהרש"ב) נ"ע. ישיבת תומכי תמימים התפשטה והתרחבה, וכיום אין כמעט מדינה בכל העולם שלא מתנוססות בהן לתפארה ישיבות

---

* נדפס לאחרונה, במהדורה שניה עם הוספה, בספר המאמרים תש"ג, קה"ת, ברוקלין.

תומכי תמימים. מאז יסודה עד היום התחנכו ברשת ישיבות אלו עשרות אלפי תלמידים חדורים ברוח הקרבה של מסירות נפש כידוע ומפורסם.

בסדרי הישיבה הושם דגש גם על לימוד תורת חב"ד ונוהלו התועדויות תכופות על ידי משפיעים רוחניים מובהקים.

עם יסודה של הישיבה הראשונה של „תומכי תמימים" בליובאוויטש בשנת תרנ"ז, מינה מייסדה הרבי מוהרש"ב נ"ע את בנו אדמו"ר רבי יוסף יצחק (מהוריי"צ) נ"ע כמנהל פועל של הישיבה ובשנת תרנ"ח הטיל עליו לעבד מאמר מיוחד על כללי החינוך וההדרכה, מיוסד על תורת חב"ד בכלל ועל קטעי מכתבי קודש שלו עצמו הדנים בכללים אלה, כדי להורות דרך למחנכים ומדריכים אלו כיצד לחנך ולהדריך.

לאחר סידור מספר מהדורות ממאמר מקיף זה, נקבעה המהדורה האחרונה, והוא „מאמר כללי החינוך וההדרכה", כפי שנדפס כעת ב„ספר השיחות ה'תש"ג" שפורסם לאחרונה בהוצאת „קה"ת" אשר בברוקלין.

באחת משיחותיו אומר הרבי מוהריי"צ נ"ע:

„המושג חינוך מקיף את הקטן שבקטנים עד הגדול שבגדולים. חינוך מהווה יסוד ההדרכה שהאדם מדריך את עצמו. העולם סבור שהחינוך הוא לקטנים, בנים או בנות, והדרכה — לילדים מבוגרים קצת, ואילו הבנתה של חסידות חב"ד במושג חינוך היא שזה מיועד לאנשים מבוגרים, ומושג ההדרכה הוא מה שהאדם צריך לחנך את עצמו. ההבטה וההסתכלות בכל דבר ובכל תופעה כדי למדוד את עצמו מה מאוסות הן המדות הלא־טובות של האדם ומה יפות וטעימות הן המדות הטובות שבטבע האדם — הן הן מיסודי החינוך וההדרכה".

המאמר „כללי החינוך וההדרכה" מחולק לי"ז פרקים, בנויים בסדר ובמשטר ומקיפים את תורת החינוך לכלליו ולפרטיו,

הפרק הראשון „תורת החינוך וההדרכה" דן בכללותה של תורה זו ומפרט מעלת הכשרון המתחלק בפעולתו הגשמי או הרוחני, בתפיסתו בשני הסוגים ובכל סוג בנפרד.

הפרק השני „כללי החינוך וההדרכה" דן בתנאים הכוללים של חינוך והדרכה. ומגדיר בבהירות ההבדל בין תורת החינוך וההדרכה לבין תורת ההוראה.

הפרק השלישי „בקורת האדם ביחס לעצמו והכשרתו" דן בבעית ה„אהבה העצמית" של האדם ומסיק כי אהבת עצמו מתעה את האדם והבקורת מכשרת אותו לעבודה פוריה.

שאר הפרקים מפרק ד' עד פרק י"ז דנים בתנאים הנדרשים בחינוך והדרכה: תנאי ראשון — בקורת המחנך והמדריך ביחס לעצמו, „בני אדם הם בעלי

מעלות וחסרונות בתולדותם ורגילותם וביכולת העובד להפוך את החסרון למעלה".

תנאי שני — הכשרת המחנך והמודרך, „תועלת החינוך וההדרכה היא רק כשבא במתינות, נימוס ויופי הביטוי בפתגמים מתאימים".

תנאי שלישי — הכרת המחנך והמדריך במהות המחונך והמודרך ומצבו, „הנפשות מתאימות והתחלקות המהותים תלויה בהתגלות כוחותיהם".

כאן באים פרקים מיוחדים הדנים על: מהות המחונך והמודרך; הבדלים בחינוך הנובעים משינויי ההתעסקות, כגון יושבי אוהל או בעלי עסקים, עניים או עשירים, שינויי טבע, מקום מגורים, בעיר קטנה או גדולה וכדומה.

תנאי רביעי — ידיעת המחנך את הנאה והמגונה והגבלתם, „המחנך והמדריך צריך להתאים את הנאה והמגונה לפי המחונך והמודרך".

תנאי חמישי — התבוננות מתונה של המדריך והמחנך בבחירת אופני ודרכי החינוך וההדרכה, „הנהגת המחנך והמדריך עם המחונך והמודרך מוכרחת להיות: א) בתוקף עוז; ב) במשבצות אהבה ונימוס".

תנאי ששי — הקדימה והאיחור באופני ודרכי החינוך וההדרכה, „כחות הנפש מתחלקים לשתי מערכות: א) פנימיים; ב) מקיפים, יתרון העונג במעלה ורצון בתוקף, על המחנך והמדריך להתעסק תחלה בהסרת החסרון המסוכן והמאוס ביותר".

תנאי שביעי — התהלה והשכר, התוכחה והעונש בחינוך ובהדרכה, „שימת לב המחנך והמדריך בבחירת סגנון התהלה והתוכחה ואופני השכר והעונש לרעים ולטובים".

בתור הוספה נדפס גם בספר השיחות תש"ג, „פרק בהנהגה" הדן ג"כ בעניני חינוך והוא שעל המחנך לדעת מהות ומצב הנתקן, ידיעת הנאה והמגונה וכן ידיעת אופני התיקון.

המאמר „כללי החינוך וההדרכה" בצירוף „פרק בהנהגה" הנו פנינה יקרה בתורת החינוך, ומן הראוי היה שמחנכים ומדריכים בישראל יהגו בו ויתנהגו לרוחו.

הרב טוביה בלוי — **רשימת המאסר**

ביום ט״ו סיון תרפ״ז נאסר כ״ק אדמו״ר רבי יוסף יצחק נ״ע מליובאוויטש בביתו בלנינגרד — רוסיה — בגלל מאמציו לקיים את היהדות במדינה הסובייטית. הוא הובל לכלא „שפאלערקע״ הנודע לשמצה „ונידון״ למוות ר״ל. כעבור למעלה ממחצית החדש הוחלף גזר הדין לעונש של גלות וביום ג׳ תמוז תרפ״ז יצא מבית הסוהר והוגלה לעיר קסטרומה, שם שהה כעשרה ימים, וביום י״ג תמוז שוחרר סופית.

כעבור שנה להיאסרו העלה על הכתב את פרשת מאסרו. רק עם מלאות עשרים וחמש שנה לשחרורו, לקראת חג הגאולה י״ב—י״ג תמוז תשי״ב, לאחר הסתלקותו, החלה מערכת „אוצר החסידים ליובאוויטש״ לפרסם את „רשימת המאסר״ — בהדפסת חוברת אחת, חלק ראשון. לקראת חג הגאולה י״ב—י״ג תמוז תשי״ג — נדפסה חוברת נוספת, חלק שני, בתשי״ד — חלק שלישי, ובתשט״ו — חלק רביעי. כל ארבעה חלקים אלה, המונים יחד 170 עמודים — מתארים **שש שעות בלבד** של המאסר: למעלה משעתיים — החיפוש בבית ופעולת המאסר, ולמעלה משלש שעות — בבית הכלא.

לכל חוברת באות הקדמה קצרה והערות הסברה קלות — מכ״ק אדמו״ר שליט״א.

*

לפני „הרשימה״ מופיע מכתב כ״ק אדמו״ר מוהריי״צ נ״ע מיום ד׳ י״ז אייר תרצ״ד בתשובה לשאלה ע״ד מאסרו.

במכתב זה מונה הרבי נ״ע את 7 הפעמים בהם נאסר בימי חייו, למן מאסרו בילדותו בהיותו בן 11 שנה, ועד מאסרו השביעי בשנת תרפ״ז, שבו דנה החוברת.

מתוך 7 מאסרים אלו היו — 5 תחת השלטון הצארי, ו־2 תחת שלטון הסובייטי. ששה מן המאסרים היו לשעות מספר, ורק זה האחרון „הוא הנכבד מכולם״.

הרבי נ״ע מציין כי מעינוי של מאסר הגוף בבית הסוהר אפשר ללמוד „קל וחומר״ על גודל העינוי של הנפש האלקית במאסר הגוף והנפש הבהמית.

הרבי כותב:

לא אכחד כי המאסר השביעי, הנה לעתים גורם לי הנאה מיוחדת, והאות כי זה שבע שנים אחרי המאורע, הרי מזמן לזמן הנני לוקח לי מועד להתבודד ולצייר לעצמי אותן השמועות והדיבורים, המחזות והחלומות אשר שמעתי, ראיתי וחלמתי בימים ההם.

האדם — הנה מלבד זאת אשר בימי חייו יש לו תקופות קבועות, ימי הילדות, נערות, בחרות, אברכות, ימי הגדלות, זקנה ושיבה, ומלבד מצב כשרונותיו, אם רגילים ובינונים, או מאירים ונפלאים, וכן טבעו אם ביישן ועצוב או עליז וצוהל, הנה מלבד כל זאת הרי ההשגחה העליונה מזמנת לו תקופות מיוחדות אשר לפעמים משנים טבע האדם ומפתחים כשרונותיו להעמידו על גובה מיוחד, להסתכל בתכלית חיי האדם על פני האדמה.

התקופה היותר חזקה בפעולתה על מהלך נפשו של האדם והתפתחות כשרונותיו, היא התקופה העשירה בעינויים ויסורים, בעד עבודת תעמולה בשקידה ובמרץ בשביל איזה דיעה מן הדיעות, ובפרט מי שהוא מתאבק ולוחם עם רודפיו ולוחציו בעד קיום וחיזוק דתו.

תקופה זו עם היותה סבוכה בעינוי הגוף ויסורי הנפש, עם זה הנה עשירה היא ברשמים חזקים והם ימי האור בחיי האדם.

כל מאורע ומאורע בתקופה הלזו חשוב הוא ונכבד למאד, ומה גם מאורע של מאסר וכלא הנה לגודל התועלת הרוחנית הבאה לרגלם ראוי הוא לציין לא רק הימים והלילות כ״א גם השעות והרגעים, כי כל שעה ורגע של צער סיגוף ועינוי מביא תועלת מופלגה וחוזק דעה בלתי מוגבל, כי גם החלש נהפך לגבור שבגבורים.

לאחר זאת הוא מונה את שעות מאסרו וגלותו ומסכם את שעות המאסר ב־18 יום, 11 שעות ו־15 דקות ואת שעות הגלות ב־9 ימים ו־17 שעות.

*

רשימת המאסר מתחילה בתיאור קצר של הערב שקדם למאסר (שכלל, בין השאר, 4 וחצי שעות „קבלת אנשים״) ושל עגמת נפש שהיתה לכ״ק אדמו״ר נ״ע בקשר לאספה כללית שרצתה הקהלה הלנינגרדית לקרוא והרבי נ״ע התנגד לכך.

ברם, הרקע האמיתי למאסר — פעילותו הגדולה של הרבי בהחזקת היהדות ברחבי רוסיה — אינו מתואר אף ברמז קל. פרשה מופלאה זו של הסתכנות ברורה על קידוש השם ידועה לנו ממקורות אחרים ומפורסמת מאד. ה„אשמות״ שהוטחו בפני הרבי נ״ע בחקירתו, היו ברורות מאד: הנהגת היהדות והחזקתה

למרות כל האזהרות. את פריצת חולית הג. פ. או. לביתו מתאר הרבי כך:

„יגע ואין אונים נטלתי את ידי לאכול סעודת ערב במסיבת בני ביתי יחיו, איזה מינוטין אחרי שעה השתים עשרה, לא עברו כעשרה מנוטין, והנה צלצל הפעמון ברעש גדול, הפתח נפתח ושני אנשים באו במרוצה וברעש גדול לחדר האוכל, בקריאה: אנחנו שלוחי הפקידות ג. פ. או. מי הוא שניאורסאהן? ואי׳ הוא?

עודם מדברים, ופלוגת אנשים מזויינים באה החדרה, כולם עומדים במישור, מוכנים לשמוע בקול נגיד ומצווה".

בצבעים עזים מתואר החיפוש הקפדני וביחוד דו־השיח שבין הרבי לאוסריו, וכן — הוויכוחים בין בנות הרבי לבין ראש חולית החיפוש.

אמו של הרבי נ״ע — הרבנית שטערנא שרה אלמנתו של כ״ק אדמו״ר מוהרש״ב נ״ע — ישנה בחדרה, וראש הפלוגה הורה על זהירות שלא לעורר אותה. אך: —

„פתאום באה לחדרי, ותרא את האורחים הבלתי קרואים, ותמחה כף ותקרא בקול חרד לאמור, מה זה? למה באו? האם גם על אנשים נקיים מפשע, עובדים לטובת הזולת כמוך בני, ידם יכפיאו?, ברגעים אחדים נודע לה המצב. לא — קראה בקול אדיר — לא אתן מחמד נפשי לקחת אותך... אנכי הנני הולכת תחתיך, קחו אותי — פנתה בבקשת רחמים אל ראש הפלוגה — קחו אותי, אל תחרידו את מנוחת בני, בני יחידי, העונה בצרתן של אחרים, האם גם על ישרי לבב תעריכו משפט קשה כזה? אוי ואבוי, מאסר... — בכי תמרורים — אוי לנו ואבוי לנו... בעלי... את בננו יוסף יצחק לוקחים... בנך המוסר נפשו לעשות טוב... בנך יחידך... יחידך השומר מצותך במסירות נפש... אוי שודדים באו... רוצחי נפש ישרה בעד מה?... אבות קדושים... נרכם חפצים לכבות... יהא מה! יהי׳ מה שיהי׳! אנכי לא אתן לקחתך.

בבקשה — פנה אלי ראש הפלוגה — להשקיטה, לכו אתה עמה לחדרה, אנכי אינני אשם על אשר היא נתרגשה באופן כזה הלא אנחנו היינו שקטים, אנחנו לא חפצנו להפריע את מנוחתה, דברו על לבה.

בשעה ההיא חשבתי כי גם בעומק רע יש בו תערובת טוב. אותם הדיבורים בלתי־ראויים היו להשמע מפי אכזר אשר ידו מגאלת בדם, האם איש־סלע כזה גם לו לב, האם גם לו יושר, האם גם לו מוסר כליות, האם גם הוא נתרגש ברגש רחמים, או כי נזכר אשר העומדת ומיללת היא הרבנית הליובאוויטשית, אשר שמה נודע לשבח ולתהלה,

ומי יודע אפשר הרהר תשובה וחרטה על רוע מזלו שככה הגיע לו להיות ציר ג. פ. או.

הלכתי עם כבוד אמי הרבנית תחי' לחדרה, שם דברתי איזה דברים אשר לא יכולתי לדבר בפני האורחים, אף כי לא הפריעו אותי כלל, כי הלכו החוצה לטייל, ובביתי הניחו רק משמרת אנשי חיל מזוינים עד אשר תבוא העגלה".

בקור רוח נתן הרבי הוראות בקשר לצעדים שיש לנקוט וביחוד „ולכל לראש להודיע לכל מקומות הלימוד אשר לא יפריעו ח"ו את מלאכת הקודש, ובטח עתה יוכבד עוד יותר קבלת הכספים, כי הפחד והיראה יפול על כל העוסקים בזה בחפץ ורצון, ומה גם אלו העוסקים עפ"י ההכרח וכפי', שימצאו טעם נכון לסוג אחור.

על כן עליכם לדעת פקודתי החזקה אשר מבלי התחשב עם החובות גמ"ח אשר מגיע ממני תשתדלו להשיג עוד כסף בגמ"ח ותשלחו העזר הדרוש לכל מקום של לימוד ותדעו כי עד אשר ישיבני השי"ת לביתי עליכם למלאות גם את מלאכתי בסדר מסודר".

הרבי אמר למקורביו כי שום הודאה לא תצא מפיו על „עוונות" שעליהם ינסו לאלץ אותו להודות, פרט ל„עוון" החזקת התורה ולומדיה שאותו יקח על עצמו, ועל עצמו בלבד. אם יאסרו את מישהו ויגידו לו כי זה על יסוד הודעה של הרבי — יש לדעת כי שקר גמור הדבר.

בינתיים חזר אחד מן החוליה והודיע כי המרכבה מחכה וכי על הרבי למהר. הרבי ענה: „זה מן הדברים שבמצב העכשוי ברוסיה — אין חשש שמא יפסידו, ואפילו אלו שאוסרים את אחרים רשאים להיות בטוחים שתורם יגיע... אין מה למהר".

אחר כך בא תיאור הפרידה הנרגשת, היציאה מן הבית, נסיונות אנשי החוליה למנוע את בני הבית ללוות את הרבי עד המרכבה וסיכול נסיונות אלו בהתערבותו התקיפה של הרבי.

בשעה 2.20 (שעתיים ו־10 דקות לאחר פריצת הג. פ. או. לבית) החלה הנסיעה.

בהתרגשות נקרא גם תיאור הנסיעה עצמה יחד עם אסיר אחר, והקשיים שהיו לחוליה עד שנפתח לפניהם שער בית הכלא.

על הזיעה שכיסתה את פני ראש החוליה תוך כדי התאמצותו מעיר הרבי:

„כמה זיעות המה. יש לך זיעה המעברת עוונותיו של אדם: זיעה של

מצוה, זיעה של תורה, זיעה של פרנסה כשרה וטהורה, זיעה של יגיעת כפים, ויש גם זיעה של כעס ורציחה, זיעה של תלין, זיעה של שודד ורוצח".

השער נפתח ותוך התעללות מוכנסים האסירים פנימה. הרבי מובל אל משרד מפקדת בית הסוהר בן 6 הקומות.

*

התפילין!

עמידת הרבי על זכותו להניח תפילין — עוברת כחוט השני בכל פרשת המאסר האיום.

הרבי לא דרש זכויות מיוחדות במאכל ומשתה ואויר צח — למרות היותו חולה וחלוש מאד, לדבר אחד בלבד דאג הרבי: לתפילין.

עוד אגב תיאור החיפוש ותהליך המעצר בביתו של הרבי — מסופר על בקשתו של הרבי להרשות לו לקחת את התפילין ולהניחם בבית הכלא, ועל הבטחתו החגיגית של נציג הג. פ. או. לתת לו זכות זו.

אך כאן — מיד עם כניסת הרבי לחצר בית הכלא, כשהוא הולך אחר אוסריו וצועד בכבדות ובכאבים גופניים במדרגות המובילות אל המשרד בקומה העליונה, החל לדרוש קיום ההבטחה בדבר הנחת התפילין.

מאלף ומרטיט תיאור דו השיח בין הרבי לבין ראש החוליה שפנה עורף להבטחתו החגיגית וראה כאן הזדמנות של לעג נקמה ושמחה לאיד.

ב„רשימת המאסר" שלפנינו (שנסבה על 6 השעות הראשונות בלבד, כאמור) חוזרים ומתוארים מדי פעם קטעים נוספים מ„מגילת התפילין", משוזרים בפרשה הכוללת של המאסר:

— במשרד, תוך כדי מילוי השאלונים, חזר הרבי בתוקף על דרישתו, לפני אחד הפקידים הגבוהים.

— עם הבאתו לפקיד השני בחדר אחר, לשם קבלתו הפורמאלית כאסיר — דורש הרבי את ילקוטו (שם נמצאים תפליו), וכשהילקוט מובא הרי הוא מבקש רשות להניחם. בכעס גדול מצטווח הפקיד שלא ירשה „הקמת בית תפלה" בבית הכלא.

— אח"כ נמסר הרבי לידי סוהר מזוין כדי להובילו אל „המחלקה הששית" של בית הכלא: — „הולכים אנחנו לימין השער אל מבוא אפל מואר בנרות קטנים, ומתחיל הנני להתחנן אל השומר — לא רק לבקש, אלא להתחנן, במלוא מובן המלה — כי ירשה לי להניח תפילין, ואגב הנני אומר לו כי קשה לי ההילוך במהירות. „לא" — עונה השומר, ואם אתעקש יוליכני אל ה„קארצער".

מוסיף הגני להתחנן: „תן לי חמשה מינוט (= דקות), שלשה מינוט" ומבאר הגני לו כי יהודי דתי הגני, ורק אכרוך התפילין על רגעים אחדים.

הוא מעשן מקטורת ומספר לי כי יודע הוא היטב מה זה תפילין. הוא הי׳ דר בעיר קטנה לא רחוק מן הבית הכנסת ויודע מה זה תפלה, ובכל זאת לא יתן לי משאלתי.

הולכים אנחנו, הוא לפני ואני אחריו, ומכיון שראיתי אשר לא ירשני החלטתי להניח תפילין בהילוכי, והנחתי את התפלה של יד, ולא הספקתי להניח את השל ראש, ויכני וידחפני אל שמאל, מקום שם סולם ברזל הולכת מטה, ואפול מכל השליבות (= מדרגות), ות״ל אשר לא שברתי ידי ורגלי.

בעמל רב עליתי איזה שליבות. כאבי גדול. מרגיש הגני כי בעת נפילתי נקרע בשר בטני, ולבי מתכווץ מהכאב, עוד מעט ואתעלף.

עוד תראה — צועק עלי השומר — את המנה יפה אשר יכבדך הפקיד ראש המערכה הששית. ואז תשכח על רצונותיך ועל תפלותיך. כשתשכב כשלשה וארבעה ימים בין העכברים בחשך ואפלה ברפש וטיט, אז תשכיל להבין אשר בשפאלערנע אי אפשר לעשות בית תפלה של יהודים.

באים אנחנו אל המבוא הרחב, ועתה עוד עלי ללכת שלשה סולמות עדי אשר אבוא אל האצטבא השלישית, מקום מושב ראש המחלקה הששית ושם ידין אותי ראש המחלקה על החטא אשר חטאתי.

הוכרחתי לשבת על אחת השליבות לנוח, כי מעי כואבים לי מאד, ומרגיש הגני זוב דם מהפצע וחבורה, וההילוך כבד לי מאד.

מבליג הגני על כאבי. אוחז הגני בפסי הברזל אשר בסולם ועולה בכבידות משליבה לשליבה, השומר כבר הגהו בסולם השלישי, ואנכי מרחש כזקן ושבור״.

— לאחר שהוכנס — תוך התעללות וסבל רב — לחדר הפקיד הראשי של המחלקה הששית והלה ערך חיפוש וביקורת בילקוט הרבי, והתפילין של רש״י ביד הרבי, ניצל הרבי את ההזדמנות:

בחדר ההוא עמד רק כסא אחד שבור, וישבתי עליו, והפקיד מחפש בילקוטי ואפנה אליו בבקשת תחנון כי יתן לי להתפלל, לא — עונה הפקיד בכעס וקצף, ובאשר מושבי הי׳ מאחוריו והתפילין בידי, לא התמהמהתי אף רגע ואניח תפילין של יד ותפילין של ראש ואקרא ק״ש והתחלתי ברכת שמו״ע בה ברגע כלה מלאכתו, מלאכת החיפוש והביקור וירא כי הגני מעוטף בתפילין.

כרגע נשתומם הפקיד, ויבט עלי בעינים גדולות, בעיני תמהון ובהלה ובו ברגע נהפך לחי׳ רעה, כל דמו נכנס בפניו ובשתי ידיו אחז בשל ראש בקריאת פרצוף זשיד, אושיבך בקארצער, אבטש פניך. הוי שד שכמותך...

וכאשר סיימתי ברכת ומלוך עלינו אתה ה׳ לבדך בחסד וברחמים, הוכרחתי לחלוץ התפילין כי יראתי אשר לא יקרע את הרצועות.

— הפקיד ערך ביקורת ורישום מפורט תוך כדי ניהול דו שיח עם אחד מ„מלאכי החבלה״ האחרים, שתוכנו לעג ואיומים על הרבי, כשהושלמו תהליכים אלה: —

הושטתי ידי לקחת התפילין המונחים על השולחן, כי כל התפילין היו מעורבים יחד, ותודה ל־אל אשר הפקיד לא פתח את הבתים, ולקחתי התפילין והנחתים בסדר ודמיתי פן ואולי יתן לי התפילין עמי לחדר.

בתחנונים דברתי אל הפקיד כי יתן אותם לי, והגדתי לו אשר כן הבטיחו לי, וישחק הפקיד בקול, ויאמר לי, זקן שכח על הכל, דע כי אסיר אתה, ועזוב את כל ההבלים שלך, לא אתן לך יותר מאת אשר נתתי לך, הלבנים שלך, המטפחות ולא יותר.

אם דבר לך — ממשיך הפקיד דיבורו — יכול אתה לכתוב בקשה אל הפקידים הגבוהים וכאשר תגיע פקודה אז אתן לך ככל אשר יצוו עלי.

בפה — הנני אומר אל הפקיד — הלא אתה הוא הפקיד שלי, ואין דרוש לי פקידים גבוהים ממך, והנני פונה רק אליך, אשר אתה תעשה חסד עמי, ותתן לי התפילין והספרים. הלבנים והמטפחות וכל מיני מאכל שיש לי בלתי דרושים לי.

כמה גדולה היא הכניעה והמענה רך אשר יכולה היא לרכך גם לבו של אבן, כרגע נראה אשר הפקיד נהפך מאכזר לאיש, ומגרד בקדקדו.

אסור — אומר פעטיא — אסור קום ולך!

אסור — עונה הפקיד — איני יכול בלי רשות לא אוכל. אם רוצה אתה, כתוב בקשה, הא לך נייר וכתוב.

בישבי בחדרו של הפקיד הלזה, ראיתי טבלא שנדבק עלי׳ עלה נדפסת ותוכנה חוקי בית האסורים.

כל אסיר שיש לו כסף בבית הפקידות יכול הוא לכתוב הבקשות שלו או הידיעות גם בטעלעגראַם, רק שצריך לכתוב על הגליון כי הוצאת המשלוח ינוכה מן כספו המונח בבית הפקידות על חשבונו.

על פי יסוד חוק זה פניתי אל הפקיד כי חפץ הנני לכתוב דרישתי בטעלעגראַם, אם כי פעטיא מיאן לחכות והגיד דעתו כי יכול הנני לכתוב בחדרו, כי בעוד איזה מינוטין עליו ללכת להקיץ את הנאקלייקות הישנים, אבל בכל זה הפקיד הרשה לי לכתוב.

ואכתוב שלשה טעלעגראַמעס, כולם בנוסח אחד כזה:

הנני מבקש לצוות תיכף הפקיד מחלקה הששית למסור לי התפילין שלי. רב דתי י. שניאורסאָהן. מחלקה 6, חדר 160.

הטעלעגראַמעס שלחתי: 1) אל הפראַקוראַר (הקטיגור) הראשי. 2) אל הפקיד הראשי של שפאליערנא. 3) ואל החוקר דין נחמנסון.

ההתנגשויות שעל רקע רצונו של הרבי להניח תפילין המנויות כאן — אינן אלא אלו שאירעו תוך כדי 6 השעות הראשונות. על המשך השתלשלות הדברים בתקופת המאסר — לא מסופר ב„רשימה" הנדפסת. אך ידוע שהרבי הכריז שביתת רעב, שארכה שלש יממות, למרות היותו חולה ומעונה — עד שהשיג את התפילין.

בספר „ראשית חכמה" מצויה „מסכת גיהינום" המפרטת את שבעה מדורי הגיהינום. אף את פרשת מאסרו מכנה הרבי בשם „מסכת גיהינם" על 7 המדורים.

מדור ראשון מקיף כשעתיים משהותו של הרבי ב„שפאלערקא": מן הרגע בו עזבוהו אוסריו עד אשר הובא אל הפקיד לשם קבלתו הפורמאלית כאסיר. „סדור" זה כולל, ביחוד, את מילוי השאלון במשרד והתהליכים שליוו את הפעולה הזאת, לפניה ולאחריה.

בדרכו אל המשרד הזדמן לו (תוך צירוף נסיבות מעניינות ביותר המתוארות ב„רשימה") להתישב על ספסל בפרוזדור שאליו נקלע מבלי משים:

מה נעשה בביתנו בשעה זו,

רעיון זה הכריע אותי, בידעי היטב טבעם ארחם ורבעם של כל אחד ואחד ביחוד, יכולתי להעריך לי ציור כללי, ביתה של כבוד אמי מורתי הרבנית, הפנים הלבנות של זוגתי בלוית הנאקה הפנימית באין אומר ודברים, שברון לב ובהילותן של בנותי האבודות, טרדתו ומראה פני חתני, ומה נעשה עם המיועד להיות חתני מר מנחם, שהלך אל מעונו של מזכירי ליבערמאן. האם ח"ו לא נתפס בכף, מה נעשה עם ידידינו אנ"ש, מה עושים, התמונה הכללית הרהיבתני ושטף דמעה התפרץ מעיני, דמעות חמות מאד, התגלגלו על פני, לבי מתרגש וכל גופי רועד: מי יודע פן ואולי לוקחו הכתבים... רואה הנני בעליל כי נקמה עושים בי. כי

דברי הקצף של נחמאנסאהן, שיחתו עם עמיתו לולב, מראים גלוי כי דבר לי עם נוקמים, עם אורגי עלילה, עלילה כבדה, ומי יודע האם לא נגעו בבבת עיני בהכתבים כתבי יד קודש, ואם הי' לא תהי' נהי' כזאת, הכתבי יד קודש, יוליכו לבית הכלא.

דום מלהרהר — הבריק במוחי — וכאור ברק זרח ברעיוני: והאלקים מה? מי עשה כזאת? מי פעל כזאת? הלא הכל מאת האלקים. אמת הדבר בן הנני, בעל הנני, אב הנני, חותן הנני, אוהב ואהוב הנני, הם תלוים בי ואני תלוי במי שאמר והי' העולם. אנכי עשיתי המוטל עלי והאלקים יעשה את אשר עלה ברצונו ית'. וברגע זו יצאתי מרפש מעמדי ומטיב מצבי עליתי בשמי רום במחשבות גבוהות מיושבי בתי חומר, באמונה טהורה ובבטחון גמור באלקים חיים, ובזכות אבות הקדושים... — — — — — — — (אותיות המחשבה).

את צירוף המסיבות שהביא לסטייתו לפרוזדור „שלא לפי התכנית" — רואה הרבי כחסד גדול של הקב"ה לתת לו הזדמנות להתבונן ולהצטייד בקור רוח ובראיה נכונה את אשר לפניו.

הרבי מציין לביאור הבעש"ט שההשגחה הפרטית של הבורא היא אפילו על עלה וקש, שמתקיים עליהם דין ומשפט כמה פעמים יתגלגלו לרוח הנושבת ולאן, „ומכל שכן מה שנוגע לאיש הישראלי".

ומספר כ"ק אדמו"ר שליט"א בשמו כי במאמרי החסידות של ראש שנת תרפ"ז (שנת המאסר) נידונה שיטת הבעש"ט בנושא זה, „ולולא זאת — איני יודע אם הייתי יכול לשאת את סבל המאסר".

תוך כדי הישיבה הבלתי צפויה על הספסל — נתקל בו אחד מפקידי בית הסוהר. דו שיח מרתק ומעורר התרגשות נקשר ביניהם, והוא מתואר ב־5 עמודים.

תהליך מילוי השאלון ו„ההתענינות" המיוחדת שגילתה הפקידות הבכירה ברבי ב„מדור ראשון של מסכת גיהינם" מתוארים ב־18 עמודים, תוך מסירת פרטים מאלפים. לבקשת הרבי להביא לו את ילקוטו שבו מונחים התפילין, מכריז הפקיד על סירובו תוך כדי השמעת דברי לעג על חשבון בקשה „משונה" זו של אסיר. על כך ענה הרבי: „אינני יודע אם רק אני לבד הנני אסיר, או גם כל הפקידים שבפה אסירים המה, כי כמוני כמוכם אי אתם רשאים ואי אתם יכולים לזוז ממקום משמרתכם"...

*

בשם „מסכת גיהינם מדור שני" מכונה תיאור הפגישה עם „פקיד הקבלה" של בית הסוהר.

עם הכנסו לחדר הקבלה מצטוה הרבי לשבת עד אשר תתקיים הקבלה הפורמאלית:

„ישבתי על אחד הכסאות ואתבונן, השעון התלוי בכותל מראה ארבעים מינוט על שעת החמישית, מה עושים בני ביתי יחי', מתנוצץ רעיון במוחי. כבר ידוע הוא המאסר בבתי ידידינו וגם בכפר החדש (פרבר בסביבות לענינגראד), ואנחה עמוקה יוצאה מלבי.

אי אפשר לי בשעה זו אינני רשאי לחשוב מחשבות כאלו הפועלות נמיכת רוח, פה אין מקום לעצבות ושפלות, המקום והזמן דורשים חסדי השי"ת ועזרתו באימוץ הלב והגבהת רוח ועם זה לשים דעת ולב על כל פרטי השגחה העליונה, שיכולים לבוא רק מתוך התבוננות של מרירות והסתכלות בציור פני קדש הקדשים הוד אאמו"ר הרה"ק זצוקללה"ה נבג"מ זי"ע — — — — — — — (אותיות המחשבה) — — — — — — אבא, אבא קדישא —".

„הנני צריך להכין את עצמי להנהגה אחרת, למצב אחר, מצב של אסיר, מצב כזה אשר עד היום לא ידעתיו, מצב של מבצר פעטרפאַוו־לאַסקע, או של טייגע סאַוועט (= מועצה חשאית — המקומות בהם הי' אסור רבינו הזקן — בעל התניא והשו"ע), ומחויב הנני להתרגל בזה בכדי שלא להבהל ושלא לפחוד, למען אשר אוכל החזיק מעמדי שלא לסור ימין ושמאל, מאת אשר החלטתי, לבלי לתת את גאון יעקב למרמס, וד' הוא יחזקני.

עוד לא עברו שלש שעות וכבר הנני עיף, אין בי מתום, ראשי יכאב לי במאד, לבבי יכאב וגם דוקר בצדי השמאלית, נוסף על כולם הכאב בגרון.

בשעה זו עלי לבלי שים לב אל כל כאבי גופי לעומת כאב נפשי, ונפשי תכאב לי במאד.

אנא ה' הביטה וראה בעוני עמך, הלא לא אותי הושיבו במאסר, ולא אותי הם חפצים לענוש, כי אני מה אני, רק מה שהנני גזרע אבות קדושים ואחד האבנים אשר עמודי חצרות ה' חצרות התורה נשענים עליהם. אנא ה' — — — — — — — —".

וכעבור דקות מספר:

בו ברגע חשבתי כי כל איש יהודי המאמין בה' באמונה טהורה עפ"י תורת הוד כ"ק הבעש"ט והוד כ"ק אבותינו רבותינו הק' זצוקללה"ה נבג"מ זי"ע — הנה ברור לו, אשר טל של תחי' המה דריכת כפי רגל

אנשים ישרים להאבנים הללו, על רצפה זו במבואות החשכים הללו בסולמות ושליבות של ברזל, אשר מתחלת בנינם נבנו בשביל לענוש בני אדם, בשביל להמיט מועקה על צוארי בני איש, בשביל ללחוץ ולדחוק את כל הבא תחת צל קורת הבית הזה.

ובכן איש יהודי הבא לשם צריך לכונן את המוח ולב לאמר שם פסוקי תורה, פסוקי תהלים, ולחשוב מחשבות ביחוד א"ס ב"ה ביחוד גמור אשר מלא כל הארץ כבודו, גם במערות פריצים, ובהיכלי שואפי דם.

ב„מסכת גיהינם מדור שלישי" מתוארת בהרחבה ובפירוט מזעזע חוויית הפגישה הרצינית עם חיתו אדם, מפלצות מהלכות על שתים, שממנה מקבלים מושג קלוש מן הסבל של שביה בידי אכזרים אלה.

תיאור מזעזע זה משתרע על פני 30 עמודים, ואחר כך:

„הזמן הוא ארוך וקצר, ואינו אלא תלוי בתוכנו. לפעמים הנה שעות רבות עוברות כרגעים אחדים, ולפעמים הנה רק שלשה שעות נמשכות ונראות כזמן ארוך, ארוך מאד".

רעיון זה משמש כהקדמה להפלגה מענינת בזכרונות ימי ילדותו של הרבי. בזכרונות אלה, המשתרעים על פני כ־60 עמודים, שזורים פרקי היסטוריה מתולדות תנועת החסידות.

עם סיום זכרונות מענינים ומאלפים אלה — נסתיים חלק ה„רשימה" שהופיע בדפוס, בתוספת משפט מוקף סוגרים: „עד כאן נמצא"...

כתוספת בא נאומו האמיץ ורב הרושם של הרבי בפני קהל המלוים בעת צאתו לגלות קאסטראמא, בתחנת הרכבת, המכריז בין השאר בתקיפות כי „רק גופותינו ניתנו בגלות ובשעבוד מלכיות, אך לא — נשמותינו" וכי יש להצהיר לעיני כל שבכל אשר נוגע לדתנו, תורה ומצוות ומנהגי ישראל — אין מישהו שיכפה עלינו דעתו.

אין לשכוח כי דברים אלה והבאים אחריהם נאמרו ברוסיה הסובייטית, במעמד נציגי המשטרה — על ידי אסיר!

ה„רשימה" (במדה שנמצאה בכת"י) הופיעה, כאמור, ב־4 חלקים בשנים תשי"ב—תשט"ו.

3 החלקים הראשונים הופיעו בשנת תשט"ו במהדורה שניה בקסבלנקה, מרוקו ע"י „אהלי יוסף יצחק ליובאוויטש", רשת מוסדות החנוך החב"דיים שבמרוקו.

לאחרונה נכללו בסדרת „לקוטי דיבורים" של כ"ק אדמו"ר מוהריי"צ נ"ע, וכן התפרסמו בהמשכים ב„בטאון חב"ד".

בין נשיאי חב"ד לדורותיהם נהוגה, כידוע, השמעה מפעם לפעם (לרוב, בהזדמנויות ימי חגים או שבתות מיוחדות) של „מאמרי חסידות" (או: דא"ח, דברי אלקים חיים). אלה כוללים עיונים בפנימיות התורה, בדעת אלקים ובדרכים לדבקות בה' אהבתו ויראתו וקיום מצוותיו. רוב רובם מועלה על הכתב, אם ע"י הרבי המשמיעם או ע"י השומעים — לפי הזכרון („מאמר" כזה — שנכתב ע"י השומעים — נקרא „הנחה").

כ"ק אדמו"ר רבי יוסף יצחק נ"ע (תר"מ—תש"י), שעטו היה פורה במיוחד, העלה על הכתב, כמדומה, את כל מאמריו, עובר להשמעתם. רבים מהם נדפסו ב„ספר מאמרים" (ספר הכולל סדרת „מאמרים" שהושמעו בהזדמנויות שונות, משך שנה מסוימת או מספר שנים מסוים. יש מתוכם שהם „המשך", כלומר: סדרת „מאמרים" המהווים יחד הסברת רעיון מסוים בתורת החסידות הדורש עיון מעמיק), או בקונטרסים בודדים הכוללים מאמר אחד או שנים. לאחרונה נדפסו קונטרסי כ"ק אדמו"ר מוהריי"צ נ"ע במהדורה חדשה ובצורה מקובצת, כשכל כרך כולל מספר גדול של קונטרסים.

לרוב, נמסרו המאמרים לדפוס אחר השמעתם, אלא שבשנותיו האחרונות של כ"ק אדמו"ר מוהריי"צ נ"ע בא שינוי בנוהג זה. עקב חולשתו ומצב בריאותו היה נוהג כ"ק אדמו"ר נ"ע למסור לדפוס חלק ממאמריו עובר למועד שלו היו מוקדשים, כדי ללמדם ברבים, עם בוא המועד.

הקונטרסים (שסומנו במספר סידורי באותיות א"ב) א—מ"ח נדפסו לאחר אמירת המאמרים שבהם, ואילו הקונטרסים שלאחריהם (אלו שנדפסו בחיי כ"ק אדמו"ר מוהריי"צ נ"ע) מכילים, ברובם, מאמרים שנמסרו לדפוס לפני אמירתם.

רבים מן הקונטרסים כוללים תוספות שונות על המאמרים, כגון שיחות ומכתבי כ"ק אדמו"ר מוהריי"צ נ"ע. באלו שנדפסו ע"י „אוצר החסידים (ספרית ליובאוויטש)" — שנוסד בשנת תש"ג — באים גם הערות וציוני מקורות של חתנו כ"ק אדמו"ר שליט"א. (כשם שהם באים בספרי שאר נשיאי חב"ד שיצאו לאור ע"י מערכת אוצר החסידים).

קונטרס ע"ד נקרא „י' — י"ג שבט תש"י" וכולל ביסודו שני מאמרים: אחד מוסב על הפסוק „באתי לגני אחותי כלה" (שיר השירים, ה', א') ומיועד ליום י' שבט, השני מוסב על הפסוק „היושבת בגנים, חברים מקשיבים לקולך

השמיעיני״ (שיר השירים, ח׳ י״ג) ומיועד ליום י״ג שבט. הקונטרס יצא לאור בתחלת שבט תש״י ע״מ ללמדו בימים האלה.

יום י׳ שבט הוא יום היאָרצייט של הרבנית רבקה נ״ע — אם כ״ק אדמו״ר מוהרש״ב נ״ע, אביו של כ״ק אדמו״ר מוהריי״צ נ״ע, ויום י״ג שבט הוא יום היאָרצייט של הרבנית שטערנא שרה נ״ע אמו של כ״ק אדמו״ר מוהריי״צ נ״ע. היו, איפוא, מאמרי הקונטרס מיועדים לתאריכים אלו, אלא שבש״ק פ׳ בא, י׳ שבט תש״י — היום שנועד ללמוד במאמרי הקונטרס — נסתלק כ״ק אדמו״ר נ״ע. כך הפך המאמר ,,באתי לגני״ ל,,מאמר של יום ההסתלקות״ (וחסידים מצביעים, אמנם, על העובדה המפליאה שבשנים קודמות לא נהג כלל כ״ק אדמו״ר מוהריי״צ נ״ע להשמיע מאמר חסידות ברבים ביום י׳ שבט, פרט להזדמנות מסוימת ויוצאת מן הכלל של ביקורו בשיקאגאָ).

לקראת יום ההילולא הראשון — ,,יום הגדול והקדוש הוא יום עשירי בשבט״ תשי״א — התקין חתנו וממלא מקומו כ״ק אדמו״ר שליט״א סדר יום מיוחד ומפורט לחסידי חב״ד לשם התקשרות נפשית עם בעל ההילולא. סדר יום זה הגדוש פעילות רוחנית רבה ולמודים שונים, כולל גם את הלימוד ברבים, אחר כל אחת משלש תפלות היום, של המאמר ,,דיום ההסתלקות״. סדר היום נקבע גם ליום י׳ שבט שבשנים הבאות, ונשמר בהקפדה רבה בכל שנה ושנה ע״י חסידי חב״ד בכל מקום.

ביום י׳ שבט תשי״א, במלאות שנה להסתלקות כ״ק אדמו״ר מוהריי״צ נ״ע, בהתועדות מיוחדת ליום ההילולא — השמיע כ״ק אדמו״ר שליט״א, ממלא מקומו, את ה,,מאמר״ הראשון שלו. ,,מאמר״ מקיף ועמוק תוכן זה — בן תשעה פרקים — מוקדש להסברה והתעמקות יתר בפרק הראשון של מאמר יום ההסתלקות, ומאז נוהג כ״ח אדמו״ר שליט״א להקדיש את מאמרי יום ההילולא לביאור המאמר — פרק נוסף בכל שנה.

[למאמרי באתי לגני באו המשכים של מאמרים (שהוכנו מראש) שנועדו לפורים ולב׳ ניסן וכוללים את הפרקים י—כ.].

לקונטרס ,,י׳ — י״ג שבט תש״י״ בא בתור תוספת (מלבד ציון המקורות והערות של כ״ק אדמו״ר שליט״א, כאמור) מכתב כ״ק אדמו״ר מוהריי״צ נ״ע הפונה אל ה,,תמימים״ (חניכי ישיבות ליובאוויטש ,,תומכי תמימים״) בקריאה שיתאמצו לפעול לחיזוק היהדות, כל אחד ואחד במקום מגוריו, ושהחסידים שבכל מקום יתאספו ויתיעצו בצותא בדרכי ביצוע תפקיד זה, הרבי קורא לפעילות משותפת באהבה ואחוה בשטח זה, כן הוא מציע לערוך ביקורים בישובים סמוכים לשם מטרה זו ,,מבלי לבקש מהם איזה כספים, אלא רק למטרות התעוררות

בדברי חיזוק ביהדות". (הכוונה היא, כמובן, שלא לערוך מגבית עבור מוסדות ציבוריים כל שהם).

במשך השנים נדפסו מהדורות נוספות של הקונטרס — שהביקוש אליו גבר לאחר מכתבי כ"ק אדמו"ר שליט"א — ובשנת תשט"ו יצאה לאור מהדורה מתוקנת הכוללת הוספות רבות.

מהדורת תשט"ו מכילה (מלבד המאמרים והמכתב שבמהדורה הראשונה: 1. ביוגראפיה קצרה ותמציתית של כ"ק אדמו"ר מוהריי"צ נ"ע; 2. קטע משיחת כ"ק אדמו"ר שליט"א (בי"ט כסלו תשי"א) בדבר המאמר „באתי לגני". כ"ק אדמו"ר שליט"א מציין כי במאמר זה „התמסר כ"ק אדמו"ר נ"ע במלוא ישותו אל החסידים" ולכן באה ההצעה ללמוד את המאמר בעל־פה ולשנן אותו בכל עת מצוא כסגולה להתקשרות תמידית וכתרופה למבוכות נפשיות וכדומה; 3. המכתב מראש חדש שבט תשי"א הכולל את סדרי יום ההילולא ומופנה „אל אנ"ש, תלמידי התמימים, אל המקושרים או השייכים אל כ"ק מו"ח אדמו"ר"; 4. מכתב כ"ק אדמו"ר שליט"א מן התאריך האמור „אל אנ"ש תלמידי התמימים וכל הקרובים לחסידות וחסידים". מכתב זה עומד על חשיבות יום ההילולא ועל הצורך ללמוד את „מאמרו שנתן להדפיס ליום ההסתלקות, הוא ד"ה באתי לגני, יו"ד שבט תש"י"; 5. מכתב מכ"ק אדמו"ר שליט"א, ראש חדש שבט תשט"ו, אל נשי ובנות חב"ד, העומד על שאיפתו של כ"ק אדמו"ר מוהריי"צ נ"ע שנשי ובנות חב"ד יקחו חלק בפעילות אקטיבית למען היהדות. הרבי קורא לנצל את יום ההילולא להגברת הפעילות בכיוון האמור.

וזה תוכנו התמציתי של מאמר י' שבט תש"י:

הפסוק „באתי לגני אחותי כלה" הוא, כידוע, דברי הקב"ה לעמו. הקב"ה בא לגנו עם הקמת המשכן ובית המקדש. המדרש מסביר שהעולם הזה הוא „גנו" של הקב"ה משום ש„עיקר שכינה בתחתונים היתה" אלא שהחטאים סילקו את גילוי השכינה מן העולמות, ואילו הצדיקים, עד משה רבנו שהקים את המשכן, „הורידו שכינה למטה", הביאו את גילוי האלקות בעולם הזה. הרבי מסביר שאת גילוי השכינה מביאים ע"י עבודה רוחנית של כפיית חלקי הרע והכנעתם עד כדי הפיכתם „מחשך לאור". „עבודה" כזאת היתה, ביחוד, במשכן ובבית המקדש, שכן תוכנם הפנימי של הקרבנות הוא ענין זה של כפיית הרע. אגב כך באה הסברה במהות הפנימית של הקרבת הקרבנות עפ"י תורת חב"ד. הרבי ממשיך להסביר את מובנם האמתי והמעמיק של המושגים „שטות" ו„חכמה", ומסביר תוך כך את מאמר רז"ל „אין אדם חוטא אלא אם כן נכנסה בו רוח שטות", אלא אומר הרבי — ש„עצם" הנשמה, ביסודה ושרשה הנסתר,

אינה נתפסת לרוח השטות ואף בזמן שהאדם חוטא ח"ו הרי היא שרויה בהתקשרות אמת אל ה'. כאן מופיע המושג „שטות דקדושה" שמשמעותו התמסרות מוחלטת אל הקדושה „למעלה מן הדעת". דבר זה צריך לשרור לעתים שונות, וביחוד לצורך תיקון השטות של ה„קליפה". הרבי מסביר ש„שטות דקדושה" והתוכן הפנימי של העבודה שהיתה במשכן — זהים, המסקנה היא שגם בהיות המקדש בחורבנו חייב כל אחד להקים לו „מקדש" פרטי בנפשו שבו תופעל עבודת הקרבנות וה„שטות דקדושה" במשמעותם הפנימית.

„מאמר" י' שבט תשי"א, שנאמר ע"י כ"ק אדמו"ר שליט"א בביאור הפרק הראשון של „באתי לגני" של יום ההסתלקות (הופיע בקונטרס נפרד), כולל, ביסודו, ביאור מפורט ומקיף של שלש נקודות המוזכרות בפרק. ראשית, מתבאר, בהרחבה וביסודיות, המושג „עיקר שכינה", אגב התעמקות בתורת הקבלה ותורת חב"ד, ותוך ציטוט נפלא ומשולב של דברי כל נשיאי חב"ד לפי סדרי זמניהם. מומחשת כאן בצורה התפתחות תורת חב"ד, כשכל אחד ממוריה־מאוריה מפרש את דברי קודמו ומוסיף להם נופך.

כן מתבאר המשפט „כל השביעין חביבין" (ויקרא רבה, פכ"ט, י"א). משפט זה בא כמאמר המוסגר ב„מאמר" י' שבט תש"י, בקשר לדרגתו ופעולתו של משה רבנו, שהיה הדור השביעי לאברהם אבינו. כ"ק אדמו"ר שליט"א מבהיר את תוכן מאמר רז"ל זה, ומסיק, לפי זה, את התפקידים המוטלים על דורנו שהוא השביעי לאדמו"ר הזקן, מיסד חסידות חב"ד.

הנקודה השלישית הבאה על הסברתה המלאה ב„מאמר" הרבי שליט"א היא: מדוע וכיצד היתה „עיקר שכינה בתחתונים"? גם כאן מצוטטים דברי אדמו"רי חב"ד בזה אחר זה בשילוב מעשה אומן.

כ„תבלין" באים ששה דוגמאות של „אהבת ישראל" אצל ששה נשיאי חב"ד הקודמים, ותוך הדגשה שדרך רבותינו הנשיאים היא לקיים בעצמם את מה שהם דורשים מחסידיהם (הדגשה מלמדת רבות בגישתו של מי שמקבל בהזדמנות זו את הנשיאות השביעית) ובדוגמת מאמר רז"ל על הקב"ה המקיים, כביכול, את מצוותיו.

אח"כ בא ביאור המושג „סילוקן של צדיקים" והמסקנות המשתמעות מכאן לתפקידי דורנו.

בשנת תשכ"ח הופיע ספר „יו"ד שבט", הכולל מאמרי ושיחות כ"ק אדמו"ר שליט"א הקשורים ליום ההילולא. בספר זה נכללו כמובן, שוב מאמרי „באתי לגני".

אותה ענותנות שהניעה את אדמו"ר הזקן לכנות את ספרו, המהוה אבן פנה בתורת החסידות ובדרכי עבודת ה', בשם „לקוטי אמרים" כאילו אין כאן אלא מלאכת ליקוט בעלמא — היא שהניעה את ממלא מקומו בדור השביעי, כ"ק אדמו"ר שליט"א, לכנות את אחד מספריו בשם „לקוטי מנהגים וטעמים".

הספר שלפנינו הנו, ללא ספק, הספר העיניי ביותר מתוך אלפי הספרים שנתחברו בקשר עם ההגדה של פסח. מצוי בספר כל הדרוש לדעת לשם קיום המצוות הרבות של ליל הסדר — כהלכתן, במלוא ההידור ובמלוא הסיפוק הנפשי, ורק זה בלבד. כלומר: לא חסר ולא יתיר.

נכון, אמנם, שהשם „לקוטי מנהגים וטעמים", כדוגמת השם „לקוטי אמרים", מעורר רושם צנוע ביותר, אבל — מצד שני — אין בו (ושוב כב„לקוטי אמרים") כל הטעיה במהותו של הספר. כי, אכן הספר הוא לקוט תמציתי ומרוכז של כל המנהגים, וביחוד — של כל הטעמים והנמוקים להלכות ומנהגי ליל הסדר, ובכלל זה: נמוקים עניניים לנוסחת ההגדה, תוך פתרון כל הקשיים שישנם בה. גם מקורות לכל פרטי ה„סדר" וקטעי ההגדה השונים — בכלל „טעמים" הם...

הספר כולל: 1. מקורות לקטעי ההגדה וסדר ההתפתחות באמירתם במשך הדורות. 2. הלכות ליל הסדר בצורה תמציתית. 3. נימוקים ומקורות להלכות ומנהגי ליל הסדר — תוך ציון מרוכז של כל הדעות, בספרות התורנית, הקשורות להם. 4. תירוץ כל הקושיות המתעוררות על נוסח ההגדה — בגישה עניינית ו„מדעית", חדה וחלקה. 5. מנהגי חב"ד ללילל הסדר. 6. הסברת נימוקי ומקורות השינויים של חב"ד במנהגים ונוסחאות. 7. ביאור הדרכות אדמו"ר הזקן המתלוות לנוסח ההגדה וציון מקורותיהן. (אדמו"ר הזקן, שתיקן את נוסח חב"ד בתפלה, הדפיס, כידוע, סידור תפלה לפי הנוסח שלו וצירף הדרכות קצרות בהתנהגות הקשורה עם התפלה וכדומה. בכלל זה — בא נוסח ההגדה בצירוף הדרכות בצורה דומה. הספר שלפנינו אינו אלא תצלום של נוסח ההגדה הנ"ל, לפי אחת המהדורות האחרונות, — בתוספת ה„לקוטים" שנדפסו בעמודים נפרדים, אלא שקיימת השתדלות להצמיד כל עמוד אל ה„לקוטים" בסמיכות לעמוד מנוסח ההגדה שבו הוא דן).

שבעה חלקים אלה אינם ניתנים בצורה נפרדת, כי אם משולבים, לפי סדר ההגדה, בהתאם למדת הצורך שבהם. להלן ציטוט קטע מכל אחד משבעה החלקים — לשם הדגמה. כל דוגמה אינה אלא הקטע הראשון של החלק שאליו הוא שייך.

1. נוסח ההגדה המסורתי מתחיל ב„סימני הסדר": ורחץ, כרפס וכו'. אלא שכל הטופסים של ספרי ההגדה השונים מתחילים בבדיקת חמץ, ולפי זה — מתחיל הטקסט בברכת „על ביעור חמץ" המתלוית לבדיקה. יצוטטו כאן, איפוא, הקטעים הדנים בשני נושאים אלה:

„ברוך כו' על ביעור חמץ" (פסחים ז', ב'). ואע"פ שבשעה זו אינו מבערו עדיין — מכל מקום כיון שאין הבדיקה תכלית המצוה, ולאחר הבדיקה מיד הוא מבטל ומפקיר כל החמץ שנשאר ולא מצאו, הרי ביטול זה נקרא ביעור".

ועל „סימני הסדר" נאמר ב„ילקוטים":

„ב,מחזור ויטרי', סימן ס"ה, הובאו סימנים אלו כ,סדר ערוך שסידר ר' שלמה בר יצחק זצ"ל' — רש"י', (ויש אומרים כי אחד מבעלי התוספות ר' שמואל מפלייזא — מפלייש — הובא ב,אור זרוע', סימן רנ"ו — חבר הסימן ,קדש ורחץ כו'. שד"ל בשם כת"י). וב,פרדס' לרש"י', ב,הנהגות מימוניות' (על סדר הגדה שברמב"ם) ובאבודרהם הובאו עוד סימני סדר של פסח בנוסחאות שונות. אבל ב,פרי עץ חיים' (שער חג המצות, פרקים ו', ז') ב,משנת חסידים' ובסידור האריז"ל מבאר סדרו של פסח ע"פ הסימן ,קדש ורחץ כו'. והאלשיך; חיד"א ועוד פירשו על דרך המוסר".

2. דוגמה להלכות ליל הסדר:

„קדש. בכל יום טוב חייב בקידוש מדברי סופרים, וכשחל בשבת הרי יש לו ג"כ עיקר מן התורה — מוסיף עליהם בלילה זה, שהוא אחד מארבעה כוסות שהן מצוה מדברי סופרים בליל פסח. ולכן: א) אינו מקדש על הפת. ב) אין אחר מוציא אותו ידי חובתו (שו"ע רבנו, סימן תע"ב, סעיף כ"ב). ג) דוחק עצמו לשתות ד' כוסות אף שמזיקתו או צריך למכור כסותו (נדרים מ"ט, ב' פסחים צ"ט, ב'). ד) אינו מקדש אלא בלילה ממש ולא בתוספת יום טוב („תרומת הדשן" סימן קל"ז), כי תקנו חכמים ד' כוסות בזמן הראוי לאכילת מצה (שו"ע רבנו, שם, סעיף ב'). ה) יש לחוש לדעת אלו האומרים שמצוה לשתות כל הכוס ועכ"פ רובו (שם, סעיף י"ט).

3. דוגמה לנימוקי הלכות ומנהגי הסדר:

„הזרוע והביצה. כי צריכים להיות שני תבשילין, אחד זכר לפסח ואחד זכר לחגיגה (פסחים, קי"ד, ב'), ואמרינן בירושלמי שמנהג לקחת זרוע וביצה („ביעא" בלשון ארמי), כלומר, **בעא** רחמנא למיפק יתנא **בדרעא** מרממא („כל בו", הובא ב„בית יוסף", אבודרהם). יש שכתבו שלוקחים ביצה משום שעושים זכר לאבילות דחורבן בית המקדש. וצריך עיון קצת דמוכח במשנה ובירושלמי דגם בזמן ביהמ"ק היו לוקחים שני תבשילין ואז לא עשו זכר לאבלות.

ואם כן נצטרך לומר אשר מאות שנים לקחו מין אחר לזכר החגיגה ואחר החורבן שינו מנהג זה".

4. דוגמה להסרת הקושיות על ההגדה — ישמש הקטע שלפנינו (הראשון בספר שבא למלאות תפקיד זה) הבא לתרץ קושיות מספר על הקטע „הא לחמא עניא":

„**הא** לחמא. כן הוא בסידור ר' עמרם גאון, יוצר לשבת הגדול לר"י טוב עלם (הובא בתוספות, ד"ה למה, פסחים קטו, ב'), מחזור ויטרי, ,שבלי הלקט" סימן רי"ח, רמב"ם, סוף הלכות חמץ ומצה, אבודרהם ועוד, ואף שאין זה אותו הלחם ממש אלא דוגמת הלחם — לישנא דקרא הוא (שמות ט"ז, ל"ב): למען יראו את הלחם אשר האכלתי („מגן אברהם", סימן תע"ג, סעיף קטן כ"ד, עיין שם).

והתקינו זה המאמר בלשון ארמי כדי שיבינו גם עמי הארץ, כי נתקן בעת שדברו כולם ארמית, אבל „לשנה הבאה בני חורין" בלשון הקודש, כדי שלא יבינו הבבלים ויחשבום למורדים במלכות (כלבו, וראה בשל"ה ביאור כל זה על דרך הסוד). ואין להקשות משאר ההגדה שהיא בלשון הקדש, ובפרט מזה דמה נשתנה, שהוא שאלת התינוקות, הוא ג"כ בלה"ק — כי חלק הגדה זה הי' כבר בזמן הבית כמובא במשנה (פסחים, קט"ז, א'), ולהעיר אשר בסידור ר' סעדי' גאון כל הפיסקא היא בלשון ארמי (אלא שהתחלת הפיסקא „הא לחמא — דמצרים — אינה שם), וברמב"ם רק **לשנה הבאה** (הראשון) הוא בלה"ק, והשאר — ארמית".

5. דוגמה למנהגי חב"ד:

„הזרוע. נוהגים לקחת חלק מצואר עוף, כן מדקדקים שלא לאכול „הזרוע" אח"כ, — כל זה הרחקה שלא יהא כל דמיון לקרבן פסח. ומטעם זה הנה כבוד קדושת מו"ח אדמו"ר מסיר כמעט כל הבשר מעל עצמות ה„זרוע".

6. דוגמה מאלפת להסברה יסודית של השינויים שבמנהגי חב"ד — ישמש לנו הקטע הבא המסביר את סדר ה„קושיות" בשאלת „מה נשתנה" שלפי

נוסח חב"ד הוא שונה מן הנהוג בדרך כלל. לפי חב"ד אין הסדר „מצה, מרור, מטבילין, מסובין" כי אם „מטבילין, מצה, מרור, מסובין". ומסביר כ"ק אדמו"ר שליט"א:

„בסדר זה הוא: במשנה שבירושלמי, רי"ף ורא"ש (אבל שתי קושיות האחרונות חסרות שם, והגהת הב"ח ברי"ף צ"ע), בסידור רב עמרם גאון (בכת"י ב"מ), בסידור רב סעדי' גאון, רמב"ם טור, אבודרהם (מדמקדימין פירוש קושית „מטבילין" לפירוש „שאר ירקות"), „זבח פסח" למהר"י אברבנאל, „פרי עץ חיים", סידור האריז"ל, „משנת חסידים" ועוד. וכן הוא בהגדה הראשונה שבדפוס (שונצינו 1485). וזהו מתאים לסדרם בליל זה: טיבול (עכ"פ הראשון שהוא אינו אלא להתמיה את התינוקות), מצה, מרור, וקושית „מסובין" אינה בכלל הנ"ל כי נתוספה זמן רב אחרי קושיות הראשונות..." (ראה המשך הפירוט במקור).

7. בקידוש של ליל פסח מדריך אדמו"ר הזקן „כשחל יום טוב בשבת אומרים תחלה יום הששי", על כך מציין כ"ק אדמו"ר שליט"א:

„יום הששי. (פסחים ק"ו, א', ותופות ד"ה זוכרהו). מתחילין „יום הששי" (ולא מ„ויכולו") כי „יום הששי ויכולו השמים" ר"ת הוי'...

...אין להתחיל מתחילת המקרא „וירא אלקים כו'" משום דדרשו רז"ל: „טוב מאד — זה המות" (שו"ת „חתם סופר" חלק „אורח חיים" סעיף י').

בשטח זה של הנמקת הוראות אדמו"ר הזקן מתגלית ב„לקוטים" גישה מקורית ביותר המפליאה בישרותה.

המהדורה הראשונה יצאה לאור עפ"י הוראת כ"ק אדמו"ר מוהריי"צ נ"ע, חותנו של כ"ק אדמו"ר שליט"א בשנת ה' תש"ו ומונה 48 עמודים. מהדורה שניה: ברוקלין, ה' תשט"ו, 50 עמודים. מהדורה שלישית: ברוקלין ה' תשי"ז 52 עמודים.

יציאת מצרים תופסת במחשבה החב"דית מקום מרכזי. בין בספרים היסודיים של תורת החב"ד („תניא", „לקוטי תורה", „תורה אור" וכו'), ובין ב„כתבים" וב„מאמרים" שבעל פה, מרבים לדבר על יציאת מצרים לא כעל זכרון שבעבר, אלא כעל עבודה שבהווה. המאמר שבהגדה „בכל דור ודור חייב אדם לראות את עצמו כאילו הוא יצא ממצרים", הובא ב„תניא" [1] בלשון זו: „בכל דור ודור וכל יום ויום — כאילו הוא יצא היום ממצרים". וב„תורה אור" [2] נאמר: „דכל נפש ישראל צ"ל בכל יום בחינת יציאת מצרים וקריעת ים סוף... וכמאמר רז"ל בכל יום יהיו בעיניך כאילו היום יצאת מארץ מצרים". היכן נאמר „מאמר חז"ל" בלשון זו איני יודע, ואולי הכוונה לאותו המאמר של „בכל דור ודור" שבהגדה [3]. בעצם, כל עבודת ה„בינונים", שהיא „מדת כל אדם ואחריה כל אדם ימשוך" [4], כל עבודה זו המבוארת לפרטיה בג"ן הפרקים הנפלאים של ה„תניא", היא היא יציאת מצרים עצמה. „...כי הבינוני אינו מואס ברע, שזהו דבר המסור ללב, ולא כל העתים שוות, אלא סור מרע ועשה טוב, דהיינו בפועל ממש במעשה, דיבור ומחשבה, שבהם הבחירה והיכולת והרשות נתונה לכל אדם לעשות ולדבר ולחשוב גם מה שהוא נגד תאות לבו והפכה ממש..." [5]. וזוהי „בחינת יציאת מצרים, שנאמר בה כי ברח העם, דלכאורה הוא תמוה למה היתה כזאת, וכי אילו אמרו לפרעה לשלחם חפשי לעולם לא היה מוכרח לשלחם, אלא מפני שהרע שבנפשות ישראל עדיין היה בתקפו בחלל השמאלי, כי לא פסקה זוהמתם עד מתן תורה, רק מגמתם וחפצם היתה לצאת נפשם האלקית מגלות הסטרא אחרא היא טומאת מצרים ולדבקה בו יתברך" [6]. ואם על עבודת ה„בינונים" נאמר „כי קרוב אליך הדבר מאד בפיך ובלבבך לעשותו" (כל ספר ה„תניא" „מיוסד על פסוק כי קרוב... לבאר היטב איך הוא קרוב מאד בדרך ארוכה וקצרה בעזה"י"), הרי אותו הדבר נאמר אף על יציאת מצרים התמידית, זו שישנה בכל דור ובכל

1) פרק מ"ז.
2) בשלח, בד"ה „לסוסתי".
3) וראה ב„לקוטי תורה", אמור, בד"ה „וספרתם": „...וכמארז"ל בכל דור ודור כו', שצ"ל בכל יום בחינת יציאת מצרים".
4) **תניא**, פרק י"ד.
5) שם.
6) שם, פרק ל"א.

יום. למה מזכירים בסוף פרשה שלישית של קריאת־שמע את יציאת מצרים? „שלא יאמר האדם בדרך שפלות היאך יגיע למדרגת היחוד בתורה ותפלה מאחר שהוא עדיין אינו סור מרע גמור וכו' זאת ישיב אל לבו שהשם הוא המוציא אותו מארץ מצרים, פירוש...[7]. ובמקום אחר: „...ולפיכך ואהבת את ה', שיהיה אלקיך ממש, ואל יאמר האדם שהוא רחוק מזה, כי על זה מסיים בסוף קריאת־שמע אשר הוצאתי אתכם מארץ מצרים שהיא ערות הארץ ונדבקנו בנו"ן שערי טומאה והקב"ה הוציאנו משם וכו', לפיכך גם עכשיו..."[8]. שמא תאמר: מכיון שכן, אין יציאת מצרים ענין אלא ל„בינונים", אבל לא לצדיקים, שהרע שבנפשם כבר נהפך לטוב? לא כי, „יש כמה מדרגות ביציאת מצרים, דהיינו שגם בצדיקים יש בחינת יציאת מצרים ממצרים (מ"ם שניה שבית, צד"י קמוצה) וגבולים המגבילים..."[9] (והשוה מאמר ההגדה: „ואפילו כולנו חכמים...").

אנו רואים, שלא בלבד במאמרים ובדרושים המיוחדים לפסח או לפרשיות השבוע שבספר „שמות" משמשת יציאת מצרים אבן־פינה בתורת החב"ד. הרי זו נקודה מרכזית בכל זמן ובכל „ענין" ו„ביאור". ספרים חב"דיים מיוחדים על הגדה של פסח לא נתחברו, אלא שבתוך הביאורים החב"דיים שבסדורים שונים באו גם ביאורים להגדה. שלשה סדורים כאלה הם: א) סדור הרב בעל ה„תניא". דרושי הסדור נאמרו מהרב, נכתבו על ידי בנו „הרבי האמצעי", והוגהו על ידי הרבי ה„צמח צדק"[10]. נדפס לראשונה בשנת תקע"ו, ואחרי כן נדפס עוד כמה פעמים[11]; ב) סדור „לקוטי תורה" מאת הרב יהושע זעליג מהומיל[12]. תכנו: „פירוש המלות על כל סדר התפלה נאסף ונלקט מספרי אדמו"ר הזקן... היינו ספר התניא ואגרת הקודש ותורה אור ולקוטי תורה שני חלקים והסדורים שלו שני חלקים, גרשם ככתבם וכלשונם ממש במאמרים קצרים השוה לכל נפש מישראל לעורר הלבבות לעבודת ד' זו תפלה". לקוטיו הם קטעים קצרים מתוך מאמרים ארוכים, אלא שאותם הקטעים מכוונים למקומות המתאימים בסדור; ג) סדור עם „פירוש המלות על פי חסידות הנקרא בשם פירוש מהרי"ד" מאת

7) „תורה אור", חיי שרה.
8) „לקוטי תורה", ואתחנן, בד"ה „ענין קריאת שמע".
9) שם, שלח, בד"ה „אני ד'". וראה שם בד"ה „באור הדברים על פסוק אני" בארוכה על המדרגות השונות, זו למעלה מזו, שביציאת מצרים.
10) ראה בהקדמת הרבי „האמצעי" להסדור.
11) המדובר כאן הוא על הסדור יחד עם הדרושים. בלי הדרושים נדפס סדור הרב, קודם תקע"ו ולאחריה, לחוד.
12) פיעטרקוב, תרס"ז.

הרבי מלאדי, ר' יצחק דובער ז"ל, נכדו של ה„צמח צדק"[13]. בכל שלשת הסדורים יש גם „סדר הגדה של פסח" עד אחר ברכת „ישתבח" (חסידי חב"ד אינם אומרים הפיוטים שבהגדה; מיד אחר ברכת „ישתבח" שותים כוס רביעי, אומרים ברכה אחרונה ומסיימים ב„לשנה הבאה בירושלים"). להגדה גלוה „פירוש המלות", כמו בכל הסדור. הגדה חב"דית מיוחדת נתפרסמה בשנת תרכ"ו (מקום הדפוס חסר) בשם „סוד קדשים", עם „שני פירושים גדולים ונוראים, אשר עד הנה בצירוף ההגדה לא היו נדפסים.. ועל דרך חב"ד המה בנויים". אבל אין זה חיבור על ההגדה, אלא צירוף להגדה, המו"ל לקח מן המוכן את דרושי הסדור של הרב בעל ה„תניא" ודרושים אחרים מתלמידו הרבי משטראשיליה הרא"ה הורוויץ, ז"ל, וצירפם להגדה.

על חג הפסח בכלל, לאו דוקא על ההגדה, נדפס חיבור מיוחד של הרבי „האמצעי" בשם „שער האמונה" (או „נר מצוה ותורה אור"). עיקרו של הספר „מדבר במהות ענין מצות האמונה, שהיא היסוד והשורש לכל המצוות, וצריך כל איש מישראל להוסיף כח וחיזוק גדול מדי יום ביום באמונתו וכמו שכתוב וצדיק באמונתו יחיה", אבל יחד עם זה הוא „מיוסד על ענין מצה וקריעת ים סוף עד מתן תורה" (מדף השער). בהקדמה הארוכה של הספר אנו מוצאים מאמר מהגדה בתורת בסיס האמונה: „...העיקר והיסוד לכל העבודה האלקית היא מצות האמונה הפשוטה דוקא, ועל זה אנו אומרים בהגדה והיא שעמדה לאבותינו ולנו והיא היא מצות האמונה דוקא..." גוף הספר מתחיל בהסברת דברי הזוהר, שמצה היא „מיכלא דמהימנותא". בששים ותשעה פרקים בתבארים בהעמקה חודרת כל פרטי האופנים השונים שבאמונה ושייכותם לחמץ ומצה ולכל אותה שרשרת הנמשכת מיציאת מצרים עד מתן תורה. יש להזכיר גם ספריו של המעמיק החב"די הנפלא הגרי"א הלוי אפשטיין ז"ל, הידוע בשם „רבי אייזיל האמליער" (נפטר תרי"ז), בעל „חנה אריאל". בין „עשרה מאמרות" שחיבר (מלבד ה„חנה אריאל" על התורה), שנים מהם מוקדשים לפסח: „מאמר יציאת מצרים" ו„מאמר מצה וכוסות" (כל „מאמר" הוא ספר שלם).

וכשם שהחסידות החב"דית בכללה מורכבת משלשה חלקים: „השכלה", „עבודה" ו„דרוש", כך התורות שעל ההגדה של פסח מכילות שלשה אלה. לרוב שלשה התחומים יונקים זה מזה, אלא שבמקום אחד גובר יסוד ה„השכלה", המנתחת את כוחות הנפש, פרפוריהם וזעזועיהם, ומרחפת בעולמות עליונים על הספירות והשתלשלותן ועל מה שלמעלה־מעלה מכל „סדר ההשתלשלות", ובמקום

13) ברדיטשוב, תרע"ג.

שני המגמה העיקרית היא ה„יוצא מזה", ה„בכן", **העבודה**, ושוב, במקום אחר, פירושי הפסוקים וביאורי המאמרים הם העיקר.

דרושי ההגדה שבסדור הרב הם בסך הכל חמשה. שנים מהם באים קודם ההגדה — „שער חג המצות". שניהם מיוסדים על הפסוק „ששת ימים תאכל מצות" (הראשון הוא משולש: „ששת ימים", „להבין שרשי הדברים הנ"ל", ו„להבין בתוספת ביאור בשורש הדברים הנ"ל"). שלשת המאמרים שבתוך ההגדה הם על „עבדים היינו", „והגדת לבנך" ו„מצה זו". מלבד האחרון, „מצה זו", כל המאמרים הם גדולים בכמותם. דרושי הסדור כולם נוטים יותר ל„השכלה" שבחסידות. לא לחנם נכתבו על ידי הרבי „האמצעי". זוהי דרכו בכל ספריו הרבים שחיבר. דרושי הפסח אינם יוצאים במובן זה מן הכלל. ב„שער חג המצות" מתבאר בארוכה ה„מיכלא דמהימנותא" שיש במצה. האמונה בבריאת שמים וארץ מאין ליש, אינה מיוחדת לישראל דוקא. בעצם, „כח הפועל בנפעל" לא יתכן גם לקראו בשם אמונה, „כי עיני בשר ישיגו גם כן". מהצורך רק „להסיר העוורון דעיני בשר הרואים את הטפל לעיקר ואין משיגים ביטול הטפל היש לגבי האין העיקר", ולשם כך „ניתקן כל סדר התפלה" ופסוקי דזמרה עד קריאת־שמע. כאן, במצות היחוד שבקריאת־שמע, באים „למדרגה גבוהה הרבה מכל השבחים שבתחילה, וכולם לא היו רק הכנה אליה". כאן, בקריאת־שמע, היא „האמונה שנתייחדה לכנסת ישראל בלבד, והוא שיאמינו בבחינת סובב כל עלמין שלמעלה מעלה מגדר ההשתלשלות וגדר השפעה או התפשטות" ו„לעצמותו ומהותו יתברך אין לעכו"ם הלק כלל רק ישראל לבדו חלק אלוק". ואמונה זו נמשכת לישראל על ידי אכילת המצה. „אין התינוק יודע לקרות אבא עד שיטעום טעם דגן". התינוק אינו יודע „בידיעה והשגה אמיתית באיכות הענין איך שהוא אביו דהיינו שהולידו וכיוצא". בכל אלה „אין התינוק הקטן מכיר כלל". ואף על פי כן „הוא קורא אבא אבא כשהוא בן ג' שנים ופחות", והוא מכירו „בהכרה גמורה ולא יפנה לקרות לזולתו אבא". ידיעה והכרה זו באה מ„למעלה מן הדעת" ונמשכת לתוך דעת והכרה, „אלא שהולבשה והושפלה בבחינת קטנות המוחין". בצאת ישראל ממצרים היו אף הם ב„קטנות המוחין מאד ומאד" — „וארך מתבוססת בדמיך"; „כי נער ישראל" — ועל ידי „טעם דגן" של מצה „נכנס בהם מה שלמעלה מן הדעת, שהיא השגת מהות אור אין סוף ב"ה, דלית מחשבה תפיסא ביה, לתוך דעת והכרה על כל פנים שידעו לקרות אבא". ושוב מתבאר בהסברה חב"דית כחו של הדגן וההבדל שבין חמץ למצה וההפרש שבין מצת החובה של לילה הראשון למצת הרשות של כל שבעה. מתוך הדברים מתבארים גם הרבה מושגי קבלה: מוחין דאבא, גדלות ראשון וגדלות שני, ועוד

ועוד. ב„עבדים היינו" מתבאר ענין „פרעה אותיות הערף" שכתוב בקבלה. ברצון יש שתי מדרגות: פנימיות („חפץ") וחיצוניות („רצון"). במשלים שונים מתוארים שני מיני הרצון למטה, ושוב אותן שתי הבחינות למעלה. מפנימיות הרצון נמשכת ההשפעה לישראל („יאר ה' פניו אליך"), ומאחוריים וחיצוניות נמשך גם לאומות העולם, והוא בחינת „הערף", שמשם ינק פרעה. **בגלות** מצרים היתה ההמשכה לישראל דרך ה„עורף" של פרעה („עבדים היינו לפרעה במצרים") **ובגאולת** מצרים באו מבחינת „כי פנו אלי עורף" למדרגת „ואנכי תרגלתי לאפרים קחם על זרועותי". רעיון זה עטוף במאמר בתוך „השכלת" רזי קבלה עמוקים. המאמר „והגדת לבנך" עוסק בבירור השאלה הידועה איך אנו תולים מצות מצה ב„על שום שלא הספיק בצקם של אבותינו להחמיץ", והרי עוד בעשור לחודש כבר נצטוו על „מצות ומרורים יאכלוהו". מבדיל בין מצה של לילה הראשון ובין זו של שאר הימים, שלא נהגה בפסח מצרים, על פי שיטת הקבלה דרך הצינור החב"די. בסוף המאמר, כאילו דרך אגב, מבאר את „הקהה את שיניו" שבהגדה: „שכשתקהה השי"ן שבאותיות רשע ישארו אותיות רע ויאבדו לגמרי וזהו הבירור שלו וכו' וכמו שכתוב תמותת רשע רעה". ב„מצה זו" דן שוב באותה השאלה בצירוף מה ש„ידוע קושיא שניה דכתיב ויאפו את הבצק וכו' וזה היה בסוכות ומרעמסס לסוכות כמה מילין ואיך לא נחמץ בזמן רב כזה והלא שיעור חימוץ בשעה קטנה כשיעור מיל". הביטול במציאות שהיה להם מחמת „שנגלה עליהם מלך מלכי המלכים הקדוש ברוך הוא" בקירוב גדול לא נתן לשום התנשאות וגסות להסתעף ולהתפשט, וזהו: „מצה זו שאנו אוכלים על שום מה" („מה" הוא ביטול, בחינת „ונחנו מה").

בסדורו של הרב זקן באו תשעה עשר לקוטים על ההגדה. לקוטים ממקומות שונים של תורת הרב בעל ה„תניא", ביחוד מהמאמר „להבין מה שכתוב בהגדה מצה זו" שב„לקוטי תורה"[14]. כמה קטעים הועתקו ממאמר זה על פיסקות שונות שבהגדה. אחד מהם: „בעבור זה לא אמרתי אלא בשעה שיש מצה ומרור" הוא ענין של „היום לעשותם". הבחירה היא בעולם הזה, שלעומת „החיים והטוב" יש „המות והרע". היום יש „מרור, גימטריא מות", כי „הגשמיות נקרא מות ורע שהוא כלה ונפסד, והרוחניות נקרא חיים וטוב, ועל כן צ"ל מרור ומרירות ממה שנמשך אחר הגשמיות", ויש גם „מצה, שהוא ענין השימור מהחימוץ". אבל לעתיד לבוא, כשיהיה „בלע המות לנצח", בין ברוחניות ובין בגשמיות, והחמץ „לא יהיה בחינת יש וגסות דקליפה, אלא על דרך ויגבה לבו בדרכי ד'",

14) פרשה צו.
15) שמות, בד"ה „קול דודי".

אז כבר לא תועיל התשובה. קטע ממאמר ב„תורה אור"[15] מבאר את הפסוק „וימררו את חייהם" בדרך ה„עבודה": „איך שעל ידי גלות מצרים צריך לשית עצות בנפשו לצעוק אל ד' בתפלה ולהתמרמר במר נפשו על חייו דהיינו על חיות אלקות שבתוכו שהוא חיות העיקרית של האדם". אופני עבודה שונים מבוארים על כל מלה ומלה מאותו פסוק עד שמגיע ל„בפרך", שיש בו שני פירושים, „א' לשון טורח ומלאכה כבדה, הן בבחינת סור מרע והן בבחינת ועשה טוב צריך הוא לשנות רגילוות וטבעו, ופירוש הב' הוא לשון פה רך, וזה ישים האדם אל לבו כמו כעס וקנאה וגדלות והתרוממות אחד על חברו, זה הכלל מענה רך משיב חימה, ולא חימה של חברו בלבד אלא אף חימה שבו, דהיינו..."

ההגדה שבסדור מהרי"ד (הרבי האחרון מלאדי) מתחילה אף היא ב„שער חג המצות". אבל „שער" זה אינו מדבר על גוף החג ומהותו, כדרך ה„שער" שבסדור הרב. כאן יש להבין את ה„שער" במובן של הקדמה: המדובר בו הוא על חודש ניסן בכלל. נוטה יותר לחלק הדרוש שבחסידות. „באחד בניסן ראש השנה למלכים ולרגלים". „למלכים", פירש רש"י: „משום שלום מלכות", על דרך „במלך שלמה, מלך שהשלום שלו" (בגמרא, אגב, למדו דין ראש השנה למלכים ממלכות שלמה), שהמלך צריך להיות בטל להשם „ויהיה שלום מחבר ב' הפכים". ובניסן „נגלה עליהם מלך מלכי המלכים", ולכן אז הוא „ראש השנה למלכים" ואחרי כן „לרגלים", „כי רגל כח ההילוך" וכו'. מאריך לבאר מה ש„בניסן נגאלו ובניסן עתידים להיגאל" ואת מחלוקת של ר' אליעזר ור' יהושע (ר' אליעזר סובר בתשרי עתידים להיגאל) באופנים שונים וכולם בדרך חב"דית. בהגדה עצמה באו שלשה מאמרים ארוכים ומקיפים: „הא לחמא", „מה נשתנה" ו„כנגד ארבעה בנים", ועוד שנים קצרים: „מצוה עלינו לספר" ו„אילו קרע לנו את הים". כל מאמר מבאר לא את „דיבור המתחיל" בלבד, אלא את כל הפיסקא כולה. ב„מה נשתנה" בא המאמר בשתי נוסחאות: נ"א ונ"ב (נוסח א' ונוסח ב'). כל „קושיא" מארבע ה„קושיות" מתבארת גם בנ"א וגם בנ"ב לפי הקבלה בתוספת הסבר חב"די. פרשה רחבה, המורכבת מכל שלשת החלקים של החסידות החב"דית, מגוללת ב„ארבעה בנים". בראשיתו עוסק המאמר בשאלת ה„חכם" („מה העדות...") ומבדיל בין „אתכם" של החכם ל„לכם" של הרשע. השאלה היא על ירידת הנשמה לגוף, וב„עומק יותר": למה הוצרכו המצוות להינתן לנו בגשמיות ולא מספיק קיומן ברוחניות על דרך ש„אברהם אבינו קיים כל התורה", שאינו אלא קיום רוחני. בארוכה מבוארת בו ה„מעלה יתירה ונפלאה" שיש בקיום המצוות שלנו „יותר ממה שקיים אברהם". שוב מתבאר בו, שלפי

ה„פרי עץ חיים", ארבעה הבנים הם כנגד ארבעה העולמות, ו„על דרך עבודה ג' מדרגות אלו דג' בנים הם המבוארים בתניא צדיק בינוני ורשע", והם הם שלש מדרגות של עבודה: „עבד כנעני, עבד עברי ואמה העבריה". הניתוחים המעמיקים של שלשה מיני עבדים בעבודת השם, באו בסגנון מוסבר ומושך[16].

אף בשבעה החלקים של הספר „מגן אבות" מהרבי מקאפוסט, ז"ל, באים עניני יציאת מצרים לא בלבד בדרושים המיוחדים לפסח, אלא אף בדרושים שונים של כל השנה. בין דרושי הפסח שבחלק שלישי, שנים מהם באים על „דיבור המתחיל" מהגדה: „מצה זו" ו„כמה מעלות טובות". ב„מצה זו" מבאר ענין פסח, מצה ומרור, ההפרש בין מצה לחמץ מצד אחד ובין מצה למצוה מצד שני, המעלה שיש ב„אתכפיא" יותר על „אתהפכא", ועוד. את ה„מעלות טובות" הוא מבאר אחרי הקדמות ארוכות כך: יש „טוב ד' לכל" ויש „טוב ד' לקויו". ההשפעה החיצונית להחיות העולמות היא בחינת „טוב ד' לכל" („ורחמיו על כל מעשיו"), אבל ההשפעה הפנימית מיוחדת לישראל דוקא, „לקויו". „כמה מעלות טובות" נמשכות מבחינת „טוב ד' לקויו", ולכן הן „עלינו" דוקא. ושוב יש שני מיני השפעה: בחינת „די" („שאמר לעולמו די"), שהוא רק מילוי החסרונות בלבד („די מחסורו אשר יחסר לו"), ובחינת „והריקותי לכם ברכה עד בלי די". ולכן אומרים הרבה פעמים „דיינו" בשביל להמשיך מבחינת „עד בלי די". ההסברה החב"דית המצורפת לפירושים אלו מוציאתם מכלל סתם פירושים ומרוממתם למדרגת רעיונות אמת של חכמי האמת.

*

בצורה מיוחדת באו פירושים חב"דיים להגדה ב„שיחות" אדמו"רי חב"ד בלילי הסדר. דרכם של אדמו"רי חב"ד להתחיל הסדר הראשון תיכף אחרי תפלת ערבית ולא להאריך בו יותר מדאי, כדי להספיק לאכול האפיקומן קודם חצות. בסדר השני, ליל יו"ט שני של גלויות, היו מתחילים בשעה מאוחרת, והיו מאריכים הרבה בביאור ההגדה בדברי חסידות והתעוררות לעבודה. ויש שהיו נוהגים לתבל לפרקים את דברי החסידות בספורים שונים. השיחות של הרבי הריי"צ ז"ל (נפטר בשנת תש"י) בחג הפסח תש"ג נתפרסמו בחוברת מיוחדת[17].

לא היא „שיחה" ולא הוא „מאמר". במאמר בא הענין המתבאר במרוכז ובמסודר ובהרחב הביאור, ובשיחה באים הענינים מקוטעים ומקוצרים, ויש אשר מרומזים, בבחינת „די לחכימא ברמיזא", ובהפסקות בין קטע לקטע, ויש אשר

16) וראה בענין שלשה העבדים ושייכותם ליציאת מצרים ב„מגן אבות" להרבי מקאפוסט, חלק ז', בד"ה „להבין ענין קריעת ים סוף".

17) „לקוטי דבורים" חג הפסח תש"ג, ניו־יורק תש"ג.

דברי התעוררות ומוסר שאין להם מקום באופן ישר ב„מאמר", קונים שביתתם ב„שיחה". הרבו ביותר ב„שיחות" חב"דיות הרבי הריי"צ, ויבדל לחיים, הרמ"מ, הרבי של עכשיו.

כשהגיע הרבי הריי"צ באחד מלילות הסדר לפיסקא „הא לחמא", ביאר הדברים על יסוד המבואר בקבלה כי „אבות" הם מוחין, ו„לחמא עניא" הוא הגלות, ואמר: „הא לחמא עניא די אכלו אבהתנא", הגלות אכל את המוחין. עבודת המוח היא תחיית המתים. אין דבר קר יותר ממת. והמוחין הם קרירות, מתינות, התיישבות וסדר, בניגוד להתפעלות והתרגשות. וכשמאיר אור אלקי במוח, זהו תחיית המתים. אף הוא הרחיב הדבור על עבודת המוחין ועבודת המדות, ועל ההבדל שביניהם באופן פעולתם על הזולת: במדות יש מקום להשתוות עם הזולת, והקטן יכול להשתוות אף עם היותר גדול, אבל מוחין פועלים ביטול על הזולת, ואיש פשוט כשרואה בעל מוחין הוא מתפעל ובטל, הגם שאינו מבין אותו כלל. ולהסבר הדברים סיפר שתי מעשיות, אחת בנוגע להשתוות במדות, ואחת בנוגע לביטול של מוחין[18].

את „ימי חייך הימים, כל ימי חייך להביא הלילות" פירש: „להביא" מובנו להכניס. צריך להכניס חיים בימים ולהכניס חיים בלילות. וחכמים מוסיפים: „ימי חייך העולם הזה". יש להכניס חיים לא רק בימים ובלילות, אלא אף בכל עניני עולם הזה, שיהיה עולם הזה של יהודי. ואף כאן סיפר מעשיה אחת בשביל להדגים את ההבדל בין חיים טבעיים של יהודי לזה של גוי[19].

ב„אחד חכם ואחד רשע" אמר: לכל אדם מישראל, בין שהוא חכם ובין שהוא רשע, יש ה„אחד". לכל אחד יש הנפש האלקית, חלק אלוק ממעל ממש, ואם הוא רשע הרי זה בבחירת עצמו, אבל מלמעלה נתו גם לו את ה„אחד", ואפשר גם בכוחות גדולים יותר, שהרי ב„משביעין אותו תהי צדיק ואל תהי רשע" יש גם המובן של „משביעין" מלשון „שובע", אלא שאין הוא מנצל את כחותיו.

אגב: הרבי העכשוי, הרמ"מ, אמר באחת משיחותיו: למה העמידו את הרשע מיד אחר החכם, והרי לפי הסדר מקומו לאחרונה, אחר „שאינו יודע לשאול"? אלא, שהכניסו את הרשע לתוך הסדר של פסח כדי לתקנו, כי „לא ידח ממנו נדח", ולתקן את הרשע יכול רק החכם. אף הוא הוסיף: ולמה „מתחילים בגנות" של „מתחילה עובדי עבודה זרה היו אבותינו", והרי אין לזה שום קשר עם יציאת מצרים? אלא, שמלבד ארבעה הבנים יש גם בן חמישי, זה שאינו

18) ראה „ספורי חסידים", מועדים, עמוד 291.
19) ראה „ספורי חסידים", שם.

שואל כבר שום שאלות כלל, ולא מפני שאינו יודע לשאול, אלא מפני שנתרחק כבר לגמרי ואין לו ענין ויחס לה„סדר" וליהדות בכלל. לו אי אפשר להשיב, שהרי אינו בא כלל אל ה„סדר". שמא תאמר: כבר אבד סברו ובטל סיכויו של זה? לא. אף מזה ושכמותו אסור להתייאש. החובה להשפיע ככל האפשר גם עליו וסופו שישוב גם הוא. ולכך אומרים „מתחילה עובדי עבודה זרה היו אבותינו ועכשיו קרבנו המקום לעבודתו", כדי לתקן ולברר אף את אלה שחושבים את עצמם לבני תרח והולכים בדרכי תרח.

*

הגדה חב"דית מיוחדת במינה היא: „הגדה של פסח" עם „לקוטי מנהגים וטעמים"[20] של הרמ"מ שניאורסון (עכשיו הרבי החב"די). החב"דיות שבה באה לידי ביטוי בנוסח ובמנהגים, אבל לא בפירושים, דרושים ורעיונות. לא לכך נועדה הגדה זו ולא לכך נתכוון המחבר. אבל מבחינה של „מנהגים וטעמים", ועליהם יש להוסיף „דינים ומקורים", ובעיקר מקורים, הרי זו הגדה נפלאה שמעטים דוגמתה, ומתאימה לכל אדם מישראל, כחסיד כאשר איננו חסיד. אלמלא הייתי חושש לסלידתם של חסידים מהגדרת חול לעבודת קודש, הייתי אומר שזוהי עבודה מדעית ממדרגה ראשונה. על כל פנים: פנינה בספרות ההגדית. בקיצור נמרץ ניתנים לפנינו לכל פיסקא ולכל משפט ולכל ניב של ההגדה המקורות בראשונים ובפוסקים, יחד עם תמצית הדינים והמנהגים השייכים לאותו מקום ב„סדר", בצירוף פירושים מתאימים מלוקטים ממבחר המפרשים הראשונים והאחרונים. ואין בית המדרש בלא חידוש. בכמה מקומות מחדש המחבר אף פירושים וטעמים משלו. מהם בהלכה ומהם בקבלה ומהם בפשט. הרי פשט פשוט וישר, ולא עמדו עליו המפרשים. „וירא את עינינו זו פרישות דרך ארץ, כמה שנאמר וירא אלקים את בני ישראל וידע אלקים". כמה מפרשים הקשו שאין מפסוק זה שום ראיה לפרישות. אבל „כוונת הדורש מובנת בפשיטות". הראיה אינה מתייחסת אלא לתיבת „וירא", ולא לדרשת „זו פרישות דרך ארץ", שאינה באה אלא במאמר המוסגר, וכאילו אמר: „וירא את עינינו, כמה שנאמר וירא אלקים את בני ישראל". והרי על דרך זה יש אחרי כן: „ואת לחצנו זה הדחק, כמה שנאמר וגם ראיתי את הלחץ" וכו', וכן: „ובמורא גדול זה גילוי שכינה, כמה שנאמר או הנסה וכו' ובמוראים גדולים" וכו'. אף שם אין הראיה על הפירוש של לחץ ושל מורא גדול, אלא על הענין (ואמנם המפרשים נדחקו גם שם).

20) ניו־יורק, תש"ו (הופיעה אחרי כן גם במהדורות נוספות).
21) שיר השירים, בד"ה „קול דודי".

ופטור בלא כלום וכו'. הרי גם פירוש חב"די, בשם „לקוטי תורה"[21]: למה מניחים המרור בקערה של ה„סדר" באמצע, והרי לכאורה מקומו בקו שמאל, כי הוא בחינת גבורות? אלא „שהמרירות מעורר המשכת רחמים רבים, כאשר תשתפך במר נפשו ויבוא לידי מרירות גדולה איך שהוא רחוק מאלקות, ועל ידי זה מעורר בחינת רחמים רבים" (רחמים, כידוע, הוא בקו האמצעי).

ענין רב יש בכל מנהגי „בית הרב", אדמו"רי החב"ד, שבאו בהגדה זו. מהם שכל חסידי חב"ד נוהגים כך, ומהם המיוחדים ל„בית הרב" בלבד. לרוב באו גם טעמים למנהגים אלו. הרי המנהג האחרון: אין אומרים „חסל סדור פסח". ובשם הרבי הריי"צ: לפי שאצל חב"ד אין חג הפסח מסתיים; הוא נמשך לעולם.

הרב שמעון גליצנשטיין — **זרקור המפיץ אור**

להופעת לוח „היום יום" אור זרוע לחסידי חב"ד,
הוצאה שלישית תשי"ז

כולל: שיעורי לימוד כחק יומי, מנהגי חסידי חב"ד, לקוטי פתגמים מתורת החסידות ודרכי החסידים, ונלוה לו שלשלת היחס וראשי פרקים מתולדות בית רבנו.
מלוקט משיחות ומכתבי כ"ק אדמו"ר יוסף יצחק זצוקללה"ה נבג"מ זי"ע שניאורסאהן מליובאוויטש.
לוקט וסודר על ידי כ"ק אדמו"ר מנחם מענדל שליט"א שניאורסאהן מליובאוויטש.
יוצא לאור ע"י מערכת „אוצר החסידים", ברוקלין נ. י.
שנת התשי"ז לבריאה.
מכיל ק"ח דפים עם מעטפה הדורה.

מומנט נעלה בהיסטורי' של חסידות חב"ד, שממקורותי' הברוכים מופיע בהוצאה שלישית קובץ מקורי וכל כך נפלא, שגם בספרות החסידית הענקית הכללית עוד לא נראה כבושם הזה, ונתחבר באופן מיוחד כלוח השנה בשביל חסידי חב"ד, משום כך אין להתפלא על שינוי סדר הזמנים לנטות מדרך המקובלת בסדור הותיק של הלוח השנתי המסורתי המתחיל מראש השנה ועד ראש השנה, לא כן הלוח „היום יום" שהוא מסודר מי"ט כסלו עד י"ט כסלו, הנימוק לכך נותן כ"ק אדמו"ר שליט"א המסדר והמהדיר, בשם כ"ק אדמו"ר נבג"מ: מפני שי"ט כסלו הוא תאריך היסטורי חגיגי אצל חסידי חב"ד שנתקדש בקדושת נס הנצחון של אור החסידות ונחשב לראש השנה של תורת חב"ד. משום כך מצוה כ"ק אדמו"ר „לסדר לוח השנה הנ"ל מתחיל מי"ט כסלו זה עד י"ט כסלו הבעל"ט וכו' ואת הלוח אשר יסדר יכנה בשם היום יום לוח אור זרוע לחסידי חב"ד".

התוכן של לוח השנה הזה כפי הוראות כ"ק אדמו"ר נבג"מ, הוא:

א) שעורי למוד בחק יומי, השוים לכל נפש והם: א. חומש עם פירש"י. ב. תהלים אחר תפלת שחרית, כמו שנחלק לימי החודש. ג. שעורי תניא כפי אשר חלקתיו לימי שנה זו.

ב) מנהגי חסידי חב"ד.

ג) לקוטי פתגמים מתורת החסידות ודרכי החסידים, ענינים קצרים לכל יום מימות השנה.

אינני מתכוון לנתח כאן את הדינים והמנהגים השונים שבאו בהשנתון הנפלא הזה בהוראות מיוחדות לחסידי חב"ד, כי מי יבוא אחרי המלך, הלא כל המנהגים האלה נאספו מכתבי כ"ק אדמו"ר נבג"מ שהוא האוטריטה האוטנטית והאישיות המוסמכת לפסוק ולהחליט בענינים אלה, שכל דבריו דברי קבלה שקבל מאבותיו רבותינו הקדושים עד רבנו הגדול אדמו"ר הזקן נ"ע, אבי ומיסד החסידות החב"דית.

הפעולה הזאת לרשום בעט סופר את מנהגי החב"ד המקוריים והמיוחדים ולקובעם בדפוס בצורה כל כך נאה היא כדבר בעתו וברכה רבה צפונה בה.

בעת שישובי החב"ד בהמוני קהלותיהם המסודרות היו על מקומן בגלות רוסיא, מקושרים ומסורים להמרכז הראשי שבליובאוויטש, הנקרא בפי החסידים „בית חיינו" שמשם היו שואבים עדוד וחיזוק בחומר וברוח, ומעלה יתירה היתה בחישוב החב"די שם באיחוד האתנוגרפי, ז.א. שהי' נמצא באזור ידוע ומלוכד ועיירות למאות היו שם שלא התקיים בהן מנין אחר לבד החב"די.

אלה שני הגורמים: — הקשר הישיר עם המקור המרכזי שבליובאוויטש, והסבה האתנוגרפית שמרו עליהם שמנהגים אחרים וחלוקי נוסחאות לא יחדירו במשכנותם, הם היו כמעט רק בעולמם הם בלי התערבות והשפעה מתורתם ומנהגם של חסידים אחרים.

עם חורבן התפוצות שברוסיא עלה יד הכורת גם על פרח נחמד זה בכרם בית ישראל, רוב הקהלות החב"דיות נהרסו, כחות הרשע של האויב השחית כל חלקה טובה, ומתי מעט הצליחו להנצל מצפרניהם האכזריים, לעלות ארצה ולהתחבר עם אנשי שלומם בהקהלות הקיימות כאן מכבר או שהלכו לארה"ב דאמריקה.

קהלות אלה נמצאות בסביבה המיושבת בהמוני יהודים בלתי חב"דיים, יש להם קהלות מיוחדות, מנהגים אחרים ומתפללים בנוסחאות שונים, והם הרוב. וטבע הדבר שהמועט החב"די יקבל השפעה מהרוב הגדול. היינו עדים לתופעה כזו בבתי הכנסת החב"דיים שונים שבהם קבעו מקום לתפלתם גם חסידים בלתי חב"דיים, בלי שיפסיקו את קשרם עם ההרגלים והמנהגים שלהם או שיחדלו להתפלל בהנוסח שהביאו אתם. ברבות הימים הכניסו נימה בלתי חב"דית עד שנהפכה ונעשה כמו למנהג חב"די, וכשרוצים לבטל את ה„מנהג המלאכותי" הזה, כבר יש מתנגדים לכך והדבר הי' מביא לידי סכסוכים וויכוחים.

מנהגי חב"ד המיוחדים התחילו להיות הולכים ונשכחים, ולעתים קרובות

במקרים של חלוקי דינים, היו באים לידי וכוחים איך הי' המנהג המקורי, זה בכה וזה בכה. אמנם, בפרסום הדינים והמנהגים החב"דיים המקוריים ידעו החסידים את אשר לפניהם לנקוט כמנהג אבותיהם שקבלו מרבותינו הקדושים כפי שנמסרו להם מרבנו הגדול כ"ק אדמו"ר הזקן נ"ע, בקבלה האמתית של נשיא חב"ד בדורנו.

דבר טוב יעשו לאסוף ולקבץ את הדינים והמנהגים המפוזרים בלוח אור זרוע ולסדרם באופן כרונולוגי לפי סדר היום, השבתות וימים טובים.

גם אינני מתכוון למתוח קו בקורת ולהעריך את הפתגמים מתורת החסידות ודרכי החסידים, כי הם עיקרים בתורת החב"ד העומדים ברומו של עולם זה, דברי קודש שיצאו מפיהם של אבות החסידות: הבעש"ט (תנ"ח—תק"ך), המגיד ממזריץ' (ת"ע בערך — תקל"ג), רבנו הזקן (תק"ה—תקע"ג) ונשיאי חב"ד יוצאי חלציו, שאור קדושת האמונה, התורה והחסידות הנאמנה זורח בהם, חודרים לתוך הנשמות, מלהיבים ומעודדים את הלבבות, זרקורים המציפים אור, וכלפידי אש מאירים את דרך ה' בתורת החסידות הנשגבה.

בפתגמים אלה נותן לנו כ"ק אדמו"ר הגדרה מקורית למהותה של תורת חסידות חב"ד, הוא אומר:

שם חסיד הוא שם קדום הנמצא בדרז"ל גם על אדם הראשון (עירובין י"ח ב) והוא תואר השלימות וההפלגה אם בשכל או במדות או בשניהם יחדו. אמנם בתורת חסידות חב"ד תואר חסיד הוא, מי שמכיר מהותו העצמי ומעמדו בידיעת התורה ולימודה ומצבו בקיום המצות, יודע הוא מה שחסר לו ונותן לב ודואג למלאות את החסר, ומרבה במשמעת כדרך קבלת עול (פתגם כ"א אדר א, דף ל').

חסידות כוללת שני ענינים עקריים: א) הבנת כל הלכה בשרשה ומקורה העצמי ברוחניות, היינו בספירות ומדריגות בכל עולם לפי ענינו כמבואר בדא"ח. ב) הבנת ענין כל הלכה בעבודה היינו שהגם שהיא חכמה ושכל אלקי ודין התורה מ"מ צריך למצוא בזה ענין בעבודה בהנהגת האדם בחיי עולם זה (פתגם י"א אדר ב', דף ל"ז).

חסידות היא דעת אלקית הנותנת לאדם להבין את אפסותו ועד כמה שביכלתו להתרומם (פתגם י"ט אייר, דף נ"ה).

יסוד עקרי בשיטת חב"ד הוא, אשר המוח השליט על הלב בתולדתו, ישעבד את הלב לעבודת השי"ת, מתוך השכלה, הבנה והעמקת הדעת בגדלות בורא העולם ב"ה (פתגם ט"ז כסלו, דף קי"ג).

חסידות חב"ד פותחת שערי היכלי חכמה ובינה לידע ולהכיר את מי

שאמר והי' העולם בהשגה שכלית, מעוררת רגשי הלב להתפעל באותה מדה שבלב המחויבת מהשכלה זו, ומורה דרך אשר כל אחד ואחד לפום שיעורא דילי' יכול לגשת אל הקדש לעבוד את ה' במוחו ולבו (פתגם י"ז כסלו, דף קי"ג).

ברצוני לציין דבר אחד, מקובל הוא אצל הבלתי חב"דיים שחסידות חב"ד דבר אין לה עם הרגש בלב, ומחוסר ידיעה עמוקה במהותה של תורת החסידות הזאת, הם באו לידי מסקנא מסולפת לומר: שתורת חב"ד בעיקרה היא ענין שכלי, שהוא צריך לשלוט על הרגש שבלב, ותורת המדות התלוי' ברגש, שספרות החסידות הכללית מתפארת בה, מה תהא עלי'? האם תשלול תורת החב"ד אחד מעיקרי החסידות של הבעש"ט?

בפתגמים שבשנתון הזה נותן כ"ק אדמו"ר תשובתו החיובית, הוא מחשיף את האור הגנוז שבתורת חב"ד לכל מה שנוגע למדות שבלב ובראש וראשונה הוא לומד אותנו כי כלל העיקרים הוא מצות אהבת ישראל.

הוא אומר:

אהבת ישראל של הבעש"ט אין לשער. הרב המגיד אומר: הלואי היו נושקים הס"ת באותה האהבה שהי' מורי — הבעש"ט — מנשק את „הילדים בהוליכו אותם אל ה‚חדר' כשהי' ‚באהעלפער' — עוזר למלמד, לפני התגלותו" (פתגם ט"ז תמוז, דף ע"א).

רבנו הזקן מסר לבנו, אדמו"ר האמצעי: הסבא — הבעש"ט — אומר: שצריכים למסור את הנפש בשביל אהבת ישראל, אפילו לזה שלא ראה אותו מעולם (פתגם, ט"ו כסלו, דף קי"ג).

אדמו"ר הזקן אמר בשם המגיד שאמר בשם הבעש"ט: ואהבת לרעך כמוך הוא פירוש וביאור לואהבת ה' אלקיך, כשאוהבים מי שהוא מישראל אוהבים את ה' משום שלכל איש ישראל יש חלק אלקי ממעל וכשאוהבים אותו היינו הפנימיות שלו, ממילא אוהבים את ה' (פתגם, י"ב מנחם אב, דף ע"ח).

רבנו הזקן קבל מר' מרדכי הצדיק ששמע מהבעש"ט: הנשמה יורדת למטה לחיות בגוף משך של שבעים או שמונים שנה, במטרה לעשות טובה למי שהוא מישראל בגשמיות ובפרט ברוחניות (פתגם, ח' אייר, דף נ"א).

מקובל בשם מורנו הבעש"ט: כששומעים דבר לא טוב על אחד מישראל גם אם אין מכירים אותו, צריך להצטער צער רב כי אחד מהם בודאי הוא לא טוב: אם אמת הדבר שמספרים על פלוני הלא הוא לא

טוב ואם אינו אמת הלא המספר נמצא במצב לא טוב (פתגם, י"ג כסלו, דף קי"ב).

מדברי קדש רבנו הזקן: ישראל גוי אחד בארץ, העם ישראל גם כשהוא בארץ הגשמית הזאת הוא מקושר עם ה' אחד, השי"ת עושה מרוחניות גשמיות והעם ישראל עושה מגשמיות רוחניות (תגם, כ"ז אלול, דף צ"א).

אדמו"ר האמצעי בשם רבנו הזקן: צריכים להיות נתונים לאהבת ישראל והיא צריכה להגיע עד מיצוי הנפש (פתגם, י"ח מנ"א, דף פ').

רבנו הזקן אומר מצות אהבת ישראל היא ליליד עם ישראל אשר מעולם לא ראה אותו, ומכש"כ לחבר עדת ישראל אשר במקום מגורו שהוא בן או בת עדתו (פתגם, ג' אדר א', דף כ"ה).

רבנו הזקן: אין לנו שום השגה איך שיקר מאד אצל השי"ת הגוף של איש ישראל (פתגם, כ"ט אלול, דף צ"א).

אדמו"ר מהר"ש אומר: מהי התועלת מפעולת החסידות ויראת שמים כשחסר העיקר — אהבת ישראל ויותר מזה לגרום ח"ו צער אל הזולת (פתגם, ח' מנחם־אב, דף ע"ז).

החסידים שאלו את אדמו"ר הזקן: איזו עבודה נעלית יותר, אהבת ה' או אהבת ישראל? ויען: אהבת ה' ואהבת ישראל שתיהן כאחת חקוקות בנשמת רוחו ונפשו של כל אחד מישראל, ומקרא מלא דבר הכתוב ואהבתי אתכם אמר ה' הרי דגדולה אהבת ישראל, דאוהב את שאהוב אוהב (פתגם, כ"ה ניסן, דף מ"ט).

בימי רבנו הזקן הי' שגור בפי החסידים הפתגם: פרוסת הלחם שיש לי הרי שלך כשלי, הקדימו המלה שלך לפני שלי (פתגם, ט"ו אייר, דף נד).

משיחות אדמו"ר הרש"ב נ"ע: מעלה נפלאה היא הזכות שהבורא ב"ה נתן בהסתגלות החוש והשתוקקות להטיב לאיש ישראל עד שההוא נעשה אצלו יקר יותר משהוא מחזיק את עצמו, משום שלגבי עצמו שהוא יודע נגעי לבבו ימצא מי שהוא לתלות בו את רוע מזלו, שזה לא שייך כלל לגבי הזולת (פתגם, ו' אדר, דף כ"ו).

רבנו הזקן כותב בסידורו: נכון לומר קודם התפלה הריני מקבל עלי מצות עשה של ואהבת לרעך כמוך, זאת אומרת, אשר מצות אהבת ישראל היא שער הכניסה אשר דרך בו יכול האדם לבוא לעמוד לפני ה' להתפלל, בזכותה תקובל תפלת המתפלל (פתגם, כ' תמוז, דף ס"ז).

בשלשה כלי שרת — אהבת ה', אהבת התורה ואהבת ישראל — צריכים צעירים בני תורה לגשת לעבוד בכרם ה' צבאות לקרב אחיהם לקיום מצות מעשיות וקביעות עתים לתורה, מבלי התחשב עם מחלת המפלגות. והאמת הגמורה היא אשר לב ישראל מעין מקור מים חיים, ובריתו כרותה לעבודה ותעמולה שאינן חוזרות ריקם (פתגם, כ"ו אדר א', דף ל"א).

בתורת חסידות חב"ד מקבלת מצות אהבת ישראל התלוי' ברגש שבלב את מקומה הנכון, לא כמטרה כי אם לבוא על ידה למצות אהבה ה'. ואהבת לרעך כמוך הוא כלי למצוה של ואהבת את ה' אלקיך.

הרב טוביה בלוי — **תוכן ענינים בדא"ח — שיחות**

תוכן ענינים בדא"ח, משיחות כ"ק אדמו"ר שליט"א מליובאוויטש, תרגום חפשי, יוצא לאור ע"י צעירי אגודת חב"ד באה"ק, ת"א, תשכ"ד.

אותו אור הגנוז בתורת החסידות — טעון חיפוש ומציאה. נכון, אמנם, שבכחה של תורת החסידות, פנימיות התורה, אורו של משיח, לפתור כל הבעיות והלבטים הנפשיים של איש ואיש בכל דור ודור. ברם, צריך שיהא רבי ומורה לגלות את הטמון בה לכל דור במיוחד.

כיון שכן, הרי מטבע הדברים, אדם המחפש את המאור שבתורת החסידות — עליו, יחד עם העיון והלימוד בספרי תורת החסידות של רבוה"ק מן הדורות הקודמים, לטרוח במיוחד ולהקדיש למוד ועיון לתורת רבו של דורנו, ובעזרתה — למצוא את הטוב הצפון בדברי רבותינו הקודמים.

ב„שיחותיו" עשירות התוכן ועזות ההבעה של כ"ק אדמו"ר שליט"א, מאור ומורה חב"ד בדורנו — צפונים כל דבריה של החסידות המיוחדים לדורנו. מי שמעיין ב„שיחות" אלו ופונה את"כ אל ספרי החסידות הקודמים — מצליח למצוא בקלות את השייך לו, לבן־דורנו, ולנפשו.

הרבי שליט"א משמיע שיחותיו בהתועדויות המפורסמות שלו ביומי דפגרא ובשבת שבה מברכים את החדש. הרבי משפיע אז ממעינותיו משך שעות רצופות. בין פרק נגינה למשנהו הוא שוזר רעיון ברעיון, משלב הלכה באגדה, מחקר בקבלה, מוסר בחסידות, כשכל הדברים מובילים, בצורה מרתקת, למסקנה מסוימת, ל„בכן", להוראת דרך בהתנהגות האדם.

הכוונה, לאמתו של דבר, היא המסקנה בלבד, הלקח, „המעשה הוא העיקר", אלא שאגב כך, בדרך למסקנה, מיתרצות קושיות, מיושבים סתירות, מוסברות פליאות, מסולקים קשיים, בחלקים שונים ומגוונים של התורה.

אין הרבי שליט"א נוהג להעלות דבריו על הכתב, אלא שמן השומעים נמצאים כאלה שניחנו בכושר קליטה מצוין, ולאחר „חזרה" ושינון הדברים בינם לבין עצמם הריהם מעלים הדברים על הכתב, בשפה בה נאמרו: אידיש.

כאשר החלה הנהלת „צעירי אגודת חב"ד" בארה"ב לשלוח חבריה לבתי כנסיות ל„חזרת דא"ח" (השמעת דברי חסידות) — הורגש הצורך בחומר מותאם

לצבור מן הסוג הרגיל, ואז הוחל בהוצאה לאור של חוברות המכילות קטעים שלוקטו משיחות הרבי שהם מתאימים וקשורים לפרשת כל שבוע.

כך נולד מחזור ראשון של חוברות שיחות הרבי (באידיש) על כל פרשיות השנה וימי הפגרא. חוברות אלו קובצו אח"כ בספר „לקוטי שיחות" (תשכ"ב).

בעקבותיו בא, בשנת תשכ"ג, מחזור שני של חוברות שיחות הרבי על פרשיות השבוע והמועדים. לחוברות מתלוות הערות וציוני מקורות שנכתבו ע"י הרבי. הערות אלו ראויות לעיון ולמוד מיוחד כדי לעמוד על הטמון בהן. גם שיחות אלו קובצו אח"כ בספר „לקוטי שיחות" (תשכ"ד).

*

מן הספרות הרחבה של תורת החסידות — אין מצויים בשפע ספרים שהם נוחים לקריאה לאמון על הסוג המקובל כיום של לשון הקדש. להבנת ספרי תורת החסידות דרושה התאמצות מיוחדת מצד בן דורנו הדר באה"ק ורגיל לשפת יום יום המקובלת כאן.

לשם קירוב גופי תורת החסידות אל ההמונים שבאה"ק — החליטה הנהלת „צעירי אגודת חב"ד" באה"ק להגיש תרגום עברי של שיחות כ"ק אדמו"ר שליט"א. מדי שבוע הופיעה חוברת מתורגמת לפרשת השבוע. עתה פתוחה הדרך לכל מי שמעונין לעמוד על עיקרי תורת החסידות במקורה.

*

קושי רב כרוך בתרגום ה„שיחות": הן בגלל שלא נכתבו בלשונו הצחה של הרבי שליט"א, והן משום ששזורות בהן מלים רבות מן הלקסיקון החב"די המיוחד שטירחה מיוחדת במציאת ביטויים להן המובנים להמון הרחב. יתכן, איפוא, שהתרגום טעון שיפור פה ושם, אך העובדה המשמחת בעינה עומדת: תורת החסידות במקורה־פתוחה עתה לכל, וניתנת לקריאה נוחה לכל דכפין. כל הרוצה יבוא ויטול!

תורת חסידות חב"ד היא ביסודה מורת דרך בעבודת ה'. זו מגמתה וזו כוונתה של חסידות חב"ד, ושל מוריה־מאוריה במשך הדורות, כפי שהדברים באו לידי ביטוי ב„שער" של ספר ה„תניא", הוא ספר היסוד של חסידות חב"ד: „על פסוק ,כי קרוב אליך הדבר מאד בפיך ובלבבך לעשותו' — לבאר היטב איך הוא קרוב מאד".

כלומר: אותו חלק עיוני מעמיק שבתורת חב"ד, הדיון בבעיות שונות של אלקות, בריאה, נפש וכו', אשר בזכותו בא השם „חב"ד" (חכמה, בינה, דעת) לתורה כולה, חלק זה אינו אלא אמצעי למציאת הדרך הנכונה לכל אחד, בכל מצב, איך לעבוד את ה'.

עם זאת ידועה תורת חב"ד גם כתורה מחשבתית־פילוסופית (וכאמור מכאן שמה: חב"ד), המציעה פתרונות משלה לבעיות עיוניות רבות ומגוונות הקשורות לאמונה ודת וכו'. אדם הדן בנושא עיוני מסוים אינו יכול לפסוח על ספרי חסידות חב"ד, בהם ניתן גם למצוא תשובות להתלבטויות והתחבטויות במחשבת דורנו ביחס למעמד האמונה בתקופת „עיקבתא דמשיחא" (בלע"ז: „המאה העשרים"...).

אלא שמקור לא אכזב זה של מחשבה ועיון, ששמו תורת חב"ד (המקיפה עשרות רבות של ספרים!), ניתן לניצול רק על ידי עמל ויגיעה, וחיפוש מתמיד.

— וכאן בא לעזרתנו „ספר המפתחות", בן 704 העמודים, שיצא לאור בשנת תשכ"ו.

„ספר המפתחות" מכיל מפתחות ענינים ושמות לכמה עשרות ספרים מתוך ספרי חסידות חב"ד.

סוגים שונים של „מפתחות" נכללים ב„ספר המפתחות": 1) „מפתח ענינים". 2) „מפתח שמות ספרים ואנשים". 3) „מפתח פסוקי תנ"ך, מאמרי חז"ל ועוד".

החשוב שבסוגי המפתחות הוא: „מפתח ענינים", ובעזרתו של „מפתח" זה תקל עלינו מציאת כל נושא הנידון בספרי תורת חב"ד. רצוננו לדעת, למשל, תוכנה של „אמונה" לפי חב"ד, או משמעותה של „תפלה" לפי חב"ד, או מעמדה של „נשמה" לפי חב"ד, או מקומה של „ארץ ישראל" בחב"ד, או כל אחד מאלפי נושאים כיוצא באלה, עלינו לחפש לפי סדר הא"ב בערך הנידון ב„מפתח ענינים" של הספרים הכלולים ב„ספר המפתחות", ונמצא את מבוקשנו.

„מפתח שמות ספרים ואנשים" מציין, לפי סדר א"ב, את שמות הספרים או האישים המוזכרים בספר, ו„מפתח פסוקי תנ"ך ומאמרי חז"ל וכו'" מציין (לפי סדר התנ"ך והש"ס כו') את הפסוקים והמאמרים המופיעים בספר ומתבארים בו.

ה„מפתחות" הכלולים בספר שלפנינו הופיעו (רובם) בשעתם כנספחים לספרי חב"ד, ולפני כן בצורת חוברות מיוחדות. לדוגמא: המפתחות לספר ה„תניא" הופיעו תחלה כחוברת מיוחדת, אחר כך צורפה למהדורות ספרי התניא, ונכללו שוב ב„ספר המפתחות". כך גם המפתחות לספר „תורה אור", וכך גם לרוב הספרים האחרים.

משום כך מופיעים מפתחות כל ספר (או קבוצת ספרים מסוימת) **במדור** מיוחד ב„ספר המפתחות" שלפנינו. אך יש ספרים (או קבוצות ספרים) שהמפתחות שלהם מופיעים לראשונה בספר שלפנינו, אם כי אף הם במדורים מיוחדים.

ואלה הם מדורי „ספר המפתחות": ספר ה„תניא", „תורה אור", „לקוטי־תורה", „סידור עם דא"ח", „ספרי אדמו"ר האמצעי", „ספרי אדמו"ר הצמח צדק", „דרך מצותיך", „מאמרי אדמו"ר מהורש"ב", „מאמרי אדמו"ר מוהריי"צ תר"פ—תש"ב", „ספר המאמרים תש"ג", „ספר המאמרים תש"ט", „ספר המאמרים תש"י", „ספר המאמרים תשי"א", „ספר המאמרים אידיש", „לקוטי דיבורים", „לקוטי שיחות", „היום יום".

חלקם הגדול של ה„מפתחות" סודר, לכל ספר בזמנו, על ידי כ"ק אדמו"ר שליט"א, וחלק — על ידי הרב א. ח. קרליבך ואחרים.

מובן שבראש כל מדור מופיעים כללי הסימון שלפיהם סודרו המפתחות. פעמים רבות מופיע ליד כל סימון גם ציון הפרטים הקשורים בערך הנידון כפי שהם מופיעים במקום המסומן. לדוגמא: בערך „אדם" שבמדור ספר התניא מופיעים כל סימוני מקומות ב„תניא" בהם מופיע הערך הנידון, וכתוספת ניתנים בסוגרים, ליד כל סימון, ציוני הפרטים הקשורים ל„אדם" במקומות המסומנים, כגון: „אין דיעותיהם שוות", „כל אדם יכול להיות בינוני", וכך הלאה.

— „מפתח פסוקי תנ"ך ומאמרי חז"ל וכו'", בסדר נפרד, מופיע רק בחלק מן המדורים.

יצוין שב„הקדמת המו"ל" ל„ספר המפתחות" כלולה הבטחה על הופעת חלק נוסף לספר המפתחות שיכלול מפתחות לספרים נוספים בתורת חב"ד.

„ספר המפתחות" הוא הספר הפותח שערים להיכל תורת חסידות חב"ד, לכל החפץ לעיין בה ולהכירה. „ספר המפתחות" — המפתח לתורת חב"ד!

המנהג — תפס ותופס מקום חשוב בחיי העם למראשיתו. בכל תקופת ההיסטורי׳ היהודית, נוצרו מנהגים וגווני מנהגים שונים בכל שטחי החיים. גם בשעה שההלכה הפסוקה היתה רופפת ולא היתה ברורה, אמרו חז״ל (ברכות מה, א) „פוק חזי מאי עמא דבר״ = צא וראה איך העם נוהג. יתירה מזו במסכת סופרים (ספי״ד) מצינו „אין הלכה נקבעת עד שיעשה מנהג״.

מנהגי חב״ד—ליובאוויטש מיוסדים על יסודות חזקים, ממה שראו כיצד נהגו אבותינו רבותינו הקדושים בכל דור ודור.

וכמה פנים למנהגי חב״ד ליובאוויטש:

א) מנהגים שטעמיהם ידועים;

ב) מנהגים שטעמיהם אינם ידועים;

ג) מנהגים שרק יחידים מבית רבי נהגו בהם.

מרביתם של מנהגי חב״ד—ליובאוויטש מקורם ברבינו הזקן, ובהם:

א) מה שקבל ממורו הרב המגיד בשם הבעש״ט, או ממה שנהג הרב המגיד בעצמו;

ב) מנהגים שנהג בהם רבינו הזקן בעצמו.

מנהגי רבנו הזקן הנם עיקרים ושרשים למנהגים שונים בהם נהגו אבותינו רבותינו הקדושים בכל דור, והם:

א) מנהגים בבחינת ענף או הידור למנהגים קדומים;

ב) מנהג שכל רבי בדורו נהג בהם.

הרבי (מוהריי״צ) נ״ע באחת משיחותיו (ראה לקוטי דבורים כרך ב, עמוד 448 ואילך) הדן בכל האמור, מסביר בארוכה ובפרוטרוט את מנהגי הב״ד בקריאת התורה.

ובשיחה אחרת (ראה ספר השיחות ה׳תש״ב, עמוד 27) הוא אומר:

„מנהגי ליובאוויטש מיוסדים לא רק על הלכה או הידור מצוה, אלא גם על ענינים רוחניים הנוגעים בנפש. מנהגי ליובאוויטש מעמידים על בסיס של עבודה את מהלך הרוח הכללי של בן ישראל, שהוא ובני ביתו מוארים ברוח טהרה שמנהגים אלה מביאים״.

חסידים בכל דור הוקירו במאד את מנהגי חב״ד. היה זה סימן ההיכר הראשון לחסיד חב״די כשנהג לפי מנהגי חב״ד. ושמירת המנהגים נעשתה ונעשית

מתוך קנאות ממש, לשמור ולדייק אף בקוצו של יו״ד בכל מנהג שהוא, מתוך הכרה שמקורם ברבוה״ק שמפיהם חיים.

מנהגי חב״ד ייחדו ואיחדו את חסידי חב״ד לחטיבה אחת.

אם ברצונך לעמוד על מהותו והשתייכותו של חסיד חב״ד, עקוב נא אחרי נוהגיו ומנהגיו והבחנת מיד באיזו מדה הוא קשור לתנועה זו.

השמירה על מנהגי חב״ד היא השער הראשון לכניסה לפי ולפנים של היכל חב״ד, ומהווה שלט המכריז וקובע: הנה לפניך איש חב״ד.

מפאת אי ריכוזם של מנהגי חב״ד בצורה של ספר מיוחד ובעיקר מפאת הנדודים והסבל הרב ששסבלו חסידי חב״ד ביחוד בעשרות השנים האחרונות — נשתכחו או שובשו רבים ממנהגי חב״ד היפים, וזה זמן רב שהורגש חסרון רב על שמנהגים אלה לא קובצו למקום אחד ולא פורסמו בדפוס.

יישר כח מיוחד מגיע להרב התמים ר׳ מנחם זאב שי׳ הלוי גרינגלאס (משפיע בישיבת חב״ד במונטריאול), והרב התמים ר׳ יהודא ליב שי׳ גראנער (ממזכירי כ״ק אדמו״ר שליט״א) שקבלו על עצמם עבודת הריכוז של מנהגי חב״ד, לקטו אותם ממקומות מפוזרים רבים בתוך כתבי רבותינו הקדושים, ולאחרונה הגישו לנו ספר מעניין ביותר בשם „ספר המנהגים — מנהגי חב״ד״ מלוקט מכתבי ורשימות נשיאי חב״ד והוראות שלהם בעל פה. הספר הופיע בהוצאת „קה״ת״, על ידי מערכת „אוצר החסידים״ בברוקלין וכולל 107 עמודים. המנהגים סודרו לפי סדר שולחן ערוך, אורח חיים (השכמת הבקר — פורים) ולאחר זה ליקוט ענינים השייכים לשאר חלקי השו״ע. בתור הוספה — רשימת ימי ההולדת, הגאולה וההילולא של נשיאי חב״ד, וכן מכתבי כ״ק אדמו״ר שליט״א בדיני הפסק לפסוקי דזמרה ובדבר ה„יהי רצון שעל התפוח״ בליל ראש השנה. בתור הקדמה — מכתבו של כ״ק אדמו״ר שליט״א מט״ו באלול תשכ״ו.

יש לציין במיוחד את המראה מקומות, הערות וציונים שהמלקטים הוסיפו בשולי הגליון. הערות וציונים המאירים את עיני המעיין ומביאים אותו לעיין במקורות.

מן המקורות המצוטטים נמצאנו למדים שרוב מנהגי חב״ד יסודתם בהררי קדש הפוסקים הראשונים או המקובלים.

במסגרת המקורות מופיעים לראשונה מכתבים רבים של כ״ק אדמו״ר שליט״א המגלים שפע של מקורות והסברים למנהגים השונים.

כפתח דבר לספר חשוב זה, הדפיסו קטע משיחת כ״ק אדמו״ר שליט״א, בו נאמר בין השאר:

„במנהגי בית הרב ישנם: א) מנהגים כלליים — מנהגים שפרסמו אותם ברבים. ב) מנהגים פרטיים — מנהגים שנהגו בהם בחשאי. בשנים האחרונות לחיים חיותו בעלמא דין של הרבי (מוהריי"צ) נ"ע, גילה הרבה מנהגים, גם מאלה שנהגו בהם בחשאי והי' בכך משום הוראה בנוגע לפועל, שכל אלה שנודע להם מהמנהגים יתחילו לאחר הכנה במדה ידועה, להתנהג לפיהם בהפועל ממש, ועל יסוד הכלל הגדול שבתורה „ואהבת לרעך כמוך" — להודיע על מנהגים אלה גם לזולתם שגם הם יתנהגו לפי מנהגים אלה. וכמו שאמר רבינו הזקן ביחס לכללות תורת החסידות, שאין זה רק עבור כתה או חלק מישראל, כי אם שייכת לכל בן ובת מישראל — כך גם ביחס למנהגי ודרכי החסידות השייכים לכל אחד ואחת מישראל".

בהקדמה לספר, מודיעה מערכת „אוצר החסידים" שהיא מכינה לדפוס קונטרס הוספות לליקוט זה (כולל ליקוט ממכתבי רבותינו נשיאינו הקדושים בהם מבארים דיני ומנהגי ישראל בכלל ודיני ומנהגי חב"ד בפרט) ומבקשים מכל מי שתחת ידו מכתב, רשימה או העתקת שיחה שתוכנם כאמור, שיואיל נא לשלחם (או העתקה מהם) למערכת וזכות הרבים תלוי בו.

מהדורה נוספת של „ספר המנהגים" הופיעה גם ע"י סניף קה"ת בכפר חב"ד.

הרב רבי ש. י. זוין — **התמים**

יוצא מזמן לזמן ע"י איגוד תלמידי התמימים, בהשתדלותו של מנהל האיגוד הרב שניאור־זלמן גוראריה. בעריכת הרב **ר' יחזקאל פייגין** (שערי חסידות) והרב **ר' יהודה עבער** (שערי תורה) *). עורך כללי: **הרב שמואל זלמנוב**. שנה ג'. חוברת שביעית. מוקדשת לחג הגאולה י"ב וי"ג תמוז, ווארשא תרצ"ז, קכ"ד עמודים.

היו זמנים, שהחסידות החב"דית היתה מאוחדת בהשקפותיה ודעותיה, לא בלבד בענינים הקשורים באופן ישר לתורה ועבודה, אלא אף בכל הנוגע לשאלות החיים. הם, החיים עצמם, לא היו אז מפוצלים ומפורדים כל־כך לגוונים־גוונים ולזרמים מזרמים שונים. חותם ידוע — החב"די, למשל — שהוטבע על חיי אדם כבר הספיק להכניס לתוך מסגרת קבועה וקצובה את האדם כולו, על מהלך מחשבתו, אורח־חייו ושיחו־ושיגו. עם שינוי הערכים והמהפכות העולמיות של הזמן האחרון נשתנו פני הדברים. בעיות חדשות עומדות בפני הציבור ובפני היחיד. מפלגות וכתות ואגודות שונות קובעות את יחסי האדם לכל שאלות החיים. אין גישה אחידה ואין פתרון אחיד. והחב"דיים, המפוזרים ומפורדים אף הם, כאחיהם כל בית ישראל, בארבע כנפות הארץ, נפגשים כמותם פנים אל פנים בכל אותן השאלות והבעיות. והחב"דיות כשהיא לעצמה אינה עושה אותם שוב חטיבה אחת. אנו מוצאים בהם, למשל, בלתי־מפלגתיים (והם הרוב), אגודאיים, „מזרחיים" ואפילו משאר מפלגות. החוט המקשר אותם — נוסח התפלה בשדרות התחתונות ולימוד חסידות לצורותיו השונות בשכבות העליונות. במובן ידוע אולי גם נוסח חיים פרטיים, שיש לו גוון חב"די מיוחד. יוצאים מן הכלל — „התמימים", לשעבר חניכי הרשת המסועפת של ישיבות „תומכי תמימים". הללו מהווים באמת גוש אחד, גוף מוצק. אין לך ישיבה בעולם, שחניכיה יהיו קשורים כל כך אחד לחברו לא בתורת חברים בספסל הישיבה בלבד אלא בתורת חברים ממש, במחשבה ומעשה, לשעה ולתמיד. היסוד התוסס של הציבור החב"די בכל מקום הם ה„תמימים". הם הפעילים, המעוררים, המזרזים, „רוח החיה באופנים". על בעיות החיים הציבוריים יש להם פתרונים מן המוכן. ואם אין — הרי הם מחכים להוראות ולפקודות מהרבי. ואם אין בידם לכוף את

*) שניהם, הרב פייגין והרב עבער ניספו מידי הנאצים. הי"ד!

דעתם על הציבור הרחב של החב"דיים בכל היוצא מתחום החסידות. הרי במה שנוגע לכל הנכנס במישרים לתחום זה, לרוב, השפעתם הם היא הגוברת. ולאו דוקא מפני שכך דרכם של הסבילים להיות כפופים ביודעים ובלא יודעים להפעילים; ברצון מקבלים החסידים החב"דיים את מרותם של ה„תמימים" בכל הנוגע ללימודי חסידות וכיוצא.

תפקידו של „התמים" לשמש בטאון לה„תמימים". „חברינו התמימים שיחיו — נאמר ב„פתח דבר" לחוברת הראשונה — פזורים ונדודים על פני מרחבי תבל במדינות שונות, רחוקים איש מרעהו בריחוק מקום והפסקי גבולות ומחיצות שונות... אין אחד יודע משלום רעהו, מעמדו ומצבו, ואין האפשרות להתדבר יחד בענינים עיקריים הנוגעים לפעולותיו בחיזוק היהדות והרבצת התורה. המצב הזה דרש מאתנו ליצור במה מיוחדה, שמעליה ישמע קולנו, קול תורה תמימה בנגלה ודא"ח („דברי אלוקים חיים", מונח חב"די לחסידות), ומעליה יאמרו דברי התעוררות והוראות שונות בעבודה העמוסה עלינו בתור תמימים לפעול בהרבצת התורה והפצת לימוד החסידות..." יפה עשו העורכים, שלא ייחדו את „התמים" אלא למטרות המאחדות את כל החב"דיים כולם — תורה וחסידות — ושאין בהן משום „פוליטיקה" ולא כלום.

התחיל ה„תמים" להופיע בשנת תרצ"ה. שש החוברות, שיצאו בתרצ"ה—צ"ז, רכשו להן אהדה והתעניינות לא בלבד בין ה„תמימים" והחבד"יים אלא אף בחוגים רחבים של היהדות ההרדית־התורנית, שאינם נזקקים למרות אדמו"רית. אף החוברת שלפנינו אינה נוטה ממסלולן הקבוע של החוברות הקודמות. „שערי חסידות" ו„שערי תורה" — אלו הן הנקודות המרכזיות של המאסף. אלא שמסביב להן ועל־ידן באים עוד כמה מדורים: „כתבי קודש", „אגרות קודש", „דברי ימי חסידים", „שלום אחים" ועוד.

במדור הנקרא בשם „שערי חסידות" באים שאלות ותשובות וביאורים בענינים שונים של תורת החב"ד מ„תמימים" וחסידים שונים. יש בעצם הדבר משום חידוש. הורגלנו לראות תלמידי חכמים מנצחים זה את זה בהלכה, אבל ויכוחים ו„חידושי תורה" בחסידות בצורה של קושיות ופירוקים ובאמצעות של קובץ עתי — הרי זה דבר שלא היה נהוג עד עתה. והדבר הוא בעתו. כיוונו את השעה. יש בכך כדי להכניס רוח־חיים בחסידים ה„פזורים ונדודים על פני מרחבי תבל". בחוברת שלפנינו באו חמש שאלות. כולן — מ„החפץ בעילום שמו". מהן שאלות, שאינן נוגעות להבנת איזה ענין חב"די כשהוא לעצמו, אלא שהדבר קשור במה שהובא בספרות החב"דית. הרי, למשל, שאלה קצרה: „בסידור אדמו"ר הזקן, בדרוש חנוכה, בד"ה „ובכ"ז יובן" וכו', איתא בשם חז"ל דמצות מזוזה שקולה

כנגד כל המצוות. לא נודע לי מקורו"[1]. לא דקדק אמנם השואל קצת בלשון ה„סידור". לא בשם „חז"ל" הובא שם המאמר, אלא סתם: „אמרו". אלא שהשאלה עצמה, כמובן, דורשת תשובה. ויש גם שאלות חב"דיות טהורות. סתירות, למשל, ממקום למקום. דוגמא: ב„תורה אור", פרשת ויחי, מבואר, שפרשה ראשונה של קריאת שמע היא בחינת ראובן, **ראייה** („כי ראה ה'... כי עתה יאהבני", ובגמרא: „ראו בן"), התקרבות לאלקות דרך אהבה וחיבה ופרשה שניה — בחינת שמעון, **שמיעה** הגורמת יראה („ה' שמעתי שמעך יראתי"). ואילו בפרשת וארא מבואר, שבחינת האבות היא ירושה לבניהם אחריהם, אבל שאר מעלות הצדיקים כגון השבטים ראובן, שמעון ולוי „יש לך אדם שאין בו כלל בחינות ומדריגות אלו" (אותו עמוד). דומה, אגב, שאם שאלה היא זו יש להרחיבה יותר. הרי גדולה מזו מצינו במקומות אחרים, שדוקא בחינת השבטים קרובה יותר להשתרש בכל ישראל מבחינת האבות, ואין האבות יכולים להשפיע על ישראל אלא באמצעות השבטים. על שאלות שבאו בחוברות הקודמות משיבים רבנים־„תמימים" שונים (ממאנצ'יסטר של אנגליה, מקובנה של ליטא, מאוטבוצק של פולניה ועוד) כאן. הענינים: זמן ולמעלה מהזמן (ישוב לדברי ה„תניא"[2], מקושיית השואל מהכתוב ב„דרך מצותיך" לה„צמח צדק"); שני ענינים שיש **בדעת**: הכרה והרגשה וההפרש שיש ביניהם (תשובה לשואל על המבואר ב„תורה אור", שבחינת „עמלק" הוא „דעת דקליפה", והרי כתוב בשם האר"י ז"ל, ש„הקליפות אין להם מוח הדעת"); התפילה בתורת „עבודה שבלב" והחידוש שבתפילה לגבי מצות האהבה (ביאור ארוך מהרב פייגין, מזכירו של הרבי, להערת השואל על ה„סתירה" שמצא ב„תניא" בענין תפילה אם היא מדאורייתא או מדרבנן).

אבל אין החסידות של הקובץ מצטמצמת באותו מדור של „שערי חסידות" בלבד. באים גם מאמרים וביאורי ענינים מהרבי בעצמו, או מהאדמו"רים הקודמים. בחוברת שלפנינו התחילו להדפיס את „קונטרס התפילה" לאדמו"ר הרש"ב (אביו של הרבי הריי"צ). ה„קונטרס" נכתב בשנת תר"ס ונתפרסם בטפסים רבים על ידי מכונות־כתיבה שונות. בשנת תרפ"ד נדפס ה„קונטרס" בווילנא, דפוס ראם. עתה מפרסמים אותו מחדש ה„תמים" בהוצאה משוכללת, בסידור לפרקים ו„קיצורים" ובהקדמה מאת הרבי הריי"צ. כאן נתפרסמו רק שני הפרקים הראשונים של הקונטרס. „המשך יבוא".

1) עמוד פ"ב.
2) פרק כ"ט.

„מאמר דא"ח", שדרש הרבי בפורים־קטן תרפ"ז במוסקבה, על הפסוק „וקבל היהודים את אשר החלו לעשות", מתפרסם אף הוא בחוברת זו. חמשה עשר פרקים במאמר. בהמשך הדברים מבוארים בו: גדרו של השם „רעיא מהימנא" שמשה רבינו נקרא בו; חילוקי המדריגות של ראש, גוף ורגל והיתרון שיש גם ברגל לגבי הראש; יתרון המעלה שיש בלימוד לרבים לאנשים פשוטים דוקא; שתי מדריגות שיש ב„רעותא דליבא", זו שבאה על־ידי התבוננות שבמוח וזו שהיא הרצון העצמי שבנשמה; העדר המציאות אף שמכל מקום נשאר במציאות וביאור ענין זה בעבודה.

לשיחת היום היה אז במוסקבה דרוש־החסידות האמור. במכתבו של עד־ראיה, המתפרסם בקובץ, מסופר על הרושם האדיר, שעשה הדרוש על הקהל הגדול שהצטופף בהמוניו לשמוע את דברי הרבי ועל ההתרגזות הגדולה, שהדבר עורר בחוגי ייבסקציה עם ליטבאקוב בראשם (הוא ליטבאקוב שלבסוף נפל בעצמו בפח הג.פ.או. ומת בבית־האסורים). לאחרונה שימש דרוש זה אחד הגורמים למאסרו של הרבי בחודש סיון אותה שנה.

על המאסר עצמו הוקדש בחוברת זו מדור מיוחד: „קונטרס המאסר והגאולה". ממכתב הרבי, שבא בראש ה„קונטרס". מתברר, שמאסר זה של תרפ"ז הוא המאסר השביעי שלו. חמש פעמים נאסר בימי שלטון ה„צאר". לפנינו מסופר בפרטות על שני המאסרים הראשונים, ובחוברות הבאות יבואו תיאורי המאסרים האחרים. מעניין ביחוד המאסר השני, שבא על ידי מלשינות לשר ההשכלה של גליל ווילנא (על גליל זה נימנו: פלכי ווילנא, מינסק, ויטבסק ומוהליב) על ישיבת „תומכי תמימים". העלילות היו: „התלמידים לומדים חכמה נסתרה, אשר בעיקרה משקצת ומתעבת את המדעים הכלליים; את תלמידי בתי הספר החוקיים קוראים בשם אפיקורסים, ואת המורים אשר קבלו תעודות קוראים בשם עוכרי ישראל; בן הרבי, שהוא מנהל הישיבה, עושה הכל בכדי לשחרר את הלומדים מעבודת הצבא". הוסיפו, כי „משחד הוא את המשטרה המקומית וגם המחוזית, על כן החקירות והדריישות של המשטרה המקומית והמחוזית חשודות". השתלשלות הענין מסופרת בארוכה ובדייקנות של מסירת העובדות כהווייתן בצירוף העתקות מהתעודות הרשמיות של השלטונות.

ערך חשוב מבחינה היסטורית יש לחומר המתפרסם ב„התמים" על ראשית ימיה של החסידות. חומר זה מתחלק לשנים: „אגרות קודש", ודברי ימי החסידים הראשונים. ה„אגרות" מכילות בעיקר המכתבים של ה„גניזה" (ארכיון) החרסונית. „גניזה" זו, שנתגלתה בשנת תרע"ח, עם פרוץ הבולשיביקים בחרסון, עוררה רעש גדול בעולם החוקרים. כל המכתבים של ה„גניזה" היו חתומים בשעוה בגושפנקא

רשמית ומסומנים במספרים. המכתבים הוחרמו בעת החיפוש אצל הצדיק מרוז׳ין בשעתו. משנתגלו המכתבים קנה אותם בכסף מלא עשיר חב״די ידוע ומסרם במתנה להרבי הליובאוויטשי, הרש״ב. ספרות שלמה כבר נוצרה על ״גניזה״ זו, ובשעה שכמה מהחוקרים סבורים שהמכתבים מזוייפים, הרי דעת הרבי הרש״ב היא, שהמכתבים כולם הם נכונים ואמתיים, אלא שאינם מקוריים; כלומר: רק העתקות מגוף המכתבים היו אצל הרוז׳יני. בחוברות ״התמים״ הולכים ומתפרסמים כל המכתבים. ענין רב יש בהם. המכתבים שבחוברת שלפנינו הם מהרב המגיד ממיזריטש, מבנו ״המלאך״, ומה״החבריא״ של המגיד. כמה הלכות היסטוריות יש ללמוד מהם. דוגמא אחת: לפי המסופר ב״בית רבי״ היתה החלטתו של אדמו״ר הזקן בעל ה״תניא״ לנסוע לארץ־ישראל ביחד עם הרמ״מ מהורודוק ז״ל, וסייעתו (עליית החסידים הידועה של שנת תקל״ז), אלא שבבואו למוהליב שעל הדנייסטר חזקו עליו הפצרות החסידים לבל יעזבם — וחזר בו. אבל בהמכתב רנ״ז, מיום א׳ מקץ תקל״ו, המתפרסם כאן, מכתב של הרב לר׳ ישראל מפולוצק, אנו קוראים: ״אודיע את כ״ק י״נ (יחיה נצח), כי גמרתי בדעתי שבל אסע לארה״ח תוב״ב מכמה סיבות שונות, והסיבה העיקרית היא כי על מי אוכל לעזוב את אנ״ש״ וכו׳. הרי שעוד בשנת תקל״ו כבר החליט לבלי לנסוע.

המדור ״שערי תורה״ שבקובץ מוקדש הוא כולו לחידושי תורה. משתתפים בו רבנים, רמי״ם ו״תמימים״ בהווה. ארכו כבר הדברים — וחבל. נסתפק בקו כללי: סברות יפות, ומאמצים לחדור לתוך עומק הדברים. ביחוד מעניינים חידושיו של הרב יהודה עבער, הר״מ של ״תומכי תמימים״ באוטבוצק. אין הוא חס, אגב, על טרחתו ומאריך הרבה בהסברת כוונתו בעתרת מלים, אבל אריכותו אינה מייגעת את המעיינים. הענינים הנידונים: כתב על גבי כתב (הרב ריבקין, ר״מ ב״מתיבתא״ בברוקלין של אמריקה); גדרם של שואל ושוכר ושומר (הרב עבער); בהמה שאכלה סם המות ועל משנה אחת ב״תמיד״ (הרב דובאוו, ר״מ במאנשיסטיר); הערות בענינים שונים (י—ר; על ההערה האחרונה — איך יצוייר מאמר ביבמה בעל כרחה, הרי אינה זוכה בהכסף בעל כרחה — יש תשובה ארוכה בשו״ת ״דבר אברהם״ להרב דקובנה[3]; קנין חליפין בעבד עברי (אחד התלמידים); כל שאינו בזה אחר זה אפילו בבת אחת אינו (רח״מ בויקעט).

נעיר, לאחרונה, על ידיעה חשובה, שלא באה בגוף הקובץ, אלא בחלק המודעות שבו. ״איגוד עולמי של חסידי חב״ד והתמימים נוסח האר״י״ — על יצירה חדשה זו מבשר ועד־הפועל של ה״איגוד״. האיניציאטיבה יצאה, כמובן,

3) חלק ב׳, סימן י״ח.

מהרבי — וההנהלה נמסרה לחתנו, נשיא הועד הפועל, הרב שמריה גוראריה. המטרה: „להביא בפועל בחיי יום יום הנהגת ודרכי החסידים כפי דרישת תורת החסידות חב"ד, בכוחות משותפים ומאוחדים, בכל הדרוש בגשם וברוח". מתוך רשימת הפעולות, שה„איגוד" מודיע עליהן אנו רואים שעיקרן מכוונות כלפי אותם הקוים המאחדים את החב"דיים כולם. הצעד הראשון, שה„איגוד" ניגש להגשימן, הוא: „ספר הזכרון כנסת חב"ד". ב„כנסת" יבואו „דברי ימי כנסיות חב"ד נוסח אר"י בכל העולם". לתכלית זו נשלח שאלון מיוחד, עם שלש־עשרה שאלות מפורטות, לכל בתי־הכנסיות. לאמיתו של דבר חשוב הוא ספר ה„כנסת" גם כשהוא לעצמו. אם תצליח פעולה זו, כדאי שתשמש לדוגמא ולמופת גם לכל הטפוסים השונים של בתי־הכנסיות ובתי־המדרשות, על עדותיהם, קהלותיהם וגווניהם המיוחדים.

רבנו הזקן, יוצר חסידות חב"ד, „מסר נפשו כדי לא להיפרד מ„תנועה" של הבעש"ט, אפילו לשעה קלה, ולמראית עין בלבד" — כך מספרת המסורת, של נשיאי חב"ד לדורותיהם, שהשתלשלה מרבי לרבי עד לגילויה ברבים ע"י כ"ק אדמו"ר רבי יוסף יצחק נ"ע.

במכתבו בו הוא מגלה מסורת זו (התמים, ב, נו) מספר כ"ק אדמו"ר מוהריי"צ נ"ע ספור מענין על אחד הביטויים לגכונות אדמו"ר הזקן למסור נפשו עבור „תנועה" של הבעש"ט. בסיום הסיפור מסיק כ"ק אדמו"ר נ"ע: „ואם בדברים כמו אלה הי' דביקותו של רבינו הגדול בדרכי מורנו הבעש"ט — במסירות נפש בפועל, הנה בתורתו — על אחת כמה וכמה".

נכונות ההקרבה של אדמו"ר הזקן למען תורתו של הבעש"ט מוצאת ביטוי בולט בכל מהלך דברי ימי חייו, וביחוד בסבלו הרב למען הפצתה. כתבי ההלשנה שהובילו למאסרו התבססו, כידוע, בעיקר על הוראתו את תורת הבעש"ט.

רבנו הזקן תיאר את עצמו כנכד הבעש"ט במובן רוחני, שכן היה תלמיד מובהק לרבי דב בער ממעזריטש, תלמידו המובהק וממלא מקומו של הבעש"ט. אדמו"ר הזקן השתדל גם לקבל את תורת הבעש"ט מפי שאר תלמידיו כגון: רבי מיכל מזלוטשוב, רבי פנחס מקוריץ, בעל ה„תולדות", רבי יחיאל חתנו של הבעש"ט, ועוד.

רבנו הזקן הוא פרשנו של הבעש"ט. כל אחת מהדרכותיו של הבעש"ט שבאה ממנו בצורת „נקודה" ונזקקה להסברתה והבהרתה או לביסוסה לנוכח התקפות המתנגדים — זכתה לבוא על בהירותה ע"י אדמו"ר הזקן.

שיטת הבעש"ט בדבר „כח הפועל" בבריאה הקיים תמיד, דבריו על התלבשות השכינה אף בנכרי, הוראתו לשינוי נוסח התפלה — אלה וכיוצא בהם, שעוררו פולמוס חריף מצד המתנגדים, קיבלו את הגנתו המלאה והמפורטת של רבנו הזקן. כל הספרות החב"דית שזורה הערצה בלתי מסויגת לבעש"ט ונאמנות מוחלטת לתורתו ולעקרונותיו. לא לחנם תוארה תורת חב"ד לגבי תורת הבעש"ט כ„תורה שבעל פה" (המפרטת ומתעמקת) לגבי „תורה שבכתב" (התמציתית).

כך מנומקת בתורת חב"ד שיטות הבעש"ט בקשר להשגחה פרטית, „לשמה", העלאת הניצוצות, מנהג אמירת „לשם יחוד", ועוד רבות.

כל האמור הוא ביחס לתורותיו ודעותיו של הבעש"ט, ואילו תהלותיו, שבחיו, גדולתו ותפארתו — לא זכו אמנם בדורות הראשונים לתנועת חב"ד לביטוי שופע, כשם שגם גדולתם של נשיאי חב"ד עצמם לא תפסו מקום כלל בכתבי וספרי חב"ד. דבר זה נובע מיחסה האופייני של תנועת חב"ד לסיפורי השבחים ופרסומם (ראה המכתב האמור ב„התמים". במקום אחר מסופר על חסיד קשיש — מתלמידי רבנו הזקן — שהיה רגיל להשמיע בפני אחיו הצעיר את דברי תורתו של רבו. כשביקש החסיד הצעיר לשמוע ממנו גם ספורי נפלאות הקשורים באדמו"ר הזקן, תמה הלה: אני נותן לך את לשד השמן, ואתה תאב לצפרני הרגלים...).

שונה בתכלית היתה התנהגותו של כ"ק אדמו"ר מוהריי"צ נ"ע בשטח הסיפורים. סיבות רבות — שביסודן יחודו של דורנו לגבי קודמיו — הניעוהו לפתוח את בתי גנזיו ולגלות ברבים סיפורי מסורת ששמע מחסידים זקנים בני הדורות הקודמים, או מאביו כ"ק אדמו"ר מוהרש"ב נ"ע. רובם ככולם של סיפורים אלה מצוינים בפרוט מקורם וסדר השתלשלותם מבעל העובדה עד למספר. ולא רק שגילה אותם, כי אם גם הפיץ אותם בכל אופני ההפצה: בע"פ, בכתב ובדפוס. מובן שבצדו של כל ספור בא ה„מוסר השכל" והלקח שיש להסיק ממנו.

כך זכינו לאוצרות גדולים של ספורים שיתרונותיהם לגבי הספורים העממיים הנמצאים בשפע סביב דמותו של הבעש"ט — הם: 1. מקוריותם ואמיתותם, כששלשלת המסורת שלהם נזכרת בפירוט רב. 2. הסקת הלקח ע"י כ"ק אדמו"ר מוהריי"צ נ"ע. 3. הגישה החב"דית המיוחדת לפרטי כל ספור וספור.

והנה נאספו אוצרות בלום אלה בידו החרוצה של סופר מהיר, הרב אברהם חנוך גליצנשטיין, והוגשו לקהל הקוראים בצורת ספר „רבי ישראל בעל שם טוב" — „פרשיות מתולדותיו, חינוכו, התגלותו, שיטתו, תורתו והנהגתו" — מלוקטות „משיחותיהם ומאמריהם של רבותינו נשיאי חב"ד לדורותיהם".

הרב גליצנשטיין אינו מלקט בלבד. חלק גדול מן ה„פרשיות" נאמר בשפה המדוברת, אידיש, וכך הועלה על הכתב ע"י השומעים, וגליצנשטיין מופיע כאן כמתרגם. כן באה בכשרון רב ובטוב טעם — עבודת העריכה: סידור המוקדם והמאוחר, קביעת וחלוקת הפרקים, תוספת הסברה, וכדומה.

הספר הופיע (במהדורתו הראשונה), לרגל מלאת מאתים שנה להסתלקותו של מורנו הבעש"ט ז"ל, ולכן מופיע, בתוך הקדמה מכתבו של כ"ק אדמו"ר שליט"א

לקראת חג השבועות תש"כ, יום ההילולא ה־200 של הבעש"ט. מכתב זה הפונה „לבית יעקב ולבני ישראל" כולל התבוננות במהותה של התורה (כהכנה למתן תורה) תוך הדגשת הקשר ליסודות החסידות שהתגלו ע"י הבעש"ט ז"ל.

גוף הספר כולל עשרים („עשרים" — בגימטריא: כתר...) פרקים. הפרק הראשון הנקרא „זריחת אורו של הבעל שם טוב" מהוה סקירה היסטורית על הרקע להופעת הבעש"ט והסברה קצרה על מהותה וחידושיה של תורת החסידות. הפרקים הבאים כוללים: 1. תולדותיו (מ„הולדתו, חינוכו והתגלותו" — פרק ב' — עד „הסתלקותו" — פרק י"ז). 2. דברי תורתו. 3. שיטתו. 4. ספורים עליו. 5. פתגמים ואימרות שלו והנאמר עליו. 6. הנהגות שלו. 7. הענין שבהפצת מעיינותיו.

כ„מילואים" באים: א. פאקסימיליא של מכתב הבעש"ט במקורו, מגוף כתב יד ע"י כ"ק אדמו"ר מוהריי"צ נ"ע (בכתב יד קדשו — פאקסימיליא). ב. מכתבי הבעש"ט, ממנו ואליו, שנתגלו בחרסון, רוסיה, בארכיון הבולשת הצארית בעת ההפיכה שם, לפני 45 שנים. מכתבים אלו — בתוך אוסף כביר של מכתבי נשיאי החסידות — הוחרמו ע"י השלטון הצארי מספריתו של הצדיק מרוז'ין בשעה שנטפלו עליו עלילות שונות שהובילו למאסרו. כמבוא למכתבים אלו (כ־200 במספר, מענינים ביותר, המקיפים למעלה מ־78 מעמודי הספר) — באה סקירה מפורטת עליהם של כ"ק אדמו"ר מוהריי"צ נ"ע.

הספר כולל 252 עמודים. מהדורתו הראשונה הופיעה, כאמור, בשנת תש"כ — בכפר חב"ד. עם אזול טופסי המהדורה הראשונה הופיעה מהדורה שניה. בשנת תש"כ הופיע גם תרגום באידיש של הספר — ע"י הרה"ח וכו' ר' אוריאל צימר ז"ל, בהוצאת קה"ת, ברוקלין.

המסורת החב"דית, מפי כ"ק אדמו"ר מוהריי"צ נ"ע („לקוטי דבורים", ליקוט ב), מספרת כי לאחר הנס המופלא של גאולת רבנו הזקן בי"ט כסלו תקנ"ט החליטו גדולי החסידים לכתוב ולקבוע „מגילת י"ט כסלו" שדינה כדין „מגילת אסתר", וכבר נבחרו מבין החסידים אנשים שערכו הצעת נוסח למגילה, בבוא המשלחת הנבחרת אל אדמו"ר הזקן להביע לפניו את משאלת החסידים ולבקש חוות דעתו הק' — לא הרשה להם הרבי.

ברם, אם „מגילה", בעלת נוסח קבוע וכתובה כדת וכדין, לא היתה, הרי „מגילה שבעל־פה" היתה והיתה. מנהג היה בין החסידים בכל מקומות מגוריהם להתאסף מדי חג י"ט כסלו ולשמוע מפי אחד מראשי החסידים את פרשת המאסר והגאולה של רבינו הזקן ואת שרשרת המאורעות והסיפורים שהתלוו אליה. עדת החסידים חיתה מחדש, מבחינה נפשית, את הצער והכאב שבמאסר ואת השמחה הגדולה שבשחרור, והתעוררה בהתלהבות של התקשרות אל הרבי הזקן ואל ממשיכי דרכו ממלאי מקומו.

כ"ק אדמו"ר מוהריי"צ נ"ע סיפר אשר הרה"ק רבי נחום, בנו של אדמו"ר האמצעי ונכדו של אדמו"ר הזקן, היה נוהג לספר מדי שנה את סיפור י"ט כסלו מתחלתו ועד סופו „בכל פרטיו בלשון קצרה וברורה, ובעת סיפורו אודות המאסר היה מדבר בקול נמוך ובקול בוכים, וכשהיה מספר אודות הגאולה — היה מגביה את קולו בשמחה וצהלה. ואופן סיפורו היה כקריאת המגילה בלילה ולשנותה ביום".

*

השנים שבין שתי מלחמות העולם שינו את המפה הגיאוגרפית של חב"ד תכלית שינוי. את מקום הריכוז העצום של חסידי חב"ד ברוסיה הגדולה (וריכוזי משנה קטנים יותר בארץ ישראל ובמדינות שונות) תפסה ההתפזרות וההתפשטות על פני כל כדור הארץ. גורמי הדבר ידועים ואין כאן המקום לעמוד עליהם, אך עובדה היא שתנועת חב"ד הפכה מתנועה הקשורה בעיקרה עם יהדות רוסיה ובנותיה — לתנועה עולמית על פני התפוצות היהודיות כולן.

שינויים אלה עירערו במקצת, באי אלו מקומות, את הסדר והנוהג הקבוע של חגיגת י"ט כסלו. כך נאמר, בין השאר, בהקדמה לחוברת „מגילת י"ט כסלו" שהופיעה באידיש, בשנת חצר"ת, באוטבוצק, פולניה (מקום מגורי כ"ק אדמו"ר

מוהריי"צ נ"ע בימים ההם): „...לאחרונה, בגלל סבות שונות, כמעט ונשכח המנהג הטוב האמור, ולשם חידושו אנו מדפיסים בזה את מגילת י"ט כסלו בקצרה".

„מגילה" זו כוללת: תולדות חייו (בקצרה) של רבנו הזקן, פרשת ההתנגדות לחסידות, ההלשנה, המאסר, הגאולה. כל זה בקוים כלליים ביותר.

ה„מגילה" חזרה ונדפסה בעשרים השנים האחרונות — באידיש (מהדורה שניה, מורחבת) בלשון־הקודש, באנגלית ובצרפתית. כדרכן של כל הספרים והחוברות המופיעים בהוצאת חב"ד — הלכה חוברת ה„מגילה" ו„התנפחה" ממהדורה למהדורה בתוספות ובתקונים, ונוספו בה, בין השאר, מכתבי כ"ק אדמו"ר שליט"א לרגל חג הגאולה.

כאמור, הכילה „מגילה" זו תוכן תמציתי וקצר ביותר של פרשת המאסר והשחרור. פירוט הדברים בהרחבה בא ב„שיחות" הרבות של כ"ק אדמו"ר מוהריי"צ נ"ע ולהבחל"ח — של כ"ק אדמו"ר שליט"א, שדנו ב„פרשה" זו בפרטיה ודרשו אותה לכמה פנים. סיפורים מענינים הקשורים ב„פרשה" זו באו, בהזדמנויות שונות, בשיחות כ"ק אדמו"ר מוהריי"צ נ"ע ובמסורת החסידים.

כאן מצא לו בקעה להתגדר בה — ר' חנוך גליצנשטיין, הראוי לתואר „שר הלקט" של חב"ד בספריו, שבדפוס ובכתב יד, בהם לקט וערך בסדר מופתי את שיחות רבותינו הקדושים לפי נושאים, דבר שהשעה צריכה לו מאד מאד.

ובכן — עמד הרב גליצנשטיין והגיש לנו את „חג הגאולה י"ט כסלו — פרשת המאסר והגאולה של רבנו הזקן... לפי שיחותיהם של רבותינו נשיאי חב"ד לדורותיהם".

ספר זה יצא לאור, במהדורה ראשונה, בשנת תשכ"א, ומיד בשנה לאחריה (תשכ"ב) במהדורה שניה מורחבת, מהודרת ומשוכללת יותר. בארה"ב יצא לאור ע"י קה"ת הספר כשהוא מתורגם באידיש בידי אמן של הרה"ח הבלתי נשכח ר' אוריאל ז"ל צימר.

מעתה — הרוצה להכיר היטב היטב את פרשת י"ט כסלו ולחיות באוירתה, יפנה אל „חג הגאולה, י"ט כסלו", של הרב גליצנשטיין, וימצא את שאהבה נפשו.

„ביום הרביעי נתלו המאורות, ביום רביעי זה לסדר „קומי אורי" (ההפטרה של השבוע) ירדה נשמה חדשה לעולם שתאיר את העולם בתורת הנגלה וההסידות ותהיה לה מסירות נפש על דרך החסידות ותצליח עד ביאת המשיח".

דברים אלה אמר מורנו הבעל־שם־טוב (מגלה תורת החסידות הכללית), ביום רביעי, ח"י אלול, תק"ה היום בו נולד רבי שניאור זלמן מי שנודע אחר־כך כאדמו"ר הזקן, מיסד חסידות חב"ד, בעל „התניא" והשו"ע.

דמות הפלאים של אדמו"ר הזקן. אכן, כגבואתו של הבעש"ט, האירה ומאירה עד היום הזה את העולם, הביאה ומביאה רוח חיים ליהודים וביהדות, ומחזיקה את קיום התורה והמצוות בהתלהבות ובהכרה. ממשיכי דרכו של אדמו"ר הזקן, הם רבותינו הקדושים לדורותיהם עד לדורנו זה, חינכו ומחנכים רבבות הולכים בעקבותיו המשפיעים מרוחו לחיזוק היהדות ולהרבצת תורה. ידועים ומפורסמים למדי הדברים, ואין טעם להרחיב הדיבור בנושא זה.

תורתו של אדמו"ר הזקן, הן בהלכה והן במחשבה בעבודת ה' (תורת חב"ד), מופיעה בספרים שחוברו על ידו ועל־ידי ממשיכי דרכו, נמסרת במסורת שבעל־פה, ונדרשת בעומק וברוחב במאות ספרים אחרים. ודאי וברור הדבר שהגיעה השעה לרכז, לפחות, את תורת החסידות שלו ולהגישה באופן תמציתי ומובן לבני דורנו, בכלים מתאימים לתקופתנו. ודאי עוד נזכה לכך בע"ה תוך כדי התהליך המזורז של הפצת מעינות החסידות לקירוב הגאולה השלמה, תהליך המכוון ומונהג ומומרץ ע"י מורה ומאור חב"ד בדורנו, ממלא מקומו של אדמו"ר הזקן, הלא הוא כב' קדושת אדמו"ר שליט"א.

אך גם דברי ימי תולדותיו העשירים ופרטים עובדתיים מחייו ופעלו של אדמו"ר הזקן — ציפו ליד מרכזת שתקבצם ותגישם לצבור הרחב בדורנו. ספרים רבים חוברו לתולדותיו של אדמו"ר הזקן, ופרטים וסיפורים רבים הקשורים בחייו ופעלו פזורים בעשרות ספרים, במיוחד נתגלו בדור האחרון פרטים רבים מתולדותיו מפיו ומפרי עטו של כב' קדושת אדמו"ר מוהריי"צ נ"ע בשיחותיו ומכתביו הקדושים.

זכה הרב אברהם חנוך גליצנשטיין להכין עבורנו בשנים האחרונות את ספרי תולדותיהם של הבעש"ט ושל רבותינו נשיאי חב"ד לדורותיהם (חלקם כבר ראה את אור הדפוס וחלקם עומד להופיע בקרוב). זו חכמה ומלאכה רבה

שלהצלחתה דרושים כשרון, חוש וטעם מיוחדים יחד עם כושר התמדה והתמסרות.

גולת הכותרת של סדרת ספרי תולדות אלו — ללא ספק הוא „ספר התולדות — רבי שניאור זלמן מליאדי", שיצא לאור לאחרונה ע"י „אוצר החסידים" של קה"ת, ברוקלין, נ"י.

*

הספר המונח לפנינו מכיל 22 פרקים מעניינים ורבי תוכן, בלמעלה מ־430 עמודים, המכילים פרטים ביאוגרפיים וספורים בלתי ידועים בצירוף העתקות של אגרות ומקורות אוטנטיים שונים. ממקורות רבים ושונים (במיוחד משל נשיאי חב"ד) ליקט וריכז הרב גליצנשטיין את החומר לספר רב כמות ורב איכות זה, בין המקורות — **רשימות של כ"ק אדמו"ר מוהריי"צ נ"ע שעדיין לא נדפסו.**

הספר דן בהרחבה על כל פרט ופרט מדברי ימי חייו של מיסד חסידות חב"ד. תוך קריאת פרקים מסוימים בספר נשפך אור על פרשיות נעלמות מתולדות אדמו"ר הזקן כגון מאבקו בתנועת ה„השכלה", שהחלה אז להפיץ דעותיה הנכריות בעם בדרכים שונות ומשונות. כן מסופר בספר על המחלוקות השונות שעמדו על רבנו הזקן ועל שיטתו.

הרב גליצנשטיין ריכז, למשל, בפרק „תלמידיו" פרטים ביאוגרפיים על ששים מגדולי תלמידי אדמו"ר הזקן. בפרק „ספריו" מופיע תיאור מפורט של כ־130 פריטים.

הספר הופיע בהדפסה ובכריכה נאה ובעטיפה מהדורת. לכל פרט מצוין מקורו (אגב: במפתח השמות המצורף לספר מופיעים לא פחות מ־700 ערכים).

אין ספק שספר זה עתיד לתרום רבות להפצת אור דמותו ותורתו של רבנו הזקן, דבר שהוא תפקידו המיוחד של דורנו.

הרב טוביה בלוי — **אור החסידות**

להופעת הספר „אור החסידות" מהותה וחידושה, ענינה ותפקידה של תורת ושיטת החסידות החב"דית. משיחותיהם ומאמריהם של רבותינו נשיאי חב"ד לדורותיהם. לקט וסדר, תרגם וערך הרב אברהם חנוך גליצנשטיין. יו"ל ע"י מערכת אוצר החסידים ליובאוויטש — קה"ת — סניף אה"ק ת"ו. נדפס ב„יד החמשה", בי"ס מקצועי לדפוס בכפר חב"ד, בשנת ה'תשכ"ה.

„זכתה" תורת החסידות ונטפלו לה חוקרים רבים שחיברו ספרים עבי כרס על מהות תורת החסידות ושיטתה וההווי שלה. ברם, לא הצליחו הללו להבין, וכל שכן להסביר לאחרים, אפס קצה של תורת החסידות, שכן את תורת החסידות אפשר לחיות מבפנים, אך לא לחקרה מבחוץ. רק הזדהות אתה מקנה מושג על מהותה.

ואם בתורת החסידות בכללה הדברים אמורים, קל וחומר — תורת חסידות חב"ד; תורה זו עמוקה היא ורחבה מני ים, ורק הקרוב־קרוב אל מעינותיה מסוגל להכירה על בוריה ולחוש את טעמה כי מתוק ואורה כי טוב.

לא זו אף זו: תורת החסידות, בכלל ותורת חב"ד, בפרט, דנה ומשמיעה אמרים על רזי אלקות, סודות התורה, מסתרי הבריאה ונבכי הנפש. תורת החסידות גם, ובעיקר, מדריכה ומלמדת עבודת ה' ודרכי המלחמה והנצחון על היצר. אך מעולם לא התפנתה — על כל פנים, לא התמסרה — לבירור השאלה: מה היא חסידות?...

בדורותינו האחרונים, דורות „עקבתא דמשיחא", מוטלת החובה של „הפצת המעינות", היינו פרסום והסברת דרכי ותורת החסידות עד להקנייתן לעם ישראל כולו. מפורסמים פעלי תנועת החסידות (ותנועת חב"ד, בפרט) בדורנו להגשמת משיבה זו, ואם בדורותיה הראשונים של החסידות לא נמסרה תורת החסידות אלא ליחידי סגולה, נעשים עתה מאמצים להפכה, בשלמותה במקוריותה ובטהרתה, לנחלת הכלל.

הרב א. חנוך גליצנשטיין, מנהל ישיבת חב"ד בירושלים, הידוע בספריו „רבי ישראל בעל שם טוב", „חג הגאולה י"ט כסלו" — שהופיעו כבר בכמה מהדורות ובכמה שפות — על פי שיחות מורי ונשיאי חב"ד — הגיש לנו עתה את ספרו החדש „אור החסידות", והנה — אור!

ספר „אור החסידות" כולל את כל הנאמר (גם בין השיטין) בתורת חב"ד על מהותה ומטרתה של תורת החסידות ועל המאפיין אותה לגבי זרמי מחשבה אחרים ביהדות (כגון תורת המוסר), וכן על המיוחד בחסידות חב"ד והמאפיין אותה לגבי החסידות הכללית.

הווי אומר: תורת החסידות, שכאמור, לא התמסרה ל„חקר" החסידות, הפיצה בכל זאת, פה ושם, שביבי אור עליה עצמה. שכן מי נאמן ומסוגל ממנה להבהיר מהותה ועצמותה? אלא מכיון שלא זו עיקר הפצה ורק אגב עיניינים אחרים נאמרו דברים אלה — דרושה יד אמן ללקט, ולסדר לפי נושאים מפורטים, פנינים אלו, והם הם אשר יפיצו אור יקרות להסביר טיבה של החסידות.

לשם כך בא ספר „אור החסידות" של הרב גליצנשטיין: אנציקלופדיה על החסידות מפי החסידות.

מן הענין לצטט מהקדמת המחבר: „רבים השואלים ודורשים, תורת החסידות מהי, מה חידשה החסידות, מה מהותה ועניינה ומה תפקידה בדורנו אנו. במיוחד רבו שאלות אלו לגבי שיטת ותורת החסידות החב"דית שקנתה לה שם עולם ומקום בראש בכותל המזרח של תנועת החסידות הכללית ושל היהדות בכלל. במסגרת ספר זה, נעשה נסיון ראשון, לענות על שאלות אלו מכל בחינותיהן. הדברים נקלטו משיחותיהם ומאמריהם של רבותינו נשיאי חב"ד לדורותיהם". ואמנם, כל המעיין בספר לפי פרקיו: „איזהו חסיד", „רבי וחסיד", „תורת החסידות", „תכלית החסידות" וכו' — ייווכח עד כמה צודקת הגדרה זו.

בקצרה: לגירוש החשך של דורנו — הכרח באור החסידות, ו„אור החסידות" (הספר) הוא כלי, זרקור, להפצת אור בהיר זה.

ניכר שמאמצים רבים ועבודה מרובה הושקעו בחיבור ספר זה: ליקוט החומר הרב המפוזר במאות כתבי חב"ד, סידורו לפי נושאים, תרגום חלקו הגדול (מאידיש, בהן נאמרו ה„שיחות"). עמל זה הניב פרי מבורך, הספר הראשון בספרות העברית הנותן לנו את דעת החסידות המקורית על עצמה.

הספר כולל מבוא נרחב וט"ו פרקים ב־270 עמודים, וכן תמונות ופאכסי־מיליות של מורי, מאורי ונשיאי החסידות. הכנסות הספר קודש הן לבנין ישיבת תומכי תמימים בכפר חב"ד.

יישר חילו של המחבר על האור כי טוב, שהוא חיוני כל כך לדורנו, „אור החסידות".

דפוס „יד החמשה" כפר חב"ד